

60.80

10 KAI
alraahagyott mo

4

N. M

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JÓKAI MÓR

HÁTRAHAGYOTT MŰVEI

A JÓKAI MÓR ÖTVENÉVES IRÓI JUBILEUMA ALKALMÁBÓL
KÖZREBOCSÁTOTT NEMZETI DÍSZKIADÁS KIEGÉSZÍTŐ SZOROZATA

IV. KÖTET

EMLÉKEIMBŐL

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1912

EMLÉKEIMBŐL

IRTA

JÓKAI MÓR

BUDAPEST

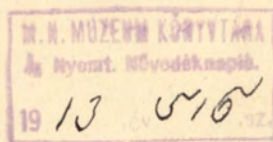
RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1912

~~P. o. könyv~~
~~904 11/2~~

60804

EMLÉKEIMBŐL.

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A HAJDANI NEMZETI SZINHÁZRÓL.

(1900.)

A színház külseje.

Még az ötvenes évek elején nem volt az az oszlopos csarnok a színház homlokzatán, mely most egy tornáczos erkélyt emel; a vasrács sem volt. Az utcáról egyenesen benyitottunk az udvari kapun a pénztárhoz, mely egy oldalczellában volt elhelyezve, a hol a még akkor sem pénztárnoknak, sem pénztárosnak, hanem kaszirusnak nevezett, rangfokozatra nézve másodosztályu leggorombább embere a közéletnek, Kolozsi úr regnált autocrata-módon.

Arra is kevesen emlékeznek már, hogy hajdanában, ha valaki ezt a nevet kiejtette a száján «Kolozsi», a vele beszélő rögtön utána kiáltotta e másik nevet «Barkóczi» háromszor. Mivelhogy a Kolozsi név szerencsétlenséget jelent, a Barkóczi ellenben szerencsét.

De még ismeretesebb volt az a hiányos rím, a mit a színészek hangoztattak a hónap első és tizenhatodik napján a kassza fizető ablaka előtt: «Kolozsi! van-e gázsi?» A mire a hatalmas úr nagy gyakran olyan feleletet adott, hogy megérdemelte vele titulását: megmondta, hogy «mi» van.

Pedig a kassza ablakától a kapuig állt ember hátán ember; színész, kórista, a ki a nagy leszámítolást várta. Ne felejtjük ki a pontosan megjelenők sorából azokat a köztisztletben álló hölgyeket, a kik a gázsit felvevő mű-

vészekről bizonyos kamatokat felvenni serénykedtek. — Nem! Nem voltak zsidóasszonyok. Igazhitű keresztények voltak, a kik negyvennyolcz perczentre dolgoztak.

Egyáltalában nem volt még akkor a színháznál zsidó; se szavaló, se énekes, se tánczos. No de zsidó kritikus sem volt. Drámaíró is csak egy volt, a derék Bernstein. De az is eltagadta a nevét s úgy írta magát, hogy «Hugo Károly» (Hugo Viktornak az öcsese).

Tehát az olyan gázsinapokon, a mikor a kassza feneke nem volt lyukas, ott tartotta Kolozsi úr a nagy komputust a nyitott ablak hídparkányán, a jól rovancsolt lajstromból kiszámítva, hogy kinek mi lehuzása van megbüntetett törvénszegés, próbaelmulasztás, elkésés, koránbelépés, szerepnemtudás czíme alatt. Előleg? Az nem ismertetett.

A színház udvara még akkor fákkal volt beültetve (morusok és acer negundók voltak) s csak a fal melléke volt kikövezve. Esős napok után a szép csiperkegombok hatalmas fejükkal kiemelgették a nagy gránitkoczkákat a földből, a mire embererő nem lett volna képes. Ezek az Olympon termelt champignonok a színház titkáranak, Csepregi úrnak a deputatumát képezték. (A kiről majd később még meg fogok emlékezni.)

A színház előtt még akkor (1848) nem állt semmi szobor.

Csak később diszítette azt fel az én igen kedves barátom, tehetséges íróársam s később nagylelkű maecenás, Tomory Anasztáz, ki elébb a legnagyobb magyar drámaíró ércszobrát készíttette el Czüllichchel: a ki már akkor sok jó mellszobrot csinált, Széchenyiét, Vörösmartyét, Petőfiét, Jókainéét, a mik nálam még mind ékeskednek; de Katona szobrával nem volt szerencséje. A drámaírótt ballettánczos induló mozdulatában ábrázolta, a ki magasra felemelt kezében egy író tollat tart az ég felé, mintha a tintáját oda akarná fecskelni a csillagok közé. Ennek a szobornak nem volt e helytt maradása. Tomory kicseréltette azt később idősb Lendvay Márton ércszobrával,

melyet Dunaiszki szobrász készített; az már jobban bevált. Sokáig fogadta Lendvay szobra a színházba járó közönséget s csak nagy későn helyezettett nyugalomra a színház belsejében.

A muzsák templomának a teteje veresrézből volt jól egymáshoz forrasztott érczlapokból összekovácsolva. Egy szép estén egy ádáz vihar aláfurakodott ez ércztetőnek s az egészet szépen felgyöngyölitette, mint egy ív kartonpapirost s átdobta a szomszédes botanikus kertbe. Soha én annál rémségesebb mennydörgést nem hallottam. A színházban éppen Macbethet adták: a közönség azt hitte, hogy az új mennydörgő gép produkáltatik ily sikeresen, csak akkor bámult el aztán, mikor a tetőtlen padlásról betörő szél kioltotta a lámpásokat. — Az a jó volt benne, hogy legalább új tetőt kapott a színház, a mire nagy szükség volt, mert már a végén nagyon beesett a szinpadra a záporosó, s hiába! Coriolánt még sem lehetett eljátszani paraplé alatt. Ámbár én bizony nem tudom, hogy miért ne lehetett volna, ha a római matronák krinolinban szerepelhettek.

Az utczaról könnyű volt a nézőtérre betalálni. Ruhatár nem volt. Télen minden okos ember magával viszi a színházba a felső kaputrokját: hideg van ott szörnyen! A zártszékek közötti közlék pádimentomán ugyan vannak léczekből készült szelelők; de azokból nem meleg jön elő, hanem pinczelégvonat. A nyughatatlan ujságírók ugyan eleget lamentáltak, hogy fűtsék már a színházat, de Komlóssy úr azt felelte rá, hogy «nincs fa.» — Ő volt a színház gazdája.

A gáz.

A Nemzeti Színházat már a negyvenes években gázzal világították. Ez volt az egyedüli légszeszvilágítás a fővárosban. Saját gázfőzője volt ott azon a helyen, a hol most a szinpadra bejárnak. Az itt termelt gáznak egy kicsit áporodott savanyú káposztaszaga volt; de hát eltűrtük

azt nemzeti büszkeségből. Kívül az udvarban állt egy óriási vasmedence, a miben víz állt. Ez kellett a gázfőzéshez.

A szabadságharcz alatt Hentzi bombái a Nemzeti Színházat is fölkeresték. Egy százötven fontos ott csapott le a színház udvarán; de a magyarok Istene úgy intézte, hogy a bomba épen a víztartó medenczébe bukják bele, a hol a víz megfojtotta. Ha egy öllyel odább esik, az egész színházat felgyújtja, porrá égeti.

Aztán következett az osztrák uralom. Az új gazdák behelyezkedtek a rommá dúlt két városba. A Nemzeti Színház volt az egyetlen muzsatemplom, mely épen maradt. A német színészeknek pedig hely kellett, a hol játszhasznak. A budai basa felidézte magához a Nemzeti Színház igazgatóját, Simoncsicsot, a ki a kormány által volt kinevezve, s felszólította, hogy a Nemzeti Színházat engedje át a német színészeknek minden második napra. Simoncsics nem felelt rá semmit. Ekkor a nagy potentát el kezdett vele alkudozni, hogy no hát minden harmadnapra jusson egy német előadás. Simoncsics ezt is hallatlanná tette. Ekkor aztán keményen rászólt a hatalmas úr, hogy beszéljen hát, hányszor engedi át a német színészeknek a Nemzeti Színházat hetenkint?

Erre a jó öreg zsiros szájú táblabíró a maga budai német accentusával így válaszolt:

— Wenn i reden musz, so sag i «ámól», wenn i reden darf, so sag i «kámól».

S maradt a «kámól». A Nemzeti Színház maradt a magyaroknak.

Hanem a légszeszfőzést a saját konyháján csakhamar betiltották; a mint a gázgyár elkészült a kerepesi temető áttellenében. Attól fogva onnan kellett a gázt a színháznak bevásárolni.

Csakhogy a gázgyárból még nem volt a színházhoz csövezeték. Azt előbb a belvárosban kellett létrehozni.

Tehát ezen a hiányon akként segítettek, hogy készítet-

tek egy óriási kaucsuktömlőt, akkorát mint egy czethal. Azt megtöltötték légszeszszel, s ezt a felfújt szörnyeteget két ember a vállára kapta s végigczepelte a városon. A gáz könnyű. A színháznál aztán a tömlőből átréselték a gázt a tartályba s onnan bocsátották ki a világító csövekbe.

Egyszer egy drámaíró valami rémhosszú tragédiát bocsátott a szinpadra; históriai darab volt, melynek az ötödik felvonása belenyult a tizenegy órába. Egyszer rohan nagy rémulten Komlóssy úr, a gazda, a szinfalak közé: «Urak, végezzék be hamar a darabot, nincs már több, mint két újjnyi gáz a tartályban, mindjárt sötétben marad a szinpad és a nézőtér».

Nosza rajta a jó Szentpétery, a ki, mint kegyetlen apa ott várakozott a kulissza mögött a jelenetére, félretéve elveit és haragját, berohant a szinpadra, s nagy hirtelen összeadta a szerelmes párt: «Minden el van felejtve, legyetek boldogok!» S azzal eresztették le a kordinát.

Legjobban bámult ezen maga a szerző, a ki el nem tudta képzelni, hogy lett az ő tragödiájából vigjáték? holott annak a végén tömeges gyilkosságoknak és öngyilkosságoknak kellett volna következni. A közönségnek így tetszett a darab jobban.

Mikor pedig valami háttérből jövő világítást kellett kímesterkélteni, akkor egy kisebb czápanagyságu kaucsuktömlőt hoztak a szinpadra, azt oda helyezték el a primadonnák öltözője előtti tornácba: arra a tömlőre egy szinfaltoló ráült s a saját testének súlyával nyomta ki a napvilágul szolgáló gázt a csőbe.

Egyszer aztán az történt, hogy a szokottnál súlyosabb legény ült rá a tömlőre: ezt a kaucsukeczápa nem állta ki, szétpukkant, a rajta ülő tritont bedobta a művésznők szobájába a betört ajtón keresztül, s aztán keresztül törte a zsinórpadrást, a színház palafödelét (most már ilyen volt) s betöltte a robbanás hangjával az egész várost.

Én akkor a színházzal átellenben laktam, íróasztalomnál ültem, a nagy robbanásra az ablakomhoz ugrottam;

s láttam a mint a színház födeléből emelkedik ki a fehér füstoszlop. Éppen Shakespeare «Téli regéjét» adták s abban a feleségem játszotta a szoborra vált királynét. — Soha ekkora ijedtséget! —

A Nemzeti Színház környéke és tűzveszélyei.

A Nemzeti Színház telke, a melyen fölépült, hajdan a török temető volt. (Absit omen! +++).

Még azután is sok törökvilágbeli állapot maradt körülötte.

A hozzá vezető utca torkolatát Hatvani Kapunak nevezték. Annak a magyar-utczai keresztezését még ékesítették a régi Pest bástyafalai.

Az utcát záró szöglet ház neve volt a Zrinyi. Füstös tanyája valamennyi korhelynek, kártyásnak.

Az országút felől (most Muzeumgyűrű) állt a színház tözsomszédságában egy régi granárium; olyan magas, mint a színház maga: patkányok eldorádója. A másik oldalához a kerepesi út felől támaszkodott hozzá a Griff: a főváros legrongyosabb, szutykosabb földszintes csárdája; szekérállással, széna-szalma boglyákkal az udvaron.

Innen feljebb aztán félbeszakadt a gyalogjáró kövezete. A legközelebbi ház egy ^{Deleány} urasági kastély; a múlt században hatalmas nagyhirű mágnes-család megszálló-helye: ez idő szerint lakatlan tanya, jó a fizetéstelen fiskálisnak, meg a házfelügyelőnek. A tulajdonos főúr a börtönben ül, gyilkosság miatt; a nagy kétszárnyra épített kastély udvara egy nagy pocsolya s annak a latyakja kiterjed az utczai gyalogjáróra is; esős időben lépésnyi távolban lerakott téglák teszik lehetővé az áthatolást. Pedig a színészek és színésznők többnyire arra felé laknak. Egyszer aztán Réti koma (a vén csikós színész) arra a tréfás ötletre vetemedett, hogy összeszedett a Rákosparton egy zsák eleven békát s azokat éjszaka beeregette a kastélyudvar posványába. Reggelre iszonyú kuruttyolást mivel-

tek az ungok: az emberek összeszaladtak a csodájára. Erre a szégyenre mégis megemberelte magát a fiskális és hozatott egynehány szekér kavicsot, azzal feltöltette a kastély udvarát meg a gyalogjárót. Használhatott volna timárcsért is hozzá, a hogy az Aldunasor házai előtt szokták trottoárnak, csakhogy az drágább volt.

Azt a nagy granáriumot kibérelte a színházigazgatóság a dekorációk számára; ott festették az új színfalakat is. Még akkor Telepy bácsi volt a mesterük.

Egyszer aztán a gyantafőzésnél kigyulladt az atelié: a laboransok szétfutottak; a pajta teteje csakhamar tüzet fogott. Még akkor nem volt begyakorolt tűzoltó-dandár; mire az egyetlen városi fecskendő megérkezett, akkorra már ropogott füstben lángban az egész tető.

A színészek és hölgyeik a színház-udvarról nézték a pompás látványt. A színház tözsomszédjában volt. Egyszer valaki elkiáltja magát: «Hát a vas-ajtó!»

Mivelhogy a magazint egy vas-ajtó zárta el attól a fafolyosótól, mely a diszletraktárt a szintérrel összeköti.

A vas-ajtót bizony nyitva felejtették a festők.

Nosza hamar a két elsőrendű drámai hős, Szigeti Józsi és Lendvay Marcsi, vizes pokróczokat ragadnak a kezükbe, úgy rohannak a színpadon át a folyosóra, a mit már akkor megtöltött a sziporkákkal vegyes füst. A két dalia keresztül tör a füstfellegen, megtalálja a vas-ajtót, ráfordítja a becsapó lángra s bezárja vele a nyilást. Ezzel a hőstettel meg lett mentve a Nemzeti Színház a porig leégéstől, a mihez ugyan közel volt.

De nem soká kellett várakozni az új veszedelemre. Következő esztendőben meg a másik szomszéd gyulladt ki. Valami részeg kocsis pipástul feküdt le a szénába s a Griff-korcsma lángba borult miatta. A Nemzeti Színház melléképületei voltak veszélyeztetve. Ekkor megint a fiatal színészek mentették meg a színházat a leégéstől; Lendvay, Szigeti, Hegedüs felmásztak a színház-igazgatósági épület tetejére, úgy oltogatták el a födélre hulló

zsarátnokot. Persze csak a drámai színészek; az operisták féltek, hogy a torkukra megy a füst.

Egyszer meg én magam mentettem meg a Nemzeti Színházat a leégéstől. Macbethet adták, valamennyi szinfaltoló, masiniszta mind el volt foglalva a kísértet-királyok tologatásával; én a proscenium-szinfal mögött álltam. Egyszer csak észreveszem, hogy egy szinfali gázlámpa csövének a csavarja kiesik s arra a tág lyukból karvastagságnyi lánggal tódul elő a gáz. Csak egy pereznyi habozás, tétovázás, s az a gázláng felcsap a zsinórpadról s a szinpad lángba borul. Én azonban nem vesztettem el a lélekjelenlétemet. 1861 volt az év, magyar ruhát viseltünk: hirtelen lekaptam a fejemről az asztrakán süvegemet s egy pillanat alatt elfojtottam vele a kiömlő gázlángot. No hát nekem is van egy hőstetem, a mivel dicsekedni lehet.

A Nemzeti Színház látogatói.

A nézőtérnek a közepén volt a bejárata s azt egy nehéz pokróczkárpit takarta, melyet a belépőnek saját tehetségéből kellett félrehárítani: a kalucsnikat kinn hagyhatta az ajtóban, az esernyőt azonban jó volt magánál tartani: a botra pedig épenséggel szükség volt, majd tetszésnyilvánítás, majd türelemfogyás tudtuladása végett.

A színház elég sötét: pedig még a mostani erkélyszorozat nem létezik: de a félhomály részint onnan van, hogy a középső csillár égői nem gyújtatnak meg: az csak magas létráról eszközölhető akrobatai légtornászat útján: aztán meg attól a kaszinó-páholylátogatói mind megvakulnának; másrészt emeli a sötétséget a páholyoknak hajdan biborvörös, később barnapiros burkolata: (az olajlámpáktól és a hozzá támaszkodástól barna). Az első emeleten levő két szélső páholyt állandóan takarja egy shirtingponyva. Azok ott az udvari páholyok: — azokban nem szokott ülni senki: 48-ig egyért-másért, 49 után pedig egyért is, másért

is. Ahogy a régi magyarok szokták mondani: «tantum ita saltem sic» (új magyarul: «hát csak így meg amúgy»).

Az udvari páholy alatt azonban kitűnt a földszinti sarok páholy az által, hogy az oldalán egy nagy zöld selyem ellenző volt kifeszítve: ami a proscenium lámpás-sor szemkápráztató fényének az elhárítására szolgált. Ezt a kedvezményt meg kellett engedni a páholy tulajdonosának, aki nem volt csekélyebb személyiség, mint a Honderü szerkesztője Petrichevich Horváth Lázár.

Az átelleni sarokpáholy törzsbérlője volt egy nagybirtokos öreg úr, aki csak alunni járt a színházba. Az egész felvonáson keresztül ott bóbiskolt szépségesen a karszékeben, csak amikor a végjeleneteknél felhangzott a taps zaja, emelte föl fejét, s akkor aztán ő is tapsolt, mint aki legjobban élvezte a darabot. Még az sem zavarta meg nyugodt szendergésében, hogy a szomszéd páholyban az előadás alatt a legélénkebb társalgás folyt. Az egy előkelő főúr tanyája volt, kinél a magas aristocratia nő és férfi tagjai szoktak estenkint találkozni, fesztelen discursust folytatva, úgy hogy a parterre közönség válogathatott benne, hogy azt hallgassa-e, amit a színpadon trécselnek, vagy azt, amit a páholyban parlíroznak?

Az ajtó melletti földszinti páholyban ellenkezőleg Van Dyck ecsetére méltó jelenet volt látható minden este. Előkelő öreg asszonyság ült ott régi divatu öltözetben, fehér wuklikkal. Rosszúl látott már és nagyot hallott. A társalkodónője halló tülkön keresztül magyarázta neki, a mit a színpadon beszélnek és cselekesznek. De azért soha egy előadást el nem mulasztott s végig kívarta a darabot.

Az első emeleti nagy páholy volt a casinóé. Nem volt még akkor több egynél, hát nem kellett neki predikátum. Ott lehetett látni a főváros úri celebritásait (kettesével, hármasával a drámai előadásokon, teljes sorral az operában, drei mann hoch a balletben).

A második emeleti sorban voltak a színésznők páholyai: Hollóssy Kornéliának, Laborfalvy Rózának külön mind-

egyiknek, a többieknek párjával ; a jobb oldalon pedig volt a tudósok páholya. Ez mindig tele volt vén akademikusokkal, de vendégjoggal jelentek meg benne az ifjabb írók is. Rendesen eljöttek az operai napokon. Nem azért, mintha az operát jobban szerették volna, mint a drámát, hanem azért, hogy az operai csinadratta bummaratta alatt kedvére vitatkozhatott a tudós : nem zavarta vele a közöniséget. Egyszer egy ilyen felbuzdult vita alkalmával, mely a trombiták és dobok működése alatt keletkezett, hirtelen, a karmesteri pálcza egy intésére elhallgatott minden zeneszerszám s a rögtöniszünetpercében aláhangozott a tudósok páholyából egy ismeretes stentori hang : « Juhász kutya ! » Ami elég drasticus befejezése egy irodalmi polémiának.

Mennyi női szépség az úri páholyokban. Az a szókehajú rózsaaarcz a földszinti páholyban, aki hivatta volt, hogy egykor Andrássy Gyula gróf neje s az Andrássyak anyja legyen, a Diana-alak, Csekonicsné (még akkor nem grófnő), az a görög arczelű deknő, kihez Hiador irta ábrándos költeményeit (a hölgy nem is tudott róla), meg az a feltűnő kreol szépség, kinek kezét Petőfi megkérte a sok milliomos bankár apától. S az apa nem utasította el : azt mondta neki : nyerje meg a leánya szívét, ő beleegyezik. Petőfi nem, de egy híres államférfi nyerte azt el. Utódját mégis csaknem egy napon emlegetik Petőfiével. (Márczius 15—17.) Aztán a mindig magányosan, mindig gyászruhában látható halavány hölgy : két férje is volna, még is özvegy, homlokán viseli gyászos végzetét. (Méreg !) Végül az A B C páholyban virágzó hármás virágszál, kik közül az egyiket, a legkinyiltabbat Lisznyay Kálmán a palócz-költő nevezi menyasszonyának ; a legifjabb egykor a sportvilágban legjobban emlegetett grófné lesz, versenystállók tulajdonosa. Aztán azok a nemzeti viseletben büszkélkedő matrónák : mintha az ősi termek ódon képrámáiból szálltak volna alá : közben egy-egy csintalan gyermekfej, göndör fürtökkel (nőegyletek elnökei manapság). Most is szemem előtt tündöklök ez a kép.

Régi gárda, régi gázsik.

A szabadságharcnak vége volt.

A Nemzeti Színház tagjai innen-onnan összeverődtek.

Az opera legjobb erőivel fogyott meg. Schodelné falura ment gazdálkodni, kivette haszonbérbe Nyáry Pál birtokát az elkobzó kormánytól: a birtok gazdáját hat évi várfogságra s vagyonvesztésre ítélték. Norma sarlója, ezüstből, drágakövekkel kirakva a muzeumba került. Hollósy Kornélia, a nemzet csalogánya elszerződött külföldre. Csak a kóristák maradtak meg.

A drámából megmaradt a régi gárda, meg a népszinmű szereplői. A derék Füredinek egy nap Bandi csikóst kellett játszani, másnap Nabukodonozort énekelni. A jó öreg Szentpéterit is hallottam operában énekelni, Fra Diavolóban játszotta az egyik rablót.

A drámai színésznőkkel az történt, hogy a forradalom melegében valamennyi mind férjhez ment. Elkezdte Laborfalvy Róza, utána Lendvayné, nagyhamar Szilágyi Lilla, azután Szathmáryné: mindannyian szegény ördögököt választottak férjül a Bohéme világból. Becsületes jámbor asszonyok lettek.

Bajza, a forradalom alatti igazgató örülhetett, hogy élve elmenekülhetett. Helyette kinevezték igazgatónak az öreg Simoncsics Jánost. Derék, becsületes, régi módi táblabíró volt: akinek mindenhez érteni kell: még a színházigazgatáshoz is.

Dunántuli kiejtése volt, amit megörökített abban a mondásában, melyet Szigeti Józsefnek adott válaszul, midőn az előterjesztést tett neki a színháznál mutatkozó bajok és hiányosságok felől; „jobb is lesz má, ha főhannak maguk azza a színészettyee.”

Persze, hogy az lett volna a legradikálisabb megoldása a színházi bonyodalmaknak, ha a színészek felhagytak volna a színészettel.

Hát addig is be kellett érni a részletes reformmal.

Mi a legelső paragrafusa a színházi reformoknak?

Hát hisz azt mindenki tudja: a gázsi-leszállítás.

Új szerződési év közeledtével összehívta Simoncsics a személyzetet. Előtte feküdt az asztalán kiterítve a tagok gázsilisztája. Aztán mondott nekik a következő szavakon kezdődő nyájas üdvözlét:

«Ki volt az a bolond, aki a maguk fizetéseit ilyen szörnyűséges magasra fölrugtatta?»

A befejezése pedig eként hangzott: ezennel tudatom magukkal, hogy a jövő esztendei gázsijukból husz perczent le fog huzattatni, akinek tetszik, a kontraktust írja alá, a kinek nem tetszik, elmehet.

Voltak pedig e szörnyűséges magas fizetések a következők: Legmagasabb drámai fizetése volt Jókainé Laborfalvy Rózának 3100 forint, száz forinttal több (kitüntetésül) mint a másik két primadonnának, Lendvay Latkóczyrnének és Komlóssy Idának. Szathmáryné fizetése volt 2400 forint, Bulyovszkynéé 1800. De ebbe már a ruhapénz is bele volt számítva. A férfiaknál legnagyobb fizetése volt idősb Lendvay Mártonnak és Egressy Gábornak, 2400 forint; de ezeknek az igazgatóság csináltatott jelmezt. Azután fokozatosan lefelé 2000, 1800, Szigetinek, Fáncsinak s a kisebb félisteneknek. Az ujabban fölvelt tagoknak nem volt rendes fizetésük; hanem azoknak napidíj adatott, a mi a napi kiadások rovatába iródott, a színház macskáinak után. Szerdahelyi Kálmán sokszor tréfálózott később Munkácsy Flórával: «mikor mi még a színház macskáival voltunk egy gázsiban!»

Az igazgatónak ez a reductió ajánlata általános elszörnyedéssel fogadtatott a művésztársaság részéről.

Fizetés reductió!

Mit tesz az ember ilyen esetben?

Elpanaszolja az ember a keserű méltatlanságot az ujságíróknak. Az ujságíró lelkes ember, pártul fogja az üldözött művészetet s ír egy hatalmas philippicát a gázsi csonkításban sántikáló intendáns ellen.

S mit cselekszik erre az intendáns? Megijed? visszavonja az ukázt? vagy replikát ír a hirlapi támadásra s megvédelmezi az elfoglalt álláspontját?

Dehogy cselekszi azt! Simoncsics felhivatta magához az illető hirlap szerkesztőjét s azt mondta neki: «hallja az úr, én nem disputálok holmi firkászszal, hanem ha még egyszer ellenem rugódozni fog, én azt a ficzkót becsukatom.» S ezzel be volt fejezve az ügy.

Szinészek, színésznők szép engedelmesen aláírták a redukált gázsís kontraktusokat.

Szinész honvédek, Egressy Gábor.

No de hát legyünk igazságos — prókátorok!

Hát nem elég nagylelkűség volt a hatalomra került osztrák kormányzattól, hogy a Nemzeti Színházat egyszerűen el nem konfiskálta a magyaroktól? Hogy beérte a húszercent gázsilevonással?

Holott annyi ok és büntanujel lett volna rá.

A Nemzeti Színház tagjai legelőször is azon kezdték, hogy mikor a nemzet pénzgyűjtést indított a honvédsereg felszerelésére s a magyar bankjegy-alapra, az egész keservesen összegyűjtött színészi nyugdíjalapjukat, mintegy hússzezer forintot, letették a haza oltárára. A hány krajczár, annyi falat kenyér!

Azután maguk is fegyvert ragadtak.

Már hallott valaha ember ilyen képtelenséget! Hogy a színész, a ki hőst játszik, valósággal beálljon verekedő hősnek? a kinek a színpadi kardja se éllel, se hegygyel nem bír, a kinek a színpadi puskája csak pukkan, de nem sebesít, a ki maga csak tréfából hal meg, — kirohanjon a harcmezőre valóságos karddal, puskával hadakozni! Ilyesmi semmi nemzet krónikaiban nincs feljegyezve. A magyar színészek megtették ezt. Az ifjabb Lendvay Marci vitézül harczolt Klapka seregében, mint kapitány, Egressy Béni, a zeneszerző, tüzértiszt volt, Egressy Ákos

(Gábor fia) hadnagy, Feleki Miklós százados, Kőrösi Sándor hadbíró, Benkő tüzér, Gózon Antal tábori biztos, Komáromi hadnagy. És ezek mind szépen visszatértek a színpadra, mintha semmi sem történt volna, lemosták a puskaporfüstöt a képükről, más szemöldököt pingáltak a homlokukra, más szakállt ragasztottak az állukra s a magas kormány azt sem kérdezte tőlük, hogy «hol voltál, mikor az ég zörgött?»

Hány jeles hazafi kiegyezett volna Bachchal és Haynauval, húszerpent levonásra, ha lehetett volna!

Örülünk, hogy élünk!

Hanem egy színésznek még sem lehetett csak úgy simán kitörülközni. Ez volt Egressy Gábor: a Coriolán, a Bánk bán, III-ik Rikhard, a Gritti személyesítője.

Ezt is rávitte a hazaszeretet büne, hogy ott hagyja a színpadot, s elmenjen igazi háboruban szerepelni.

Ott is a hős szerepét töltötte be. Kormánybiztos volt, szabad csapat vezére; lelkesítő szónoka a harci lángra fogékony népgyülekezetnek.

— Nézze csak komám, mondá a szegedi polgár, mikor a hős szónok lelkesítő beszéde vége felé hangját erőteljesen kifejtette: — várjon csak: most mingyárt meg fog halni! ismerem már a szokását. Mikor így felcsapja a mondókáját, akkor nemsokára meg szokott halni. — Ez a mondás örök időkre fenmaradt minden későbbi szónokok számára: «most mingyárt meg fog halni!»

A fegyverletétel után Egressy Gábor is kimenekült a magyar hadsereg maradványával Törökországba. Az ottani élményeit leírta, ki is adta egy kötetben. Hanem aztán őt is megszállta a honvágy: hazatérési engedélyért folyamodott. Kérvényét a banáti osztrák hadtest főparancsnokához Hauslab tábornokhoz kellett intéznie. Annak a beleegyezése elég volt, hogy Törökországba kimenekült magyar harcosoknak a hazatérés megengedtesse. Csak-hogy idebenn az a kitüntetés várt rájuk, hogy az osztrák hadseregbe közkatonáknak besoroztattak. Így lett Pod-

maniczky Frigyes báróból és Nedeczky Istvánból is közvitéz. (A magyar hadseregben századosok voltak.)

Ettől a sorstól Egressy Gábort meg kellett menteni.

A derék Szentpéteri (Petur bán és kedélyes táblabírák személyesítője) sógora volt Egressynek : ő ment fel Budára személyesen előterjeszteni a kormányzónak Egressy ügyét. Az öreg úr nem volt nagyon otthonos a német nyelvben, még is csak előadta valahogy a kérelmét, támogatva azt azzal a tényállással, miszerint Egressy Gábor fia, Ákos, már úgy is szolgál, mint besorozott honvédtiszt, az osztrák hadseregben, s az még sem illenék, hogy a fiú, mint káplár, abriktolja az apját, mint közkatonát. A teljhatalmu úr kegyesen válaszolt rá : «Jól van, meglesz ; haza jöhet, nem bántják : csak arra az egyre intem önt, hogy Hauslab tábornokot ne nevezgesse folyvást Haasenfusz»-nak. (Szentpéteri azt hitte, hogy ha már minden magyar szót németre kell fordítani, hát legyen a «láb»-ból is «fusz».)

No hát hazajöhetett Egressy Gábor bántatlanul.

Csakhogy itthon nem volt számára hely. A Nemzeti Színház költségvetése már be volt fejezve, felsőbb helyen jóváhagyva, abba egy szeget nem lehetett többé beverni. És így az első drámai hosszínésznek le kellett maradni a színpadról.

Ekkor aztán én elővettem egy ív papírost : magam megkezdtem az aláírást 25 forinttal, sorba jártam vele az ismerőseimet, felhívtam az egész országban létező művészetkedvelő honleányokat és honfiakat az adakozásra, s rövid időn összegyűlt annyi pénz, a mennyi a magyar dráma legkiválóbb alakjának visszatérését az egyetlen Nemzeti Színház deszkáira lehetővé tette.

Mulatságos állapotok voltak ezek nagyon !

Elfelejtett nevek.

Szegény színészek ! Elfelejtett énekes madarai az erdőnek !

... A mig színházi emlékeimet irogatnám, gyakran

szükségem volna egy-egy adatra: nem a megtörtént dologra, mert arra jól emlékezem, hanem az évszámra meg a személyekre. Nem találom sehol. A világirodalom legnagyobb conversations-lexiconaiban nem található a nevük. Minden füzefapoéta, a ki egy ritmust itt felejtett, minden ponyvairó, a kinek a poémája a kalács sütő tepsi fenekéhez odaragadt, megtalálja a helyét a hirhedett alakok milliós lajstromában, csak a szinpad kísértetei nem járnak fel a feledékenység sírjából többé.

Hiába keresek olyan neveket, mint Hasselt-Barth, Lagrange. Nem tud róluk senki. Arról meg már kutatni is nevetség, hogy ezeknek mi dolguk volt a pesti nemzeti szinpadon? Pedig még nincs annak ötven esztendeje.

A Nemzeti Színház új igazgatót kapott. A hatalom kezelői mégis csak átlátták, hogy nem özönvíz előtti táblalabirók valók művészi intézetek igazgatására: Simoncsicsot felmentették a «szinészettyee» küzködéstől (a minek bizonyosan ő maga örült legjobban), s helyette kinevezték teljhatalmu igazgatónak Tolnai Festetich Leo grófot.

Ennek a nevét már feltaláljuk a conversations-lexiconban. Röviden bánnak el vele. Hogy nagy zenekedvelő volt s igazgató korában az operát protezsálta a dráma rovására.

Az egykorú világ igazságtalan volt iránta. Én igazságosabb akarok lenni.

Festetich Leo jó igazgató volt, s a drámát nem sülyesztette alá az opera kedvéért.

A megelőző igazgatóságot terheli inkább ez a vád: — ha ugyan vád.

Hisz az első feladat az volt a letört szabadságharcz után, hogy a közönséget beédesgessék a Nemzeti Színházba. A páholyok tátongtak az ürességtől, a zártszékeket belepte a por.

Az operával kellett a lelkesedést felidézni. Az be is következett. Ez volt a «Próféta» korszaka.

Itt nem kímélte az igazgatóság a költséget.

Láttunk olyan pazar kiállítást, a minőt még Budapest

nem ismert: fényes csarnokokat, korhű fegyverzetet, korszolózó vitézeket és hölgyeket, koronázási díszmenetet; végül romokba dülő királyi palotát.

Aztán micsoda darab volt az! A próféta. Szövegét Scribe irta, zenejét Meyerbeer; amaz a költészetben, ez a zenében lángész.

Micsoda zene volt az! Mikor a próféta álomlátását kísérik a sourdinával tompított hegedűk, cellók, violin d'amourok, egyesülve az oboék, fuvolák, klarinétok búbajos pianó ensembléival s aztán egyszerre az anya, Fides közbekiáltásánál: «légy átkozott!» beleordítanak a trombiták, dobok, gordonkák, kürtök, réztányérok, hogy az álkirály trónját hallotta az ember recsegni, összemlani!

Hanem aztán kellett is Meyerbeer csodás zeneművéhez két olyan szerepvivő, a minő Lagrange asszony volt, mint Fides, és Stéger, mint Leydeni János a próféta. Egy tökéletes művésznő énekben és játékban és egy fenomenális hangerejű, nagy temperamentumu tenorista.

Valljuk meg az igazat, hogy ezek hódították meg a közönséget a Nemzeti Színháznak. A mig Lagrange itt vendégszerepelt, mindig telt színház volt, felemelt árak mellett. S az idegen művésznő magyarul énekelte a szöveget szép kiejtéssel. Sőt még azzal is kedveskedett a magyar közönségnek, hogy az Erkel operájában Hunyady Lászlóban betanulta s eljátszotta Szilágyi Erzsébet szerepét; az igazgatóság készíttette számára a pompás magyar jelmezt és azt emlékül neki ajándékozta.

Hanem erről mind nincs szó a krónikában.

A Lagrange-kultusz után következett egy még nagyobb szenzáció, mely paroxizmusba ejtette a közönséget, a Pepita-őrjöngés.

Spanyol tánczosnő volt a bálványozott művésznő, Pepita da Olivának hitták. Csak egy tánczot produkált az «El olét» (spanyolul olajcsepp). A hölgý keresi ruhája fodrai között a ráesett olajcseppet, s aztán mikor megtalálja a

közönségnek is megmutatja. De odáig a delirium minden *dæmonainak* szökelléseit, mozdulatait elköveti, sarkig érő leeresztett fekete hajsátora lebeg termete körül, a tánczot kísérő szilaj zene mellett, míg végül a zene buja, csábító melódiává fajul, a mikor a művésznő már csak fél-lábon áll, derekát hátrahajtva, s engedve fején tülemelt lenge öltönyeit megszámláltatni, nagy tűzszemeivel szórva a villámokat! — Azt a tapsvihart kellett aztán hallani! A közönség férfirésze örülten ment haza. — De hát erre van szüksége a színháznak. Pepitáról sem beszél már senki, nevét csak egy koczkás kelmeszöveget őrizi: viselik a bakfischek szoknyának s a diákok mellénynek.

Dramai színészetünk kitünő volt a régi időkben. Olyan Shakespeare előadásokat nem látunk többet se most, se valaha. De biz azok nem kellettek a közönségnek, kivált az arisztokrátiának.

Egyszer egy Romeo és Julia előadás után egy nagyon magas állású úr a mágnási kaszinóban ráförmedt az igazgatóra:

— Wie heisst der langweilige Kerl, der aus der Oper Montecchi e Capuletti das Schauspiel Romeo und Julia gemacht hat?

— Shakespeare.

— No, von diesem verfluchten Kerl sollt's mir kein Stück mehr aufführen.

Hát bizony volt nagy művészet, de üres kassza. Minden pénteki napon: ez volt a dráma napja.

Volt azonban mégis egy vonzereje a Nemzeti Színháznak, melyet a magunk emberségéből tudtunk életben tartani: a népszinmű.

Valódi gondviselésszerű ötlete volt a muzsának, hogy Szigligetinek ez új színműfaj megteremtését sugalmazta.

Soha magyar író nagyobb hatással nem volt a nemzetre, mint Szigligeti a népszinműveivel. Ő egymaga többet tett a magyarság terjesztésére Budapesten és az egész országban, mint az összes írók és tanintézetek. Különben

is nagy tehetségű költő volt; de a kinek sikerült a magyar népeletben feltalálni a költői arany tel-ér Californiáját, korábban, mint Petőfinek és társainak. Mi még diákok voltunk, mikor már: «Az alföldön halászlegény vagyok én!» nótáját énekeltük, s Petőfi mint fiatal színész még debütált Szigligeti népszinművében, mint vőfély, a nemzeti szinpadon, megörökítve fellépését azzal, hogy a vőlegénytől azt kérdezte: «uraságod a menyasszony?»

S a szerencsés összetalálkozása a szellemszíkranak olyan tűzijátékot idézett elő, hogy az fénynyel árasztotta el egyszerre a nemzeti Olympot; még pedig trikolor fénynyel: népelet, költészet, művészet ragyogott benne.

Egy régi német írótól ezt a mondást jegyeztem fel emlékemben: «a magyar huszár úgy terem, hogy a mint egy fiú megszületik, ugyanakkor egy csikó is születik s ezek azontúl együtt nőnek fel, a fiú a csikó hátán, míg huszár lesz belőlük.»

No hát ez éppen így történt. A mint Szigligeti szárnyas pegazusa létrehozta a népszinmű szárnyas csikóját, rögtön ott termett rajta a Csikós, a Szökött katona, a Sobri Jóska: egy személyben Füredi Mihály.

Kovácsműhelyből ugrott fel a szinpadra s nem kellett neki se conservatorium, se szini akadémia: kész művész volt, hangjegyet soha sem látott; de kész énekes volt. Úgy kellett azokban a szerepekben járni, beszélni, mozogni, éppen a hogy ő tette.

Az összes színházi személyzet közül egyedül Füredinek volt privilegiuma hegyesre kifent bajuszt viselni, de büszke is volt rá. Különben pedig kedves jó czimbora volt, a ki értette a tréfát.

(... Mielőtt tovább hajtathatnák a fakó szekeremmel, elébb álljunk meg egy itatásra az útszéli csárdánál. Úgy illik, hogy annak a borát is megkóstoljuk. Szigligeti előtt is voltak már népies szindarabok, Gaal József Peleskei nótáriusa, Nagy Ignác Tisztujítása, Balogh Mátyás diákja; meg a Tündérlak Magyarországon (nem tudom

kitől), de már azoknak a szereplőire gyöngén emlékezem; Megyerit láttam, mint nótáriust, Szentpéterit mint falusi bírót, Hubenayt mint vad Marczit, Komlóssyt mint becsületes kortes korcsmárost. Kettőt a darabok közül még most is hébe-hóba felelevenítenek. Hát hiszen én is szeretem a karczost, de óbornak mégis csak jobb a bakator.)

Gyerünk tovább.

Füredi Miska mellett még ott voltak specziális népszinműi alakokul Réthi koma, az univerzális paraszt, a ki oly naturalisztikusan tudta adni a számadó csikóst, hogy mikor a bojtárjára megharagszik a csárdában, elkecsereedésében két üveg vörös bort hajt fel egymás után a nélkül, hogy az ádámalmacsutkája egyet mozdulna. Volt erre taps elég. «Ezt csinálja utánunk a német!» — Aztán Telepi és Szerdahelyi (Hugli és Stuczli), a derék Szentpétery (táblabirák és falusi birák typusa), meg a jó öreg Udvarhelyi: kántorok, iskolamesterek, kegyes atyák mintaképe. (A ki egyébiránt a legnagyobb szinpadi hatását Lear királyban érte el, Glostert személyesítve. Gyöngült már az öregnek a memoriája, még a szinfalak közt a jelenésére várva is folyvást a szerepét magolta; mikor aztán ki kellett lépnie, közderültséget keltett a megjelenésével: lévén már akkor Glosternek a két szeme kiszúrva s a szemkötelék fölé egy nagy zöld pápaszem feltolva.)

Aztán itt volt a derék vén Kovácsné, a milyen komikát sohasem fog a szinpadi aszaló produkálni: csúnya volt, de tele édes humorral. Csúnya volt, de abban tökéletes.

Beszéljünk inkább a népszinmű primadonnáiról.

A legelső volt Lászlóné (és egyúttal a leghíresebb).

Én még mint De Caux Mimit láttam kecskeméti diák koromban. Akkor még drámai színésznő volt, szomorú és vígjátékokban szerepelt.

Soha tökéletesebb női alakot nem lehetett képzelni. Olyan volt, mint Thorwaldsen Eufrozinéje: az arcza örök

mosolygásra gömbölyült; termete magas, ruganyos, karcsu, telt idomokkal. Hangja csengő, nagy regiszterű.

Egyszer a kecskeméti szintársulat előadta Lear királyt, De Caux Miminek osztották Gonerilt, de ő Cordéliát követelte, a kinek a szerepe háladatosabb. Lear király (Deési) protestált ellene. Learnek Cordéliát halottan kell az ölében kihozni. «Én azt a termetet el nem birom az ölemben.»

Volt egy híres gavallér a városban, a ki minden primadonnának udvarolt. A szép Mimi azonban visszautasította a nyájaskodását; mire a szeladon azzal fenyegette meg, hogy legközelebbi föllépténél ki fogja füttyülni: «De akkor aztán pusztuljon is az úr Kecskemétről, mert én megbotozom az utcán!» — De futott is a gavallér! Megtette volna, voltak hozzá képességei.

Szigligeti népszinművei aztán a Nemzeti Színházhoz hívták De Caux Mimit, a hol egyszerre kedvencze lett a közönségnek. Gyönyörűn énekelt. A játékában ugyan a magyar paraszt leányruhából kiragyogott a párisi lorette (francia vér volt benne, az apja zongoramester), de ez a pikantéria még új zamatot kölcsönzött a játéknak; olyan volt az, mint az őszi barack ananászlébe mártva.

Szépségével ép úgy feltűnt, mint a hangjával.

Élt akkor az országban egy derék magyar mágnás, a ki nagy kedvelője volt a színészetnek: maga is híres zeneszerző. A mellett nagybirtokú földesúr. Nőtlen volt. De azért nem nőgyölölő. Sőt ellenkezőleg.

A főúr rögtön fölfedezte az új művésznőben a nagybecsű artistai kincset s határozott a sorsa iránt. Ily kiváló tehetségnek nem szabad a kerepesi-úti muzsabarlangban elparlagosodni paraszt szinművek mezején, azt ki kell képeztetni a magasabb művészet szferái számára. Közbenjárók által sikerült a művésznővel megértetni a nemes meczenás ajánlatát, ki neki egy tízezer forintos kötelezvényt küldött (kellően betáblázva) abból a célból, hogy elutazzék Olaszországba, magát a legelső világhírű mes-

terek által az éneklésben kimíveltetni. A bőkezű főúr még arra is ajánlkozott, hogy ő maga is elkíséri pártfogoltját Milanóig. S ha kell, odább is, mindenütt atyai gondviselését éreztetve vele.

A művésznő azonban, a mint a kötelezvény a kezében volt, el is ment, de nem Itáliába Solfeggiót tanulni, hanem a szent házasság kikötőjébe, férjhez ment hirtelen a Nemzeti Színház kedvencz bonvivántjához, László Józsefhez.

Nagy processus lett ebből!

A főúri meczénásnak a fiskálisa azt a boldogtalan tanácsot adta, hogy indítson pert a művésznő ellen kötelezvénye visszaadása végett. A pör végigjárta az appellátákat. A művésznő ügyvédje volt Várady Antal, Petőfinek legbensőbb barátja, nekem is kedves czimborám. Ez azzal védte a kliensét, hogy annak előbb meg kell kapni a stipulált tízezer forintot, csak azután kezdhet hozzá a felsőbb énekiskola kitanulásához, hogy pedig az alatt férjhez ne mehessen, az sehol sincs az írásban, nem is lehet.

A főúri meczénás gavallér ember volt. Nem magának akarta ő a tízezer forintot visszaszerezni: az egész összeget (odaitélés esetére) adományul ajánlotta fel a vakok intézetének, mely a nádor kegyurasága alatt állt, s ez által a legmagasabb körök beavatkozását is kiérdemelte a híres perben.

De biz azt minden forumon elveszté. A hét személyesek is elmarasztalták a főurat a tízezer forint kifizetésében, s a művésznő építettett belőle egy szép házat a stáció-utczában.

És azután még sokáig ragyogtatta a művészetét a nemzeti szinpadon, népszinművekben és vaudevillekben: a közönség osztatlan tetszése mellett.

Csak később lépett azután át az operai énekes pályára, kiment külföldre, kiképezte magát, kinn is maradt, híres operai primadonna lett belőle a német fővárosok első szinpadain.

Én tizenöt évvel ezelőtt láttam utoljára: már akkor a nyugdíjából élt. Még akkor is szép asszony volt, még akkor is olyan csengő hangon tudott kacagni, s olyan szépen beszélt magyarul.

Hanem az ő neve sem fordul elő semmiféle lexikonban. Csillag volt, elmerült.

Festetich Leó gróf jó igazgató volt. Nem igaz, a mit a Lexikon följegyez róla, hogy az operát protezsálta volna a dráma rovására. A drámát is igyekezett feleleveníteni, Szigligeti, Hegedüs, Dobsa eredeti színműveit ő hozta színpadra, az én Dalmámat is, a miben magyar dolgok vannak előadva avar cím alatt (azt csak egy olyan «grata personának» lehetett merni, a milyen ő volt). Még körrajzban is megörökítette Dalma esküjelenetét, s azt az általa alapított és szerkesztett «Déliab» című színházi lap mellett küldötte szét. Azon a képen látjuk már ifjabb Lendvay Mártont és Hegedüst is, sőt Tóth Józsefet mint a Festetich által szerződttetett új tagokat. S az a kép arról is tanuskodik, hogy a kiállítás olyan fényes és korhű volt, a milyennel csak magyar dráma valaha elláttatott.

Az operához is alaposan értett: nagy zeneismerő volt s mindenben magas ízlésű. Így szerződttette az Operához drámai primadonnának Hasselt-Barth asszonyt, a ki a külföld legképzettebb mezzosopran énekesnöje volt. De az a hátránya volt, hogy német volt, és nagyon régóta volt már fiatal. Nem kellett a magyar közönségnek. Altistánénak pedig szerződttette Csillag Rózát, a kinek csodaszép mély hangja és deli termete volt. Ennek meg az volt a hibája, hogy nagyon fiatal volt és — zsidó volt. Nagyhamar elűzték Bécsbe, a hol aztán világhírű primadonna lett belőle, elsőrendű «star».

A balletnál is a legelső rangú művészetet válogatta ki Festetich Leó gróf. Elhozta Berlinből Taglioni kisaszonnyt, a kinél ideálisabb ballerínát soha sem láttunk. A koreografia tökélyét kiegészítette azzal, hogy igazi spanyol nemzeti tánczokat mutatott be. Ez aztán a valódi!

A seguidilla nem az El ole. De mind nem ért az semmit; mikor a szép alménak még a térdeit sem lehetett meglátni a csipke fodrai között, mikor tánczolt.

És aztán Festetich Leó grófnak a dicséretére szolgált még az is, hogy nem voltak szívbeli vonzódásai.

Min bukott meg hát mégis?

Azon, hogy nem tudott számítani. A színháznál is úgy gazdálkodott, mint a saját nagy úri birtokán, a mit elvesztett, nem úri passziók, nem hazard játékok útján, hanem csupa gazdasági kísérletezéssel. Már pedig a gazdasági experimentáció németnek orvosság, magyarnak halál. Míg más gazda buzát vetett, ő krappot ültetett. Persze, hogy belevesztett. Nem viselt akkor senki veres nadrágot. Ha várt volna a krapptermeléssel, a míg a honvédsereg felállítatik.

A színháznál megint az ellenkező methodusba esett. Ott meg a veres szín nem tetszett neki. Miért veresek a páholyok meg a zártszékek? Ő letépette a nézőtér minden diszítéseit s a szurtos bibort felváltatta égszínkéekkel. Igaz, hogy így sokkal barátságosabb képet nyert a színház.

Azonkívül, minthogy a színház nézőterét kifelé nem lehetett tágitani, hát befelé tágitotta meg. Ő építtette azt a kirugó erkélysort az első emeleti páholyok elé, mely ha megtelik, a színháznak ötszáz koronával szaporítja a napi bevételét.

De ezeknek a beruházásoknak az lett a vége, hogy egy esztendő alatt a Nemzeti Színház számadása ötvenezer forint deficizzel záródott le.

(Igaz, hogy az erkélysor tízszer kifizette az árát, a mibe került).

Festetich Leónak csak az volt a baja, hogy negyvenhét esztendővel előbbre képzelte a korszakot s azt suggerálta magának, hogy a színházi deficitet egyszerűen oda lehet szervirozni a magyar belügyminiszter villásreggelijéhez, mint a mustárt a roastbœfhez. Egy kicsit csíp, egy kicsit savanyú, de együtt jó az.

Csakhogy akkor nem Széll Kálmán ült ám a budai palotában, hanem Augusz Antal báró.

Egy reggel sápadtan jön hozzám Festetich Leó s elmondja, hogy ő most jön a helytartótól. Ő kegyelmessége föl akarja őt menteni a színházigazgatás alól. Menjek fel hozzá: az Augusz-család nagyon szeret engem, mint poétát s beszéljek a lelkére.

Siettem föl Budára. A hatalmas ember, ki Magyarország ügyeit vezette, éppen az ebédnél ült. Miattam félbehagyta az étkezést s átjött a dolgozó szobájába, ott fogadott. Nagyon barátságos volt: az íróasztalához ültetett maga mellett, s aztán kihúzott egy paksamétát a fiókjából. A Nemzeti Színház számadása volt az.

— Tudom, hogy a Nemzeti Színház ügyében jött ön hozzám s teljes felvilágosítással fogok önnek szolgálni. A Nemzeti Színház fentartására a pozsonyi országgyűlés négyszázezer forintot szavazott meg. Több vármegye adós maradt a ráeső részlet befizetésével, úgy hogy a befolyt tőke kamataiból a színház csak évi 16 ezer forint szubvencziót kaphatott. Most Festetich Leó csinál egy ötven-ezer forintos túlkiadást: ezt az alaptőkéből kell megtéríteni, s ezzel az alap jövedelme ismét 2500 forinttal kevesedik. De én még a támadt hiányt is vissza akarom pótoltatni, s a szubvencziót 12,000 forintra redukálom s a levont összeget vas kézzel fogom behajtani, míg a hiány ki lesz pótolva. Festetichet pedig eltávolítom a színház igazgatástól. Hiszen ha ő ott marad, az egész országos alapja a Nemzeti Színháznak odavész néhány év alatt.

Ez ellen nem tudtam replikázni. Haza ballagtam azzal a szomorú hírrel, hogy ezentúl a Nemzeti Színház országos segélye négyezer forinttal kevesebb lesz. Ezt megint a művészek sinylik meg.

Hová appelláljunk.

Egyetlen foruma volt még a magyar közéletnek, a hol ha beszélni nem volt is szabad: de tenni lehetett. Ez volt a Nemzeti Kaszinó. Egy kitűnő jó hazafi, derék főúr,

Károlyi György felkarolta a pusztulásnak indult Nemzeti Színház ügyét, felszólította az ország birtokos főurait egy új színházi segélyalap előteremtésére. Indítványát siker koronázta: rövid időn összegyűlt kétszáznyolcvanezer forint; (még a döblingi szanatoriumba zárkózott nagy magyar, gróf Széchenyi István is tetemes összeget áldozott) s ennek az összegnek a kamatai külön bizottság által kezeltettek s a Károlyi-alap még hosszú évsoron át tette lehetővé a Nemzeti Színház művészi színvonalának fenntartását. Pest kicsiny volt még akkor arra, hogy «egy» színházat eltartson, a hol a primadonnáknak hárromezer forintos fizetések vannak.

Hát az a Nemzeti Kaszinó volt a mi egyetlen várunk. De abba is beférközött az ellenség.

Nem lehetett megóvni, hogy az új rendszer előkelőségei (a legkerültebb alakok) tagokul fölvétessék magukat. Azok között voltak katonatisztek is.

Szomorú korszak volt. Folyvást hazafiak elfogatásáról, üldözéséről, vagyon elkobzásról szállongtak a hírek, a mik még az ó-konzervatívokat is felháborították s e miatt örökös surlódások voltak a kaszinó magyar érzelmű tagjai és a hivatalosak között. — Egyszer egy liberális gavalér azt mondá a kaszinóban: «es wäre schon an der Zeit, dass diese Rájberájen aufhören.» Besúgták a policzájnak a perduellist, megidézték, vallatóra fogták. Ő aztán kivágta magát: hiszen nem «äu»-val értette ő a Rájberájt, hanem «ei»-vel. Amugy rablást jelent, emigy csak surlódást.

Az ilyen surlódások keresve keresése pedig akkoriban virtus számba ment.

A legjobban kipécézett alakok egyike volt Augusz Antal báró, a helytartóság elnöke. Az osztrákot, a csehet nem gyűlölték annyira, mint a magyar celebritást, a ki a Bach-rendszer alatt hivatalt vállalt. Ezeket úgy hitták, hogy «kajtárok».

Még egy olyan komoly főúr és nagybirtokos, mint

Ürményi József is, ki akkor örökölt dúsgazdag nagybátyja, a koronaőr után budapesti palotákat, s nyílt házban fogadta a forradalom ismert alakjait, Kazinczy Gábort, Pázmándy Dénest, engem is ; és ezekkel együtt új irodalmi vállalatot indított meg «a történelmi könyvtárt», s a ki a mellett a Bécsben legjobban rettegett ó-konzervatív pártnak a vezére volt : mondom, még ez a kiváló személyiség is célpontúl tűzte ki báró Auguszt mindenféle raffinált bosszantásoknak : úgy, hogy utoljára a minisztérium kényszeríté Augusz bárót, hogy Ürményitől fegyveres elégtételt kérjen. A párbaj végbe is ment, pisztolyra, sebesülés nélkül, az ellenfelek kibékületlenül váltak el.

Egyébiránt Augusz Antalnak a legváltozatosabb életfolyása volt, kivel a Nemezis ellentétes játékokat űzött. Előbb a magyarok gyűlölték osztrák érzelmei miatt, akkor az osztrákok német bárósággal jutalmazták s első hivatalos polczra emelték. Nehány év múlva aztán rájöttek, hogy ez a magyaroknak segít, honfitársainak ügyét pártolgatja, akkor elcsapták a magyar érzelmeiért. Végre aztán a magyarok jutalmazták meg magyar bárósággal hazafiúi érdemeiért. Halálával minden vagyonát, közel félmilliót, egyszerűet háza örökölte. Ekkor aztán megtudták, hogy derék jó ember volt. De már akkor az egész családja együtt volt a sírboltban : az Augusz-czimer megfordítva az ajtó fölött.

Hazafias párbajok.

Arról a Festetich Leo-féle erkély-zártszéksorról még kell valami emléket feljegyezmem. Politikai okok is tanácsolták ennek a létrejöttét.

Az ideig volt egy nagy kaszinó-páholy az első emeleti sorban, szemben a szinpaddal, mely huszonnégy ülőhellyel kínálkozott. A székek nem voltak számozva ; a ki elébb jött, odaült, a hova akart, a kinek nem jutott szék, az állhatott. Ha aztán valaki előadás közben fölállt a helyéről, annak a karszékét bizony rögtön elfoglalta más

valaki az állva maradtak közül. Ebből támadtak a kanapé-processusok. A katonatiszt kaszinó-tagok azzal vélték az első foglalási jogot fenttarthatónak, ha helyükről fölkelve, a kardjukat a székhez támasztva hátrahagyták. Csakhogy akadtak megint olyan ifjú urak, a kik a jelképező kardot szépen odatámasztották a szegletbe s elfoglalták a széket.

Hejh, még akkor forró vér pezsgett a magyar főuri fiatalság ereiben.

Ilyenforma rencontre-ok következménye lett az első hazafias párbaj Beniczky Feri (most pestmegyei főispán) akkor még tizenhét esztendőes fiú, meg egy osztrák ezredes között. S a magyar fiú bizony keresztüllötte az osztrák főtitstet, hogy az esztendeig feküdt a sebében. A mi nagy boszuságot okozott a katonai körökben.

Ezt a surlódási alkalmat szüntette meg a Festetich Leo-féle erkély. Annak az egyik felét adták bérletbe a nemzeti kaszinónak; a székek számozva lettek s kiki csak arra a székre ülhetett, a melyiknek a számát a komornyiknál kiváltotta.

Hanem ez azért nem szüntette meg a magyar ifjú gavalérok kihívó viselkedését a köreikbe igyekvő osztrák katonatisztekkel szemben.

Egyike az akkori magyar ifjaknak (Tisza Kálmán) egy kaszinói elite-bál alkalmával azt tette, hogy egy kurizáló osztrák kapitánynak ráütött a tenyerével a csákójára, a mi nagy felháborodást idézett elő az egész fővárosi tisztikarban. Ennek a következménye lett az a bizonyos hármás párbaj, melyből a közvélemény egész legendát alkotott.

Az elterjedt legenda szerint az osztrák tisztikar provokálta a nemzeti kaszinót testületileg, oly mód szerint, hogy sorshuzás útján állítson ki a nemzeti kaszinó is három bajnokot a tagjai közül, a kik a hasonló módon kiválasztott három osztrák viadorral a zászló becsületéért megverekedjenek.

A kaszinó részéről sors útján választott három ifjú volt Tisza Kálmán, gróf Szapáry Gyula és gróf Keglevich Béla.

A hármás párbaj valósággal végre is hajtatott; a viadalban két osztrák tiszt megsebesült, de a harmadik Tisza Kálmánt sebesíté meg veszélyesen.

Ez a hír így tartotta fenn magát mind a mai napig: az új Horatiusok és Curiatiusok hősballadája. Három magyar három osztrák ellen! (Hírlapokba természetesen nem került ez esemény; a cenzornak volt annyi esze!)

Pedig hát nem így történt a dolog. Hanem még ennél is hőskölteményesebben: ahogy azt most leghitelesebb kutforrás után elmondhatom.

A magát megsértettnek tartó osztrák tiszt (Trattner-Károlyi) fegyveres elégtételre szólította fel szekundánsaival Tisza Kálmánt. Tisza a maga részéről Szapáry Gyula és Keglevich Béla grófokat nevezte meg segédeiül.

Ekkor aztán a négy segéd különbözött össze egymással s a szemben álló felekkel. A kölcsönös nyájasságváltásnak az lett az eredménye, hogy a becsületbíróság azt határozta, hogy mind a három ifjú gavallérnak meg kell verekedni mind a három katonatiszttel; még pedig első sorban Tisza Kálmánnak, sorshuzás szerint.

Így került szembe Tisza Kálmán Gyürky Ábris lovas-tiszttel (a ki maga is derék magyar fiú volt s Tiszának jó barátja, sőt rokona). Az első összecsapásnál Gyürky kardjának a hegye mély sebet ejtett Tiszának az arcán: majd hogy a nyelvét is el nem vágta. (De kár lett volna érte.)

Akkor aztán következett a sor Szapáryra és Keglevichre, a kik viszont a maguk ellenfeleit tették harcztelenekké.

Történt pedig ez a legsötétebb abszolutizmus korszakában, a mikor a magyar aristokratia felülről melegített alá a mi elkocsonyásodott közszellemünkre.

Ilyenek voltak a régi arany fiatalok!

Nagy emberekké nőttek fel; hej de magasan is kezdték: a hazaszeretet magas oltárkövének. Régen volt az!

«Pannonia! Hej mikor kendet még
Pannikámnak, hugomnak nevezték!»

A népszinmű.

Lászlóné eltávozása után a népszinmű új énekesnőt nyert: Hegedüsnet (Bodenburg Lina). Két esztendőn át kedvence volt a fővárosi közönségnek. Az az előkelő báj, a mivel ő a népies alakokat fel tudta ékesíteni, valami új vonzerőt kölcsönzött e drámai válfajnak. Hegedüsne nem csak játszani, de érezni is tudott.

A férje is színész volt és költő. Mint színész, tragikái hős, mint költő, komoly drámák írója. Életírásában négy tragédiáját találom följegyezve; de az ötödik hiányzik s a czimére én sem emlékezem; pedig nagy hatása volt. Egy vakonszületett leány játszsza benne a főszerepet, a kinek a szemeit megoperálják s a ki látását visszanyeri a nyílt színpadon. A szerepet Komlóssy Ida adta, a ki még akkor naiv kellemmel játszott. (Később a francziáktól tanult hamis szavalást és természetellenes gesztusokat). Hegedüs Lajos a társaságban is kedvelt alak volt, vidám társalgó, jó czimbora. Csak egy hibája volt (de öreg!): az, hogy neki szólt az adomában fenmaradt párbeszéd a professzor és a diák között: «azt hallom, hogy kend iszik.» — «Ha szomjazom.» — «De bort iszik.» — «Ha bort szomjazom.» — «De sokat iszik.» — «Ha sokat szomjazom.»

Ez volt az oka, hogy a bájos Hegedüsne csak két évig lehetett a pesti közönség kedvence. Meghalt.

S egy év alatt utána halt a férje is és a kedves kis fiacskájuk.

Leírtam én ezt a történetet «Egy család tragédiája» czím alatt akkor mingyárt. Még ma is megtelt a két szemem könnyel, mikor ezt újra elolvastam.

Pedig csak azt írom le abban, a mi megtörtént, a mi valóság: nem tettem hozzá semmit.

De egyet kifelejtettem a vázlatból. Talán nem is felejtettem: nagyon közel volt még az esemény, hegedetlen a seb.

A kedves művésznő temetése napján ott láttunk sirni a

koporsója fejénél egy daliás ifjú alakot; a hazafias arany fiatalság egyik ünnepelt vezérét. A virágkoszorura hulló könyei bizonyíták, hogy neki is halottja ez! Most már nem titkolá.

És hogy mennyire ideális lehetett e szívviszony, a rokonlelkek égi találkozása, azt bizonyítja egy olajfestmény, melyen Hegedüsné arczképe Telepi Károly művészetje által megörökítve az akkori év magyar divatjának jelmezében, a rokonszenvező fiatal főúr szobáját ékesíté. És mikor már hosszú évsorok után ez a daliás alak a magyar államférfiak által elérhető legmagasabb polczra küzdötte fel magát, mikor már előkelő hitvese, viruló családja volt, mikor termeiben a világ celebritásait fogadta, még akkor is ott volt e festmény az íróasztala fölött. Az arczképnek szabad volt mosolyogni, s nem kellett pirulni.

Hát ezt a legendát is csak az hiszi el, a ki valósággal látta.

.
A népszinműre ez nagy csapás volt.

A nemzet csalogánya még akkor tiz éves kis leány volt; Kölesi Luizának hitták: s csak tizenhat évvel később ismerte meg a Nemzeti Színház, mint Blahánét.

Régi dolog, hogy a baj soha sem jár egyedül.

A hatalmon levő urak, kik a vármegyéknek új főispánokat adtak, a Nemzeti Színházat is ellátták új alkalmas vezetővel. Nem épen a muzeumból választották a mumiák közül; hanem a helytartótanácsból. (A mi különben mind-egy.)

Az új igazgató határozott ellensége volt a népszinműnek, az ő elnevezése szerint a «gatyás» daraboknak.

Hogy lehet elegáns közönség előtt egy szál gatyában megjeleni nyílt színpadon?

Mit szólnának hozzá a comteszek és baroneszek, ha az ő theaestélyeiken valaki egy gatyában toppanna be a szalonjukba?

De talán nem is tudják ez előkelő hölgyek, hogy mi az?

Hiszen csak nem olvashatták a comteszek és baroneszek valamennyien Tissot úrnak az elbeszélését, melyben leírja egy magyar betyárnak a viselt dolgait, a ki végül a vetélytársával (egy gulyással) lóháton folytatott párbajban azt cselekszi, hogy «il plonge dans la poitrine de son adversaire son gatyá etincelant.» (az ellenfele mellébe döfte szikrázó gatyáját.)

Hát ezért bizony ki kellett küszöbölni a népszinművet a Nemzeti Színházból. A kinek nincs becsületes öltözete, ne menjen uri társaságba!

Idegen szó a Nemzeti Színházban.

Ira Aldridge.

A legelső idegen szó, mely a Nemzeti Színházban elhangzott, angol volt, az is egy szerecsen szájából jött ki.

Akkoriban volt ez, a mikor a híres északamerikai író, Beecher Stowe asszony regénye izgalomba hozta az egész mivelte világot: «A Tamás bátya gunyhója.» Ez a regény volt a melegágya a nagy világháborúnak, mely a szabadállamok északi és déli része között lefolyt, s a néger rabszolgák felszabadításával végződött. Népszerű volt ez időben a feketeképű Cham ivadék.

S ebből a fajból támadt a leghiresebb színész, a Shakespeare darabok személyesítője: Ira Aldridge.

A hire rég megelőzte jöttét: a néger Roscius-nak nevezték.

Természetesen a legelső szerep, melyben föllépett, Othello volt. Ezt az ő számára teremté a nagy brit költő.

Csunya volt! A pofája olyan rút mint az oroszláné. De hát az oroszlának is olyan csufnak kell lenni, hogy felséges legyen. Tehát a szerecsennek is, hogy szerecsennek ideális legyen.

Nagy feje volt, kiülő magas homlokkal, duzzadt ajkai, széles válla, nagy mellkasa, herkulesi termete.

És aztán a hangja! Gyöngéd suttogásában az orosz-

lán mormogása, kitöréseiben az oroszlan ordítása: de egész szavalásában a magyarázó értelmiség. — Én abból, a mit az angolok beszélnek, egy szót meg nem tudok érteni; míg Aldridgenek minden elmondott sorát úgy értettem, mintha olvasnám. Tőle tudtam meg, hogy milyen szép az az angol nyelv: mennyi erő, mennyi változatoság van annak a szavalatában! Talán csak a magyar vetekedik vele.

Az ő Othellója ismertette meg igazán Shakespeare remek alakját.

Azóta is láttam több Othellót, nagy művészekről: magyarokról, olaszokról, németekről, kik szintén remekeltek benne. De azok mindannyian mégis csak feketére festett Jáfet ivadék voltak: ez volt az igazi Cham-unoka: az afrikai nap alatt növekedett bisbariba néger.

Most is emlékemben cseng minden szava attól a gyöngéd szerelmes hívogatástól kezdve «Come Desdemona», egész addig a vérittas hördülésig: «I have no wife!»

A többi játszótársak mind magyarul beszéltek, csak ő maga beszélt angolul. S a közönség ezt nem találta nevetésnek.

Azután több mesterszerepében láttuk: Lear királyban, Macbethben, Shylockban: ezekben már kendőzött arczsinnel. Itt már a Jáfet és Semi faj sajátságait vette fel, s az is sikerült neki.

Aztán mikor a nagy klasszikus tragédiák előadásának vége volt, akkor még megszerezte a közönség kedvéért a műélvezetet egy ráadással. Előjött, mint Mungó, a néger rabszolga, csikos mellényben, pantallonban, kezében pálinkás palaczkkal; danolt néger dalokat: «opossum of the gum three,» tánczolt néger tánczot: ivott (igazi gint), veszekedővé lett: «I will fight» utoljára szerelmes nótát énekelt a «rózsájához». Olyan szeretetreméltó volt ebben az öngunyoló valódi szerecsen alakban.

Az italt egyébiránt nagyon szerette. Öltöző asztalán ott állt mindig a palaczk tele erős vörös borral. (Játék

végén már üres palaczk.) S az ivás hatása meglátszott a játékan. A műértő szem megkülönböztethette, hogy ez egy palaczkos előadás volt, ez meg két palaczkos.

Láttam tőle Macbethet kétszer egymás után eljátszani.

Az első előadása csupa tanulmány volt. Egy szörnyalak lelki küzdelmeinek emberi magyarázása. Mikor kijön a meggyilkolt király hálósobájából: a feleségének mutatva a véres kezeit: «That is a surry sight!» — Aztán az a megrettenés, mikor a díszlakomán a pohárköszöntő alatt meglátja Banquo szellemét, s kiejti kezéből a serleget. — Végül a Macduffal kezdett párviadala, melynél megbénítja a karjai erejét ellenfelének az a mondása, hogy őt nem szülte anya; ügyetlenül védi magát, halálos sebet kap, akkor kiejti kezéből a kardot; dákosát rántja elő, de már csak vaktában hadonász, nem is látja az ellenfelét, kétségbeesetten szurkál a levegőbe, végre összeomlik; ennél természetesebben egy koronás rémalak összetörését nem lehetett visszaadni.

Ez volt az egy palaczkos előadás.

A második Macbeth alakításnál már észre lehetett venni a különböző művészi felfogást. Itt a művész egy bősziált fenevadat játszott, a ki a bűnével dicsekszik, s a pokoltul sem ijed meg. A szegény Banquo ugyan sietett vissza a föld alá, mert a fejéhez akarta vágni a billikomot. A végjelenetnél pedig, a helyett, hogy a szerepbeli instructiója szerint szépen halálra engedje magát sebesíteni, nekirohant Macduffnak s birokra kelt vele, s még megtörtént volna, hogy ezuttal Macbeth gyűri le az ellenfelét. De szerencsére Macduffet Szigeti Józsi személyesíté, a ki nem engedi csuffá tenni a magyart: «de biz engem csak nem gyűrsz le, adta szerecsenje!» S azzal ő is nyalábra kapta s úgy teremtette a földhöz a Macbethjét, hogy az csak ott maradt elterülve. Ugy vitte el négy ember két kezénél, két lábánál fogva az öltözőbe. Ez volt a két palaczkos előadás.

Rachel Felix, Tostée, Ristori, Löwe.

Rachel kisasszony (családi nevén Félix) Franciaország legelső tragódája volt: sovány termet, hosszú arcz, fekete szemekkel. Játéka, szavalása klasszikus volt: hangja mély, csengő, nagy terjedelmű, minden modulációra idomult; egyszerűség, igazság volt a művészetében. Nem láttunk nála betanult pózokat, nem hallottunk hatásra számított hangkitöréseket: minden olyan természetes volt az előadásában, de nem naturalisztikus.*

A francia klasszikus darabokban játszott. Láttuk tőle Horatiusokat, melyben hirhedett szerepe volt, a kedvesét megölő bátya megátkozásával, a modern szerepek közül Lecouvreur Adriennet, melyben (még emlékezem rá) úgy hal meg a végjelenetben, hogy a halála után nyitva maradnak azok a nagy szemei s kőmereven néznek maguk elé. (Ez az egy volt realiztikus fogás.)

Rachel már teljes jól szervezett társaságot hozott magával, művészei elsőrendű tehetségek voltak; köztük a nővére, Felix Rebeka, a ki szebb volt a nénjénél s igen szépen játszott és szavalt. Ezeknél is jól meg lehetett érteni az egész francia szöveget.

Rachel egész élete végéig napja volt a Comédie Française-nek: monografiáját a francziák legelső esztetikusa Jules Janin írta meg, szép fényképekkel illusztrálva, egy vastag kötetben. Udvarlói közé királyi hercegeket számított.

A Nemzeti Színház előkelő művésznői és művészei tetszettel látogatást a világhírű francia dívánál, ki magyar pályatársait a legszivesebben fogadta. Azok mind tudtak francziául, a társalgás fesztelenül folyt. Ekkor bejött a szobába Rachel huga Rebeka kisasszony nagy sietve,

* A «természetes» és a «naturalisztikus» közötti különbséget már a régi színészvilágban is ismerték: ez utóbbit úgy hítták, hogy «naturlikus».

s arra a két művésznő elkezdett egymás közt németül beszélni: még pedig azzal a jól ismert keleties akcentussal. Hogy ezt nem a tisztelgő magyar pályatársak kedvéért tették, azt bizonyítja az értekezés tárgya: a tegnapi pénztári kimutatásról volt szó, melyben lényeges differentia mutatkozott: «fünef Gulden.» — Franciaország első művésznője, a tragédia királynője a Sulamithok nemzetéből való volt.

Rachel azzal viszonzta a magyar művésztársak hódolatát, hogy felkérte a Nemzeti Színház igazgatóságát, játszassa el Lecouvreur Adriennet még az ő ittléte alatt a magyar művészekkel.

És harmadnapra a francia előadás után előadták ugyanazt a Lecouvreur Adriennet ugyanazon a színpadon magyarul, Jókainéval a czimszerepben.

Ugyan merné-e ezt produkálni egy mai világbeli direktor?

...Azután láttunk egy másik francia szintársulatot, madame Tostéével. Ez már vígjátékokat adott, a miknek énekkel ellátott faját «vaudeville»-nek hitták. Kiváló volt közöttük a «Szamártej.» Igen decens, könnyüvérű, de illedelmes darabok voltak. Szépen játszottak. Egy szót sem értettem belőle.

Ezek már káros nyomokat hagytak maguk után. Egy fiatal drámai színésznőnk, elsőrendű tehetség, a ki ez ideig semmi más kifogást nem engedett tenni a művészetében, mint hogy egy kicsit énekelt, (de hát melyik naiva nem énekel?), a Tostée-benyomás alatt azt vette a fejébe, hogy ő ezentul nem fog énekelni, hanem hadarni, sebesen, egyhangulag, a hogy a francziák koziroznak, bavardiroznak, hangsulyozás, accentuálás nélkül, a mondat végét meghuzva, sebes mozdulatokkal megelőzve a szöveget. Ez valami új methodus volt. Közönség és színészek soha sem tudták megszokni; hanem a hirlapíró egekig magasztalta érte.

Azután láttunk még olaszokat is a Nemzeti Színházban,

Ristori társaságát. Azok is kitünő művészek voltak : különösen világhírű primadonnájuk, kinek arczképét itt Pesten meg is örökítették körrajzban, mint «Mirrhát». (Ki a mythos szerint Afrodite istennő ellen fellázadva, ettől azzal büntetteték meg, hogy a saját apjába lett szerelmes).

A magyar drámai művészgárda azonban kiállhatta az olaszszal az összehasonlítást.

Mindenféle nemzet művészenek szabad volt a magyar nemzeti színpadon a hangját zengedeztetni, csak a németnek nem. Pedig a bécsi Burg-színháznak akkor ragyogtak a legfényesebb művészcsillagai, a kiket a pestiek is nagyra becsültek. De hát «tiltják törvényeink.» A nemzeti színpadon német szónak nem lehet elhangzani.

Egyszer aztán azt fundálták ki, hogy irtak egy darabot, melynek a hőse elejétől végig néma : Csak az utolsó jelenetben, mely drasztikus hatásban minden lehetőt felülmul, a rettenetes, az indulatroham csodatétele alatt nyeri vissza a szavát egyetlen kitörő kiáltásra. Ezt a szerepet játszotta Löwe : a Burgszínház elsőrendű hőstragikusa.

No hát ebben a néma szerepben szabad volt a német muzsa felkentjének is a magyar nemzeti színpadon megjeleni. Meghatóan játszott. Ha az ajka nem beszélt, mégis mindent elmondott az arczával, a szemeivel, minden mozdulatával. A közönség ihlettel hallgatta a néma beszédét. S mikor végül visszatér ajkaira a beszédhang ez egyetlen szóban «Vater!» akkor olyan tapsvihar tört ki erre az egyetlen német szóra, a minő declamatorius előadást nem követett soha.

Előadás után a magyar színészek diszlakomát rendeztek a bécsi kolléga tiszteletére, s a felköszöntővel Szerdahelyit bízták meg (az idősebbet), a ki a feladatnak tökéletesen megfelelt ; toasztja e két mondatból állt : Herr von Löwe, én meg vagyok löve !»

Művészetpótlók.

A dráma elég magas színvonalon állt a Nemzeti Színháznál a régi időben; de biz az előadásokat nem igen látogatták. Miért is lett volna a pesti közönség buzgóbb, mint a párisi? Ott is üres padok előtt adták a Comédie Française klasszikus darabjait. A kiállítás is szegényes volt: kevés új darab; új tag még kevesebb. Olyan fiatal tehetségnek, mint Bulyovszkyné, idegen nemzet szinpadjára kellett vándorolnia; itthon nem játszhatott egyebet, mint Eszter és Dávidban, Jól őrzött leányban soubrette-szerepeket. Ambíciója menti, sikere igazolja eltávozását. Hanem akkor nagyon keseregtünk miatta.

Az operánál volt néhány tehetséges tag, leginkább az olasz énekesek: Mazzi, Ceresa s az óriáshangú Reina. (Ez magyarul énekelt: hatalmas hangerőt fejtett ki Nabuccóban, Dom Sebastianban. Egyszer azonban olaszul is hallottam énekelni: Albonival adták a Sevillai borbélyt. Reina volt Figaró. Ez volt aztán az igazi!)

Ballet is volt. De milyen? A prima ballerina, Kurz kisasszony, tökéletes halálfejű hölgy volt. Csak a «szerelmes ördög»-ben remekelt, annak elég szép volt. A balletkar pedig nyugodjék békével. Mi volt az a mostani pesti színházak szépségkiállításához képest! Nem volt ám még akkor annyi bankár Pesten, mint most.

Hát csak hozzá kellett folyamodni mindenféle pótművészethez, a mivel a közönséget becsalogassuk.

Elhozattuk Tom Poucet (Hüvelyk Tamás), a világ legkisebb törpéjét; én magam verseket is írtam hozzá. Az is dicsőség: legkisebb művésznek lenni.

Bemutattuk a közönségnek a féllábu tánczost, Dantonellót. Az egyik lába czombtőben amputálva volt s a megmaradt lábával olyan ballettet tánczolt, mint egy Vestris. Tánczával még iskolát is csinált. A bécsi udvari bálban egy főtiszt (magyar mágnes) féllábát felkötve,

utánozta az olasz művész egy lábú tánczát a legmagasabb uraságok gyönyörködtetésére.

Láttunk ellenben kéznélküli piktort, kinek két karja hiányzott s a lábával festett gyorsművészettel arczképeket a színpadon.

Sőt igen jól emlékszem a majomszínészre: Klischniggre, ki «Jokó a szentdomingói majom»-ban remekül játszott a hű orangutángot. Úgy megvakarni a lába öreg újjával a füle tövét, a hogy ő tudta, ezt nem csinálhatnák utána a mi művészeink.

Túltett még ezen is a kautsuk-ember: a kit a színpadon összevissza kötözték egy karszékhez s valamennyi kötelékből ki tudott bujni. Ennek a számára nem értünk rá darabot írni.

Annál inkább megénekeltük a szép Nadejdát, az orosz groteszk tánczosnőt, a ki azt igazán megérdemelte.

Felvonásközökben előugrattuk a karzati közönség kedvenceit, Tóth Somát és Ötvös Borcsát, a kik kedélyes tót tánczot lejtettek el, megujráztatva: bocskorban. Az szalonképes volt.

Ellenben kitartó művészi élvezetet nyújtottunk a közönségnek a székelő művész, Nagy Jakab tilinkóversenyében, a ki egy pirinyó kis hangszeren, mely nem nagyobb egy szivárnál, a legesodálatosabb nótákat tudta elfütyörészni. Ennek az arczképét is kiadtuk az ujságban.

Aztán Reményi Edét is meghegedültettük: a «repülj fecském» meg a «velencei karnevál» sok komor drámai estét megaranyozott. A ködfátyolképek is helyet foglaltak a heti rendben, a miket vonósnegyes igyekezett magyarázni.

Különös ünnepnapjai voltak végre a Nemzeti Színháznak, a melyeken hirhedett szemfényvesztők ragyogtatták mutatványaikat. Azok között leghíresebb volt Bosko, törzsnélküli kisasszonyával, sokáig fenmaradt utána a repülő szó: «Spiriti miei ubbedite!» Herrman bűvész hagyta itt a «noch ein Sträusschen» emlékét, Kratki Baschik, a persa

sah bűvésze ellenben hajmeresztő mutatványokat követett el éles késekkel és maga ellen elsütögetett pisztolyokkal. De mindannyinak a hírét elhomályosítja a franczia Levieux Galuchet, a maga hypnotizált alvabeszélő kisasszonyával, a ki kitalálta, hogy a páholyban ülő urak és urhölgyek mit rejtegetnek a markukban; a művész az orchestrumot áthidaló dobogón át lejárt a közönség közé, csodákat mutogatni, úgy hogy a művész és a nézők között a legkedélyesebb összjáték fejlődött ki, elmés párbeszéddel fűszerezve.

Ilyenformán a Nemzeti Színház csaknem megközelítette már azt a hivatása szerinti végeczélt, a miért azt a haza bölcsei létrehozták: úgy, hogy az igazgatónak az a fenomenális ötlete is megvalósítható volt, hogy egy estére az egész színházat, a színpadot és nézőtért egy podiummal egyenlősítve, párisi mintára nagyszerű álarczos operabált rendezhetett benne. A lapok éig dicsérték érte.

Versenytársak.

A magyar művészetnek hajdanában sok mindenfélével kellett megküzdenie: igazgatói elmék fogyatékosága, közönség langyossága mellett még a versenytársakkal is.

Ezek között a legvaskosabb ellenfél volt eleinte a pesti német színház, a hol kitünő művésztársaság működött, mely drámai szakmában is első rendű tehetségekkel kérkedett, aztán volt neki egy specziálitása, a német bohózat. Ezt nem lehetett tőle elsajátítani. Nestroy Lumpáczi Vagabundusa, Tyll Eulenspiegele dominált a pesti publikum ízlése felett s el kell ismerni, hogy az előbbi bohózatnak tökéletes is volt: örökké fenmarad belőle a három jó madár egyikének az a mondása: «nem érti azt kend: a kocsma csak kocsma.»

A Nemzeti Színház művészi értékében egy évtized alatt utolérte, sőt túlhaladta a német színházat.

A mi színészeink nemes vetélkedést tanusítottak a né-

met pályatársakkal szemben. Így például, mikor egy hirdett francia népdráma Párisban a deszkákra került: «Mari egy anya a népből» volt a címe: azt a pesti magyar színpadon már egy hét múlva előadták; a színészek két nap alatt betanulták. Laborfalvy Rózával, Egressy Gáborral a főszerepekben: s ezzel messze megelőzték a német színházat.

Azután felvirradt a népszínmű hajnala, a mi győzelmet jelentett a német «posse» fölött. Szigligeti elfeledteté Nestroyt. Mikor aztán a német színház monumentális épülete egy éjjel leégett: a német muzsa végképen elzülött, nem is tudott többé összeszedközni, minden magasabb protekció daczára. Sem az úgynevezett «Árnyékszínházban» (a nagy piacon: most Erzsébettér), sem a gyapjú-utczai színházban nem tudta a közönséget visszahódítani középszerű művészi erőivel.

Mikor aztán mindenféle fátum, haláleset, igazgatói korlátolt ész a Nemzeti Színházat megkönnyebbitette a népszínműtől, akkor már nem volt «kivel» versenyezni; de nem volt «kinek.»

A nemzeti művészet maga maradt, «mint a görög az üres boltban.»

Ekkor támadt végre az igazgatói koponyákban egy mentő eszme! Egy korszakalkotó gondolat! Az ember alig hinné, ha meg nem érte volna.

Behozatott a Nemzeti Színházba az «operette».

Valami összeolvasztott korinthyi ércz a vigjátékból, operából, bohózatból.

Eleinte nagyon szerény volt a fellépése: «Eljegyzés lámpafénynél» — «Férj az ajtó előtt.» — Ezek olyan illedelmes darabok voltak, hogy azokat még a mamák is végig nézhették. Minthogy pedig operette-társulatunk nem volt, kisajátítottunk egy-két tagot a drámától és az operától, a kiknek ott kevesebb dolguk volt s csináltunk belőlük operette-énekeseket. Szerdahelyi Kálmán, ki az én történelmi drámáimban hős vezért, szavaló költőt személyesi-

tett, énekelte a szép couplet: «Mit mond majd Márton nagybátya, kisírt szemed ha meglátja?» — Aztán meg azt, hogy: «Duçroquet Flórián nevem, nem kell nekem magam dicsérni.» És a többi.

És ezzel ime vissza lett hódítva a magasabb régiók érdeklődése az egyetlen magyar színház iránt. Az operette telt házakat csinált: a nemzeti kaszinóban ez volt a röpke mondás, ha két úr összejött: «Mit mond majd Márton nagybátya».

Hanem hát ilyen háládatlan a világ! Ilyen igazságtalan a sors! Mikor már ilyen szépen megvetettük az alapját a Nemzeti Színháznál az operettenek, akkor egyszerre nyakunkra jött a konkurrenzia. Most már nem is a német, hanem a magyar. A saját vérünkből való vér! Tulliczitáltak bennünket.

Előbb a budai alagut szájánál ütötte föl a sátorát «Hazafiság a Nemzetiségnek» felirattal a versenyző Terpsychore, vagy Erato, (vagy kinek hijják a sok közül?) egy nagy bolond pajtában, a hol a nagy tragikai művész, Molnár György vezérlete alatt csődítette át a lánczhidon a pesti publikumot a «Dunanan apó és fia» minden este. Nem! a mi művésznőink nem tudták ilyen magasra felemelni a — tehetségüket, mint ezek itt a «moulin rouget» is megpirító kánkáiban!

Mikor aztán a hazafiságot nemzetiségestől együtt elvitte a nyakunkról az — angyal (igazán angyal volt), akkor meg ide épített az Istvántér közepére egy vidéki színigazgató (Miklósi) egy fa amfitheatrumot s onnan operettezett bennünket agyon.

Háládatlan volnék, ha meg nem vallanám, hogy magam is nagyon jól mulattam a «Háromcsőrű kacsáján.» Biz ezzel a mi «Zöld ördögünk» nem versenyezhetett.

Utoljára mégis csak az olympi gondviselés vezetett bennünket vissza az igazi útra. Előtámadt Blaháné.

... De már itt be kell rekesztenem a «régiekről» írott

emlékeimet; mert Blaháné az örökké újnak és fiatalnak a képviselője.

. . . Még csak egy befejező cikket fogok ide sorozni, de abban már több lesz a politika, mint a művészet.

Főuri előadások.

— Tüneményes idők járnak! — Azt mondja egy poéta a versében.

A magyar nemzet egyszerre csak felvette az ősi ruházatot. Frakk, czilinder, bugyogó a lomtárba került: dolmány, mente, kaczagány, boglárral, zsinórral, paszománynyal ékes diszité az uri népet, hozzá darutollas süveg, kócsagos kucsma, sarkantyús csizma, a kézben fokos, vagy csáti bot. A hölgyek fején tarajos, rezgős főkötő, a hajadonokén pántlikás pártá. Jaj de szépek voltunk benne.

Csak egy kiegészítő része hiányzott az ősi viseletnek: a «kard». — Hát bizony kardot viselni nem volt szabad a magyarnak — a civiliznek.

A Pesten lakó főurak, Károlyi, Zichy, Csekonics grófok megnyitották a szezonban fényes termeiket, s azokban össze gyűjték a születési és szellemi előkelőségeket, mágásokat, írókat és művészeket: katonatiszt, hivatalnok nem vegyült közéjük.

Egy ilyen összejövétel alkalmával pattant ki egy nagyhatású eszme, mint a villanyszikra: egy főuri előadás terve. A magyar előkelő társaság a színpadon bemutatva.

Meg volt hozzá az ethikai alap, a mit még a politika sem ingathatott meg.

A múlt év mostohán folyt le Horvátországra nézve. Nem volt termés, a köznépet éhinség fenyegette.

A nemes magyar szívhez méltó volt a felbuzdulás: «Segítsünk szűkölködő horvát testvéreinken!»

Ennek a legsikeresebb módja egy színpadi előadás, főuri szereplőkkel.

A hatalomnak nem lehetett ehhez az engedélyt megtagadni.

Egész színdarabot tanultak be előkelő mágnás hölgyek és ifjú lovagok. Mások magyar népdalok éneklésére vállalkoztak. Balladákat szavaltunk horvát hősök dicsőítésével. De a fő vonzó erejét a színpadi előadásnak a végső jelenetre tartott élőkép-csoportozat képezte. Ez azt a történelmi jelenetet mutatta be, a midőn Zrinyi Miklós Szigetvár ostroma előtt megesküdteti a várvédő hősöket, hölgyeik jelenlétében, hogy a várat végső csepp vérükig védelmezni fogják.

Az egész tabló művészien volt rendezve. Két oldalt a hölgyek: a Csekolics, Károlyi, Korniss, Batthyányi, Orczy, Zichy, Odessalchy családok szépségei, büszke matróznak és bájos hajadonok pompás magyar díszjelmezekben, középen a haláleskütevő férfiak csoportja: legelől gróf Zichy Manó és báró Podmaniczky Frigyes: körülöttük, mögöttük egész falanksza a magyar főúri új nemzedéknek. Mind ott voltak. Egy sem maradt el. Valamennyi viselte a korhű öltözetet, melyen ragyogott a dicsekedő ősi pompa. És valamennyinek a kezében ragyogott a kihúzott kard.

Oh be rettenetes szép látvány az a kihúzott kard!

A magyar közönség már több, mint tíz esztendő óta nem látott magyar férfi kezében kihúzott kardot! Kardot, mely az égre emelkedik, s hegyéből a hazaszeretet szikráit látja pattogni, a ki látni tud! Néma volt ez a kép, de mégis mindent elmondott.

Mennyi mindent elmondott! Hogy a magyar főúri rend nem a hatalom baldachinja alatt, hanem a haza oltára körül csoportosul! Nagy nemzetének élén törekszik előre! Hogy azt a magasra emelt zászlót minden erejével kész megvédelmezni!

Ezt a képet soha el nem fogják felejteni, a kik élő szemmel látták.

A főúri előadást több estén meg kellett ismételni, ma-

gasra fölemelt árak mellett. Szűkölködő horvát testvéreink javára rengeteg pénz összegyűlt belőle.

De a magyaroknak még több maradt. Egy nagy kivívott politikai siker.

A beszéd el volt tiltva: — de a tett sikerült.

A Budán székelő hatalmas úr azt mondá erre:

— Das war eine feingespinnene Intrigue.

Talán igaza volt.

Magyarországnak szüksége volt Horvátország rokon-szenvére, s ezt a főuri előadások a Nemzeti Színházban megszerezték.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A SAJTÓ ÉS A CENSURA MAGYARORSZÁGON.

(1866.)

I.

Azt már minden ember tudja, hogy a sajtó a hatodik nagyhatalom Európában.

És ennek a hatodik nagyhatalomnak igen jó volna a dolga, ha még egy hetedik európai nagyhatalom is nem volna: a censura.

Az összes európai Pentarchia valamennyi háborújában nem pusztított el annyi halandó embert ágyú, kard és gyútús puska, mint a mennyi halandó elmeszülöttét leölte a hatodik nagyhatalomnak a hetedik nagyhatalom veres plajbásza: ő lévén természetesen az erősebb.

Az idő azonban nagy ellensége az erőnek, s talál ki megrontására valamit. A censurának is kezd nehéz helyzete lenni a sajtó ellenében, s igen természetesen egymásból folyó okoknál fogva.

Mi célra találták fel az állambölcsek a censurát? Arra a célra, hogy egyik ember ne tudja meg, miről gondolkozik a másik? Hogy az államok sorsait intéző kezeknek hibái nyilvánosságra ne hozattassanak; hogy az uralkodók fenkölt kedélyét ne háborgassák nyughatatlan panaszkodók, a kiknek egyéb dolguk nincs, mint azt jegyezgetni fel, a mi bajnak látszik.

Az eszköz igaz, hogy czélszerű volt, bár magát a czélt nem mondhatjuk szentnek. Hanem ennek már most kezd a hatályossága enyészni. A találmányok száza megélénkíti a nemzetek kölcsönös érintkezését.

Vasutak épültek minden irányban, az embereket nem lehet országonkint fogva tartani s egyik országban kibeszélik azt, a mit a másikban torokba fojtottak. A kit otthon elhallgattatnak, elmegy a szomszédba panaszainak betűket adni. A saját hibáit, bajait, veszedelmeit, tévedéseit minden kormány nyomtatva olvashatja a többi nagy- és kishatalom sajtójában, semmi titokban nem maradhat, a hírt megfogni nem lehet többé, s ha néhány évig mesterségesen eltitkolhatták is a legfőbbek előtt a nép hangulatát, a finacziák állapotját, egy-egy katasztrófa azután annál világosabban napfényre hozta mindazokat.

S ha egy kormány abban találta bölcsességét, hogy minden beleszólástól eltiltotta a sajtót, az arra támadt általános elhallgatásban végre maga is oly rosszul kezdte érezni magát, hogy elvégre a kormány organumai könyörögtek a sajtónak, hogy beszéljen már valamiről, hadd lehessen rá — czáfolatot adni.

Hogy haladunk a sajtó és a censura közötti dualismus küzdelmében, azt szerény magyarországi irodalmi állapotunk is tanúsítja.

Kétségtelenül nagy időnek kellett lefolyni attól fogva, midőn a magyarországi sajtó szabadelvű bajnokainak a constitutionalismus eszméi mellett történt fellépésükért a vérpadról gördültek alá ősz és ifjú fejeik, — egész mostanig, midőn egy kormány, mely elveinket nem osztja, azokat mégis kihallgatni kész; — midőn egy író megkísérti egy értekezéssel koczogtatni be a sajtóhatósághoz, mely magáról a censuráról van írva.

Pedig azon ősz és szőkefürtű fejek, melyek hetven év előtt egy szabadságtól lángoló életre kapták meg a kettészakított deleaturt, nem vétettek többet, mint utódaik; sőt műveikből, minők a *«Manch Hermaeon»*, mai nap alig mernénk idézeteket közölni, attól tartva, hogy a veres plajbászt nem a censura venné használatba, hanem a magyar olvasó.

Akkor az igaz, hogy radicaliter ki lett gyógyítva a magyar irodalom abból a kedvéből, hogy szabadelvűséggel, politikával vesződjék, sőt egyáltalában a magyar ember abból a hajlandóságból, hogy irodalomra vesse a fejét s még három évtized múlva is elveszett fiúként siratták meg azt a rokonok, a ki arra vetemedett, hogy eszméit nyomtatásban mutassa be, s egy később köz-tiszteletre emelt írónkat első irodalmi fellépte után a tekintélyes családfő e szókkal dorgálta meg: «Szerencsétlen! Még olyan ember lesz belőled, mint a vak Kőlcsey!»

A censura ez időn túl szigorú volt, sőt több, mint szigorú: scrupulosus és minutiosus; többnyire egyházi férfiak kezelték, később kormányzéki hivatalnokok.

A szigort motiválták félhivatalos mesékkel. Beszélték, hogy itt meg itt egy főtanodában (a hányszor hallottam, annyiféle helyet mondtak), a jakobinus eszmék befolyása alatt fiatal tanulók a párisi rémjelenetekből drámát írtak, azt elő is adták, sőt azt, ki XVI. Lajost képviselte, nyílt scenában le is fejezték, vérrel töltött hólyag képezvén a levágott fejet. A mese izetlen, csak azért hoztam fel, hogy ilyen indokokat kerestek arra, hogy Magyarországon a jakobinizmus elfojtásának ürügye alatt minden politikai sajtómozgalomnak gyökerét szeljék.

Ezt a czélt el is érték — egy időre. A II. József uralkodása utolsó éveiben fellobbant nemzeti lelkesedés lángja annak utolsó szikráiban hamú alá lőn temetve. Az utolsó szikrák voltak a nemzet írói s a hamú az osztrák várak börtöneinek falai, mikbe Kazinczy, Versegghy, Bacsányi, Szentjóni, Szabó s a többiek eltakartattak.

Az akkori Thugut-féle miniszterium azt hitte, (van-nak még most is hitrokonai), hogy ha ezt a maroknyi írói társaságot elnémitja, azáltal megállíthatja a világ-történet szellemének röptét. A csak alig keletkezett magyar folyóiratok, a *Magyar Műza*, a *Magyar Múzeum*, az *Orpheus*, az *Uránia*, *Mindenek Gyűjtemény* egy-

másután megszűntek; az írók kényszerülve vagy önként elhallgattak; a nyelvművelő társaságok egyszerűen be lettek tiltva, s a mult század végéig aztán valódi halotti csend és kísérteties ür vette körül az osztrák kormányférfiakat, hogy olyan tökéletesen jól érezhették magukat benne, mint — akár egy kriptában.

Hogy miből éltek meg azon idő alatt a censorok? Az előttem titok, ha csak másfelől valami egyéb mesterséget is nem űztek.

Ah, egy censor a Schmerling-korszak alatt, az már respektust érdemel. Az megszolgált a kenyerét. Reggeltől estig hirlapot olvasni. Az általános sajtó-rendszabályokon kívül még nyolczszázhetvenhét specifikus rendeletet fejében tartani: *minő* tárgyról, *mikor*, *kinek számára*, *hogyan* szabad? s egyáltalában szabad-e írni? Gonosz éleztapok tréfáiból a lappangó célzatokat ügyesen kézrekeríteni, éjfélután egy óráig feneketlen hirlapi ingoványokon keresztül gázolni; minden perczben rettegni, hogy a nagy sietségben nem maradt-e valami észrevétlenül, a mit holnap a buzgó X. úr vagy Y. úr a kávéházban majd felfedez, s szalad vele a felsőbb hatósághoz, s lesz érte dorgálás, vagy egyéb is. (Mert tudni kell, hogy vannak, kik még a censurát is super-revideálják és denunciálják, e genret is fogjuk ismer tetni később); azután sorokat, pásztákat, egész mesgyéket kijelölni, azokat a nyomdába visszaküldeni, a kijavított példányt visszavárni, a kiigazítottal összehasonlítani, s mindezt az éjfél és a hajnal közötti órákban: én igazán nem tudom, hogy mikor szokott a sajtóhatóság aludni: vagy a *Gondviselés szemei* nem ismerik az álmod?

A század első felében ily űzött martirjai a társadalomnak még nem voltak. Ritkán került ki a nyekergő kézinyomdák alól uj könyv magyar nyelven: azok többnyire csak kalendáriumot nyomtak; ámbár még az ártatlan kalendáriummal is megtörtént, hogy lefoglalták

belőle (még pedig e század második felében) a *februárius hónapot*. Azért, mert a patriotikus szedő egy napra *Zoltán* nevet iktatott be; mivel pedig Zoltán persze, hogy nem volt keresztyén szent, annál fogva e merénylet a vallás elleni kihágásnak vétetett, s csak a kiadó leleményességének köszönhető, hogy azon év februárius nélkül nem maradt: ki végre is úgy oldá meg a dogmatica ellen támasztott scrupulust, hogy Zoltán annyi, mint *szultán*, tehát = fejedelem, tehát = görögül Bazilius. Így csúszott be aztán szent Bazilius oltalma alatt Zoltán fejedelem neve a martirok sorozatába; igaz, hogy csak a *vegyes* hetirendben.

II.

Harmincz évig az első katasztrófa után alig volt a magyarországi censurának a politikai irodalom miatt valami nevezetesebb emotióra szüksége. Lap-lefoglalás nem fordulhatott elő, miután a lapkiadásra elébb még szabadalmat kellett kapni, a később támadt hirlapok tartották magukat a politikai események szintelen sorbejegyzéséhez, tüzetesebb vélemények nyilvánítása nélkül; s ha maradtak is fel azon kor censurai viszonyairól szájhagyományok, azok csak inkább az anekdoták jellemével bírnak. Ilyen monda például az, hogy egyszer egy ily igénytelen hirmondó lap szerkesztője a forradalom által elűzött sardiniai királyról azt mondta volna, hogy ime tehát az egész országából nem maradt neki más, mint három betű. A censura nem vette észre a gorombaságot, de igen a fensőbb hatóság, s a vétkes szerkesztő olyan utólagos jutalomban részesítettetett érte, a minőről néhai Muraviev azt mondá, hogy az ember *mellén* levő érdemrendek nem tudhatnak meg *felőle* semmit.

A könyvekkel még kevesebb baj volt. Minden nyomatandó művet kéziratban kellett beadni két példányban;

a censor tetszése, izlése és instructiói szerint törült belőle, sőt néha bele is igazított; s így adta vissza az egyik példányt, lepecsételt zsinórral átfűzve s ráírva táblájára a felmentő «typis admittitur»-t, melyet az illető művek legelső lapjára kitűnő betűkkel volt szokás kinyomatni; mint hatósági bizonyítványt arról, hogy a hol ez a pegazus járt, ott liberális epidemiák nem uralkodnak.

A censura számára csak az maradt fenn vizsgálni való, hogy nem vétett-e valaki a jó erkölcsök és a valóság ellen. Hogy minő angol gouvernantei pruderieig vitték e feladatot, arról tanúskodik néhány régi kiadású mű, mikben a censori hatalom dicsőítésére egy-egy kitörült sor, gondolatjegyekkel, mint elhantolt sírdombokkal kitöltve állítja meg a vándort; mely könyvekbe azonban az egykorú ős olvasó sajátkezűleg igyekezett utánírni a kimultak neveit, tintával pótolva a nyomdafesték mulasztását.

Például Csokonaiból egy helyütt e két sor volt pauzákkal kitöltve:

«Két kerek halmocska alatt
Ily nagy Aetna hogy lángolhat?»

Tehát a mit annyi költő megénekelt, a női szépség kiváló attributumai Magyarországon a «nefandum»-ok körébe voltak száműzve.

Máskor ugyanazon költőnek e sorát:

«Egy rozzant Nepomukot»

orthodox buzgalommal átváltoztatott a censori fantázia e másik sorrá:

«Egy ott hevert ladikot.»

Ezeket azonban mind helyreigazgatta az olvasó.

És más műveknél is, miket a censura szigorúsága a nyilvánosság előtt eltiltott, a közönség buzgalma segí-

tett magán. A kiadhatatlan műveket *leírták*. A toll segített a sajtó baján.

Ereklyeként őrzünk most is, csaknem minden magyar családban, kézzel írott foliansokat, miket buzgó apáink másról-másra leirogattak, s ezrekre meg ezrekre megy azon könyvek száma, miket a kegyes olvasónak apáink idejében még elébb le kellett sajátkezüleg írnia, ha könyvtára számára meg akarta szerezni. A nemzeti közszellem, a szabadságérzet s a honszerelem ily utat keresett magának, hogy a mindent elfojtó censurai kényszer ellen folytathassa a korszak nemes küzdelmét.

A hajdani censor a díjazott rosszakaraton felül még obscurans is volt — *ex propriis*. A mit nem értett, azt törölte; a mi rá nézve ujításnak tetszett, bárha csak nyelvujítási ügy volt is, annak nyakát szegte. Példa rá K... úr, ki Döbrentey munkájában, minthogy az a nyelvujítók iskolájához tartozott, a felfogása szerint új szavakat: «erény» — «kontár» kiigazgatta «remény» és «kantár» szavakra.

Hanem a nyelvujítóknak mégis sikerült rászedni a censorokat.

A közszellem mindenütt a családi tűzhelyek mögé volt száműzve, s iránytalanul, atomjaira feloszolva szunnyadozni látszott folytatott tengélete alatt, midőn bizonyos apró emberek között, minőknek a magyar poétákat szokás tartani, két látszólagos abstract tárgy felett vitatkozó párt alakult: a nyelvujítók és a népszerű nyelvfentartók pártja.

Amahhoz tartozott Kazinczy Ferencz a pesti ifjú literátorokkal, később Kölcsényvel, emehhez az úgynevezett debreczeni iskola, Csokonaival mint lumenével.

A vita, mely sajtó útján közöttük kifejlődött, igen élessé kezdett válni, kiméletlenül bántak egymás irányzatával és személyével, s a censura az ilyen dolgokban engedékeny szokott lenni. Hadd üssék egymást a magyar írók, hadd tépjék le egymás koszorúit, mindegyik

megérdemelte, a mit a másiktól kap. Egymásnak szolgálatják ki a büntetést, mely őket más úton el nem érheti. Azért azt a világért meg nem kell a censurának akadályozni, hogy két magyar író egymást úgy meg-egye, mint a mesebeli oroszlán.

Csak későn vették észre az állam bölcsei, hogy az abstract tárgyú viták hősei mögött az egész magyar nemzet közszelleme ébren áll; s a mint az egyik felköltögette a haladás utáni vágyat, épen úgy támasztja fel a másik az ősi intézményekérti buzgalmat. Egyenlően veszélyes szellem mindkettő egy kormányra nézve, mely nem akarja, hogy a népek akár a jövőn, akár a multon törjék a fejüket.

Azután a poézisnek van valami bűvereje. Maga a petrificált censor is érzi annak a hatását, s bárha Kisfaludy műveiből sokat kitörült a censor, gyakran a legjavát, úgy, hogy egyszer a költő e szókra fakadt: «az uj primás igen vigiláns úr, ha így marad, majd imádságos könyveket írok», — azért mégis maradt azokban annyi lelkesítő, annyi jobb érzelmekre gyulasztó anyag, annyi valódi tápláléka a szabadság utáni vágy-nak, annyi reminiscentiája a szendergő honszerelemnek, hogy a politikai téren megnémított nemzet újra éledett a költők műveiben s a censura nem tehetett róla, hogy a «Pártütőkben» sok meztelen igazságot kitörült, s annak daczára a közönség e mű színrehozatalakor egész jeleneteket kívánt ismételtetni.

A kormányt megdöbbenté e lendület. Ebben a sirboltban még mozognak. El kell a mozgás hangját csitítani.

1820-ik évi január 11-ikén egy kormányi rendelet eltiltá minden bármilyen tartalmú politikai külföldi lap behozatalát Magyarországra, (csak a mindig subventionált Augsburger Allgemeine Zeitung-ra nézve volt kivétel), sőt még a tudományos és irodalmi folyóiratok is ez interdictum alá estek. Azonkívül pedig a magyar-

országi cenzori hatóságoknak kiadatott a parancs, a magyarországi elmeszüleményekkel faraói szigorral bánni el.

Hanem már ez az erőnyilatkozás kárba veszett fáradsalom volt. A nemzeti közszellem már egyszer föl volt ébresztve, s a kor lendületét emberi erőnek korlátozni lehet, de visszavinni soha.

A nemzet nem tekintette többé fenyegetett íróit vándor helotáknak, éneklő naplopóknak, de a koreszmék fáklyavivőinek, s helyet egyengetett nekik az állami lét kiküzdőinek büszke sorozatában. A sajtó elleni szigorú tilalomra felszólaltak a vármegyék, s a mit az egész ország akkor érezett, leghívebben kifejezék Barsmegye rendei a kir. helytartósághoz intézett feliratukban.

Elmondják, hogy «polgári kötelességüket sértenék meg, ha a folyóiratok tilalma ellen felszólalni elmulasztának»... hogy a folyóiratokat «a mívelődés forrásainak» tekintik... s kérdik, hogy «miért tépetik szét újabban a társasélet egy közhasznú köteléke?»... felemlítik, hogy őseink is nagyrabecsülték a gondolat- és szószabadságot; s e mellett kiemelik, hogy «a hirlapok a külföldre nézve mind megannyi barátságos levelek, melyek által a nemzetek egymással közlekednek, az eseményeket, előhaladásukat, sóvárgásaikat, egymással tudatják. Oly szükséges kellékek azok a barátságos viszonyban létező népek szorosabb összeköttetésére, az ipar és kereskedelem felvirágzására s a nemzeti műveltség előmozdítására, hogy polgárosodott nemzetek azokat teljességgel nem nélkülözhetik. A belállapotokra nézve pedig a hirlapok organumai a közvéleménynek.»

Igen bölcsen fejtegeti e felirat: «hogy a folyóiratok nagyrésznének szelleme megrontatott, hogy azok a közvéleménynek többé korántsem hű tolmácsai, hanem meghamisított, szolgálai szellemű közlönyök, jól tudjuk. Az eredmény azonban egy: akár a szabad szó fojtatik el, akár a közvélemény hamisíttatik meg; amaz a termé-

szeti szabadság korlátozása által sért minden jogot, emez család által gúnyolja a közönség méltóságát.»

Azután áttér a felirat azon logice igen helyes kérdésre, hogy «ha e tilalom mellett némely külföldi lapok kegyelését magunknak megfejteni akarjuk, önkénytelen e kérdés támad bennünk: hogy csak éppen ezek felelnek-e meg céljuknak? És miért tiltatnak a többi folyóiratok? Mert mivel a kormányhatalom előtt gyűlöletes emberek hirdették? Alig lehet hinni, hogy a kormány meg akarná magát fosztani az eszköztől, mely által az alattvalók kívánatai legjobban tudtára eshetnek. És mely elvek azok, melyeket más országban szabadon vallhatni, s csak éppen e kormány gyűlöl? A trón sokkal inkább csak a nép szeretetében találhatja a maga alapját, mintsem hogy a censor törlő tollának támogatására szüksége volna.»

Végül szemére vetik a kormánynak, hogy «az örökös tartományok írói bennünket gyaláznak, törvényeinket gúnyolják, a sajtó ezek számára szabad, a különben oly szigorú censura ezeket tűri, sőt kegyeli. Ama külföldi folyóiratok ellenben, melyek a műveltség forrásai gyanánt szolgálhatnak, nagy gonddal eltiltatnak, számunkra a rágalmazó iratok czáfolatának sem áll a sajtó szabadon, sőt még a tudománynak is szűk korlátok szabotnak, melyeken túllépnie a közjóval megférhetetlennek állíttatik.»

Stbi. Stbi.

Így írtak egy táblabíró-nép megyei közönségei a sajtószabadság ügyében 1820-ban s ez által azt tanusították, hogy a korszellem röptét egy félszázaddal megelőzték s a kormány, midőn e feliratokra semmit sem engedett, azt bizonyította be, hogy ugyanattól egy félszázaddal hátra maradt.

III.

Politikai sajtó politikai nyilvános élet nélkül éppen úgy nem képzelhető, mint megfordítva.

Nálunk mégis mind a kettő meg volt próbálva már.

Láttunk a közelmúltban szerencsétlen, inaszakadt kísérleteket a közönség véleményére sajtó útján hatni olyankor, midőn ugyanazok, kik hatni akartak a közvéleményre, a politikai nyilvános életet erővel narkotizálták; és láttuk a század három középső tizedén át a nehéz küzdelmet, melyet a nemzetet reprezentáló organumok vívtak a nyilvános politikai élet mellett — sőt nélkül.

Absurdumok!

Hogy alakítson a sajtó valamit, ha az alakítási anyag hiányzik? Ha a hirlapban elveszett eszme nem a nyilvános politikai közélet zöld asztalára, hanem csak a kávéházak tekeasztalaira hull, honnan várjon tőle valaki praktikus megfogamzást? Mit tehet a nyomtatott betű, ha a szabad szó nem társul vele? S minő küzdelem lehet ott, hol az élet nem bírálja meg az igazság és a fictio közötti különbséget?

Másfelől lehet-e annál nagyobb nonsens, mint mikor egy nemzet municipális testülete, törvényhozói táblái összehívatnak, nyíltan, élő szóval, szabadon tanácskozni, hallgató közönség jelenléte mellett, és ugyanazon beszédeket, miket szabad volt ezer ember előtt elmondani, ezer embernek meghallani, sem ugyanazoknak, a kik hallották, sem azoknak, a kik nem hallották, nem szabad nyomtatásban elolvasni?

Mi ezt a fordulót is megtettük.

Három országgyűlésen át beszélhettek az ország követei mindennemű reformokról, mert hisz azért hívtak össze; hanem beszédeiket a sajtónak nem volt szabad reprodukálni.

Az 1825-iki országgyűlés nehezen tűrte e balhelyze-

tet. Az 1830-iki már segíteni akart rajta, s mindenneke-
előtt egy országgyűlési hírlapot akart megindítani, men-
tesen minden előzetes censurától, melyet törvényeink
nem ismernek.

Hanem *daczára* a nagy lelkesülésnek, és *ámbátor* a
sajtószabadságról igen szép beszédekert lehetett tartani,
és *noha* a kezdeményezés természetes volt, *mindazáltal*
mégis csak az határozottatott, hogy folyamodjék valami
kiadó elébb engedélyért a kormányhoz, s csak ha a kor-
mány elutasítaná a kérelmet, akkor fognak majd a Rendek
erélyesen fellépni.

Persze hogy a kormányférfiaknál volt annyi házi böl-
cseség, hogy se meg nem adták, se el nem utasították
a kérelmet, hanem elhúzták a dolgot addig, míg az or-
szággyűlésnek vége lett, s nem volt többé szükség ország-
gyűlési hírlapra.

Az 1832-iki országgyűlésre már a követek nagyrésze
magával hozta a *vármegyei utasítást* egy országgyűlési
hírlap létesítése iránt. Csak nem tudták, hogyan kezd-
jenek hozzá.

Egy rész azt indítványozta, hogy Bertha Sándor, a
mult országgyűlés történetének historiographja adjon
be az országgyűlési hírlap megindítása végett folyamo-
dást a Rendekhez; a Rendek helyeslendik a kérelmet;
azzal kezdjen a nyomatáshoz, s ha a helytartótanács
letiltja a nyomatást, mint előbbeni művével tevő, — a
Rendek majd pártolni fogják.

Jó lett volna; csak hogy az ilyen vállalatra nem akadt
nyomdász, ki nyomdai concessióját kockáztassa.

Wesselényi Miklós tehát azt ajánlotta, hogy vegyenek
meg a Rendek egy köírási intézetet, s adják ki a lapot
maguk.

Ez praktikusabb és merészebb eszme volt; hanem a
Rendek nem óhajtottak e miatt a magas kormánynyal
összeütközésbe jutni, s inkább azzal akartak küldőik
utasításának eleget tenni, hogy elhatározták, miszerint

írott hírlapot fognak szerkesztetni, s azt küldik meg a vármegyéknek.

Az írott hírlap szerkesztését elvállalta egy fiatal ügyvéd, az akkori országgyűlésen absentium ablegatus, később a Pesti Hírlap nagyhírű szerkesztője, később Pest vármegye követe s még később első magyar pénzügyminiszter, stbi.

Az írott lap czíme volt «Országgyűlési Tudósítások.»

Tehát ismét a toll jött segítségére a megbántott sajtónak.

Egy csoport fiatal ember, jurátusok, akadémiai és lyceumi tanulók, lehetett a számuk másfélszáz, éjenként gyorsan lemásolták, a mit a szerkesztő ülések után megírt, s reggelre a közönség kezében volt a lap. Egy ívéért fizettek a lemásolónak két huszast; igaz, hogy az írás sűrű volt. Akkor kaptam rá én is erre a nyomtatással vetekedő apró írásra, mint gymnasialis tanuló.

Minő hatást tett a közönségre e censura nélkül megjelenő írott lap, azt az is megítélheti, ki azon izgalmas időket nem együtt élte át, ha a küzdelmek tárgyával megismerkedik, s hozzá képzei az írott lap szerkesztőjének ragyogó genialitását a küzdelmek szabadelvű rajzolásában.

A kormány nem tehetett az írott lap közrebocsátása ellen, hanem annyit mégis megtett, hogy a postára küldött példányokat lefoglaltatta. Akkor aztán a megyék saját hajdúik által küldöztették szét a példányokat. Csodás küzdelme a jognak és szellemnek az anyagi hatalom ellen!

A nyomtatott lapból ismét nem lett semmi; a főrendek nem egyeztek bele, a királyi személynök az alsóházban kimondá, hogy a *censura a fejedelmi jogok közé tartozik*, ezért keményen megtámadták, hanem hírlap csakugyan nem jött létre, sőt az akkor létezett magyar lapoknak (Jelenkor, Hazai Tudósítások) megtiltatott az országgyűlési beszédekből egyebet közölni, mint a mi a hivatalos német lapokban foglaltatik.

Az 1839-iki országgyűlésen keményebben fogták a rendek az országgyűlési hírlap ügyét. Ezúttal megint a főrendek akadályozták meg őket abban. Az alsóház igen praktikusnak találta azon ajánlatot, melyet Battyhány Lajos hozott szőnyegre a felsőházban, hogy adjanak ki egy oly lapot, mely pusztán a nyilvánosan elmondott beszédeket közölje. E tárgy zajos ülést idézett elő. A királyi személynök ismét a törvényesség nimbusával akarta védeni a censurát, mi ellen Klauzál tiltakozott; az egész szabadelvű ellenzék, a nagy többség mint egy férfi állt fel a tiltakozást magáévá tenni s a hírlapot tárgyazó üzenet átküldetett a főrendekhez; ott azután szokás szerint megbukott az ügy. Hasztalan küzdött a szabad sajtó mellett az igaz magyar főnemesek mintaképe, Batthyány Lajos gróf, nagyon sok elem volt a felső táblán, a kikre nézve a szabad sajtó minden betűje megölő betű. Az országgyűlés ismét beszélhetett, de beszédeit nem nyomathatta ki.

A heves vitáknak mégis annyi haszna lett, hogy a kormány megengedte a politikai lapoknak, hogy némely nevezetesebb beszédet közölhessenek, hanem — *a szónokok megnevezése nélkül!*

Nem hallgathatjuk el itt azon epizódot, mely tulajdonképpen nem a felvett tárgy czímét viseli, mert nem sajtóról és nem censuráról van benne szó; de éppen azért, mert az elsőnek surrogatuma, a másiknak antidotuma volt, mégis szorosan felvett tárgyunkhoz tartozik, tekintve attól, hogy mint politikai esemény, nagy következtetéseknek magvát viselte méhében.

Az Országgyűlési Tudósítások szerkesztője az országgyűlés végével Pestre jött és itt folytatta írott lapját «Törvényhatósági Tudósítások» czím alatt. Ez írott lapnak még nagyobb hatása volt az előbbinél.

A kormány be akarta azt tiltani, de hogyan jusson hozzá? Pestmegye rendei megtagadták az eszközül szolgálást a tilalom végrehajtásához. Megyei hatóságnak

tehát nem lehetett az írott lap szerkesztőjét physice megakadályozni működésében. Rövidebben bántak el vele. Elfogatták mint felségárulót s börtönbe záratták és úgy kezdtek ellene pert a királyi táblán.

Ugyanazon kaszárnnyában tölté fogsága vizsgálati éveit, a melyben 1863-ban több szerkesztő megfordult; de a történeti igazság végett fel kell jegyeznünk, hogy míg a katonák által elítélt s katonák által bezárva őrzött szerkesztők azok részéről ugyanott a leghumánusabb bánásmódban részesültek, addig az ősi, felmagasztalt magyar dikasteriális kormány által egy a vád alatt levő szerkesztő ugyanazon kaszárnnyának legszűkebb zugába zárattott el, hol ablakának kétharmad része be volt falazva, hova olvasmányt, írószert nem volt szabad hozzá beküldeni és senkinek látogatására menni, míg ítélete egy év múlva ki nem mondatott; a királyi táblától három évi fogság, a hétszemélyestől a negyedik évvel megtoldva.

Ez adatot fel kell említenünk azoknak a kedvéért, kik a jelen szomorú állapotból úgy szeretnének bennünket kivezetni, ha kedvünk támadna egy régibb, sokkal szomorúbb állapotba visszatérni.

Mostanában elítélték a szerkesztőt azért, *a mit* írt; akkor elítélték azért, hogy *úrn*i mert, nem is vitatkozva azon érdemileg, hogy mit?

IV.

Minthogy pedig teljesen absurdum, hogy egy országban szólásszabadság legyen sajtószabadság nélkül, ennél fogva a kormány, elismerve a thézis nehézségét, úgy vélte eligazítandónak a dolgot a logikai rendre nézve, hogy tehát a szólásszabadságot is censura alá kell venni.

Innen támadtak a hirhedett processusok Wesselényi, Balogh János, Lovassy és a többiek ellen, mely pörök azonban nemhogy elnémították volna a szabad szót

Magyarországon, sőt inkább az egész ország közvéleményét felzúditották a kormány ellen, mely utoljára is átlátta, hogy a közvéleményt nem lehet néhány képviselőjében négy fal közé elzárni és sok megye tiltakozása után amnestiát adott az elítélteknek, a mi egy-némelyikre nézve már későn is érkezett.

1841-ben kezdett szerencsésebb időszak alakulni a magyarországi sajtóra nézve. A kormányra felvilágosodottabb férfiak kezdtek befolyást gyakorolni. A censura nem lett ugyan eltörölve, de új censurái szabályok adattak ki s a censura kezelése a «tanulmányi bizottmány»-nak adatott át, Mednyánszky Alajos kamaraelnök vezetése alatt.

Mednyánszky kormányhivatalnok volt, de felvilágosult fő s alkotmányos érzelmű kapacitás.

A sajtó kötelékei tágultak, közjogi kérdésekről, miknek máskor pusztá czimét sem volt szabad leírni, lehetett eszmecseréket kezdeni sajtó útján.

Ekkor támadt a Pesti Hirlap. Hogy a bécsi kormány e lap szerkesztőjéül ugyanazon publicistát erősíté meg, kit néhány év előtt írott lapjáért börtönbe záratott, bizonyítja, hogy már akkor is kezdték átlátni, hogy egy kormánynak szüksége van azt is megtudni, hogy mit beszél egy országban az ellenzék.

Csodálni lehet, hogy Metternich már akkor jobban fel volt erről világosodva, mint későbbi utódai, Bach és Schmerling, a kik pedig a század haladását akarták képviselni.

A Pesti Hirlap pedig korszakot alkotott nemcsak a hazai sajtó, de egész hazai közéletünk történetében. Ezen lap segített győzelemre oly magas eszméket, minőknek azelőtt még neveik sem voltak. Ez küzdött az örök váltság, a közteher viselése, az egyenlőség elve, az ősi intézmények reformja, sok új koreszme elfogadása mellett; s hogy minő sikerrel, azt bizonyítja előfizetőinek ötezernyi száma s hogy minő ellenfelekkel szemben,

azt bizonyítják mindazon nyomtatott lapok, mikben egy gróf Széchenyi István hasonló lángszellemmel, hasonló hazaszeretettel, de más iránynyal, más meggyőződéssel vívott meg a Pesti Hirlap eszméivel szemközt.

A sajtó akkor volt legnagyobb hatalom Magyarországon. Most nem az. Nincsenek is oly hatalmas vezérlángelméi, mint az a kettő: Kossuth és Széchenyi, a kik eszmék kezdeményezésével mint égő szellemek jártak a közönség előtt, nagy és messze belátható jövődöket világítva meg előtte; — de nem is arra valók ez idők, hogy most valaki lángszellem legyen a zurnalisztikában. Most szerény összegyűjtői vagyunk a közvélemény hangulatának, — az is elég jó feladat; — de hogy a magyarországi sajtó valamelyik vezetője genialis kezdeményezéssel induljon meg, arra nem kedvezők az éjszakák. Most még a legmagasabb pharos sem tudna egyebet megvilágítani, mint aggasztó ködöt s jó, ha a sajtó kormányosa a közvélemény hajóját e csillagtalan éjben az örök honszeretet delejtűje után meg tudja őrizni a helyes irányból való kitéréstől.

Azért bizton mondom, hogy a Kossuth-, Széchenyi-alkotmányos reform-viták korszaka volt és marad aranykora a magyarországi sajtónak.

Hát a censura?! Erről egészen meg is feledkeztünk.

Azt tartják, hogy egy hölgyre az a legjobb dicséret, ha nem lehet felőle semmit mondani. Ilyen hölgy a censura is. Az a legdicséretesebb korszak élettörténetében, a mikor legkevesebb van róla feljegyezve.

A kormány nem folyamodott betiltásokhoz, elnyomásokhoz, hanem mint alkotmányos országokban szokás, saját álláspontjának védelmére, saját pártja számára ellenhírlapot alapított, az volt a «Világ».

Ilyesmit az újabb kormányférfiak is kísértettek meg, (majd rájövünk még), hanem az a különbség volt az akkori és mostani helyzet között, hogy az akkori kormány valóságos kormánypárttal rendelkezett, tehát való-

ságos közönsége volt, tehát szerkesztőt is választhatott valósággal, meggyőződése szerint hozzá szító kapacitások közül, nem volt kénytelen professzionátus tollakat hozni működésbe, a miknek munkája tekintélyt nem ad, mert pártot nem tart össze, meggyőződést nem szilárdít, mert meggyőződésből nem ered és nagyon sokba kerül, mert obligát közönsége szűk körre szorítkozik.

Akkor Dessewffy Emil volt a kormánypárt képviselője a sajtó terén. Nagyeszű férfi és meggyőzések embere, ki az ügyben, melyet védett, *hinni* is tudott. És ez helyesebb védelem volt a kormányra nézve minden censuránál. Ez eljárás méltóságosabb volt mind egy nemzetre, mind a magyar kormányra nézve, a hol nyíltan léphetett fel az utóbbi nézeteinek híveket szerezni s szabadon választhatott az előbbi meggyőződése szerint csatlakozni ide vagy amoda.

Ily nagy kapacitások között a harc is nagyszerű lehetett: keserű és kíméletlen volt az eléggé, de nemtelen soha. Mind a két fél koreszméket, állami életelveket védett; egyik sem kicsinyes önérdéket, s a keserű harc irtó háború volt ugyan egymás pártja ellen, de nem publikum-toborzás.

És előfordult akárhányszor, hogy a két élesen elkülönített párt oly korkérdésekben, melyek a szabadelvű haladás eltagadhatatlan követeléseivel léptek előtérbe, a sajtó útján kezet fogott és egy célra működött, a mint történt a közteherviselés kérdése felett a Pesti Hirlapban és Dessewffy Emil röpirataiban.

Az 1843-iki országgyűlésen ismét előkerült a censurátlan országgyűlési közlöny ügye. A főrendek ismét megtagadták a közkívánatba beleegyezést. Hanem a censura szabadelvűbb volt a főrendeknél s megengedte a tudósításokat bármely terjedelemben a Pesti Hirlapnak is.

Hogyan lépett vissza végre Kossuth a Pesti Hirlap szerkesztésétől? Hogyan vette azt át Szalay, majd

Csengery vezetése mellett a magyar centralista párt, mely a parlamentáris kormány alapelveit vallotta programjául a Kossuth által pártolt megyei autonomia és statutarius jog helyett? Hogyan biztatta Metternich Kossuthot új lap-engedéllyel? Hogyan hiúsította meg e biztatást az akkori udvari kanczellár, az mind érdekes és fontos ugyan, de nem felvett tárgyamhoz tartozik, mely a sajtó és a censura viszonyait vázolja.

Mentől hatalmasabb faktorrá kezdett válni a sajtó nemzeti közéletünkben, annál kevesebb jelentőségre szállt alá a censura s ha gyakorolta is még korlátlan hatalmát, azt csak harmadrendű kapacitásokkal szemben érezteté, minő volt Táncsics Mihály, az irodalom legtöbbször süjtött martirja, a kit még a negyvenes években elítéltek fogságra oly eszmék közrebocsátásáért, a melyeknek Magyarországon sohasem volt közönsége.

Táncsics egyénisége egyetlen a magyar literatúrában. Polgári származása az alsó néposztályhoz köti, melynek érdekeit a túlzásig szívében és vállán hordani tartá feladatának, olvasni húsz éves korában tanult s életmódját azon túl is diogenesi stoicismus jellemzé. Gyakran lehetett őt látni, irodalmi pályája idején is, puttonynyal a hátán, a mint kertészkedése eredményét a zöldségpiacra vinni sietett.

Háromszor találkoztam vele az életben. Először mint börtönből megszabadítóinak egyike márczius 15-én, másodszor mint ellenfele Debreczenben, hol két ellentétes irányú lapot szerkesztettünk s harmadszor mint fogolytársa 1863-ban a budai József-kaszárnyában, hova irodalmi működésünk miatt mind a ketten összekerültünk.

Ő mind a három esetben ugyanaz a rajongó, csak azzal a különbséggel, hogy a legutóbbinál már vak volt. Szürke hályog ereszkedett a szemére a börtön-lakástól. De ő vakon is azt látta, a mit ép szemmel s én azóta gyakran gondolkozom felőle, hogy az a vak ember nem

látott-e tisztábban, mint én, ki azt voltam hajlandó elhinni, hogy egy osztrák kormány az én szabadelvű nézeteimben possibilisabb variánsát fogja találni a Magyarország állami létét fogalmazó politikai reformoknak — mint Táncsics konfesszióiban.

De szenteljünk egy egész szakaszt annak az időpontnak, midőn az előleges censura helyt adott a sajtószabadságnak.

V.

Ha azok, a kik az 1848-iki törvényeket rögtönzéseknek mondják, vissza akarnának emlékezni a megelőző évek sajtó-mozgalmaira, talán önmaguk előtt mégis bevallanák, hogy nincs igazuk.

A miket az 1848-iki törvények a magyar Corpus Jurisból kiszakítottak, azok mind évek óta sürgetve, megvitatva, minden oldalról kifejtve, ott találhatók az 1848-at megelőzőtt évfolyamaiban a független sajtónak. Egyrészt Kossuth, másrészt Csengery szerkesztése alatt a Pesti Hírlap tüzetesen tárgyalta, s a mely kormány e hírlapi tárgyalásokat nemcsak meghallgatta, sőt azoknak megvitatásához saját közlönyében hozzá is járult, az nem mondhatja, hogy váratlanul lepték meg a nemzet követelései, hogy rögtönzöttek voltak a törvények.

Márczius 15-ike csak a rég megvitattott, a közvéleménytől elfogadott követelések *címeit* sorolta elő.

A vívmány, a melyet e nap adott, a censura fennhatóságából való kibontakozás volt.

E tény élénken meg van még tartogatva a kortársak emlékezetében s története igen rövid.

Négy fiatal író kezébe vette a nemzet kívánczmainak formulázott tizenkét pontját és saját felelősségére ki nyomtatá azokat a legelső nyomdában. A tizenkét pont között az is ott volt, hogy a sajtó szabad.

Ez volt a legelső nyomtatott lap Magyarországon, mely censura nélkül jelent meg.

A budai kormányzék nem szegült ellene s a közvélemény kíváratára a sajtói működés miatt fogságban levő Táncsicsot szabadon bocsátá.

Másnap találkoztam volt censorunkkal. A jó öreg Rnak őszinte örömköny ragyogott szemében. Ez a derék, becsületes ember in politicis csak olyan szabadelvű volt, mint akárki más és sok olyan dolgot engedett keresztül menni, a mit az osztrák szabadsajtó (!) korszakában nem lehetett volna újra kinyomatni. Petőfit különösen kegyelte s ha verseiből *lealkudott* valamit, azok nem a szabadelvű eszmék voltak, hanem a helylyelközzel kitörő embergyűlölet vulkán-olvadáka. Ilyen embergyűlölő eszméket nem engedett meghonosulni az irodalomban az emberszerető öreg úr. Nekem is keresztül húzta irodalmi pályám első évében egy ily világfaló eszmékkel teljes munkámat; legyenek érte áldva becsületes hamvai.

A felszabadult liberális sajtón alig lehetett észrevenni, hogy miben különbözik elébbeni önmagától. Még azt a kis időt sem sietett felhasználni semmi nevezetes túlcsapongásra, mely a felszabadulás és az új magyar belügyminiszteri sajtótörvények kiadása közé szorult.

No, ezek a sajtótörvények meglehetősen elrontották a kedvét annak a literátornak, a ki a censurától megszabadultnak képzelte magát. Hiszen censura volt az is, csakhogyl elől-hátul censura, elől laplefoglalással, húsz-ezer forint kauczió-letétellel, hátul nagyszerű fizetésekkel, birságokkal és számos esztendőkre terjedő fogságokkal körülkerítve. Belefoglalta az a bűnök elenchusába mindazokat a feladatait a sajtónak, a miket teljesíteni kötelessége: sérthetetlené tette a kormány tagjaitól kezdve le az utolsó éji őrig minden tagját a közigazgatásnak s vetélkedett kifejezései határozatlanságával akármely azóta készült sajtótörvénynyel.

Az a néhány, hatás nélkül eltűnt röpirat, mely ve-

szélyesebb izgatást tartalmazott, nem igazolta e szigorú törvényeket, valamint az sem, hogy a volt konzervatív lapokból egyszerre ultra-demokraták és radikálok lettek. Ezen változásokon csak nevetett a közönség. Az igazi liberális sajtó az maradt, a mi volt. Elveit látta győzni s meg volt vele elégedve.

Hanem ezeket a sajtó-törvényeket nem számíthatta elveinek győzelmi jelei közé és ezt nem is késett kijelenteni a magyar miniszteriumnak. Mert ha nem is számítjuk a legalis protestatiók közé azt a tüntetést, melylyel a pesti közönség a sajtó-törvényjavaslatot a városház előtti téren megégette, de fel kell említenünk, hogy e javaslat ellen Pestmegye közgyűlése és a pesti közbátorsági bizottmány küldöttségileg tiltakoztak s a törvény csakugyan szelidített alakban került ki a király szentesítése alól.

Ámde bármilyenek legyenek is az 1848-iki sajtó-törvényeink, ott van mellettük, a mi mindenkit megnyugtat, hogy azoknak magyarázása nem kormányhivatalnokokra, nem fizetett bírákra van bízva, hanem esküdtszékre. Esküdtszéki tárgyalás mellett nincs igazságtalan törvény, mert független a bíró.

Egyetlen eset volt egész alkotmányos korszakunkban ily esküdtszéki tárgyalásra sajtó-ügyben s a véletlen úgy hozta magával, hogy a tizenkét kihúzott név között Petőfié s az enyim is ott volt mint olyan, melyre sem a vádló, sem a vádlott nem mondták azt, hogy «nem kell».

Derék, értelmes iparosok voltak kollégáink, bizonyosan sok gyakorlattal bírók egyéb községi közügyekben, hanem a sajtó-ügy még újdonság volt rájuk nézve. A mellett a vádlott ügyvéde szinte nem jól fogta fel védencze ügyét. Az volt a vád alapja, hogy egy választópolgár egy lap hirdetményei közé azt iktatta be, hogy a kik X. urat akarják megválasztani bizonyos városi hivatalra, azok menjenek előbb ő hozzá, ő majd mond

nekik valamit. Ezt a közvádlo hivatali becsületsértésnek vette, mert mit mondhat X. úrról a vádlott a meghívottaknak? A vádlott ügyvéde aztán mind csak azt akarta bebizonyítani, hogy a miket a vádlott X. úrról *beszélt*, azok nem voltak olyan nagyon becsületsértő dolgok; a miről nem sikerült az esküdtszék meggyőznie. Úgy, hogy mikor ítélethozatal végett félrevonult az esküdtszék, tíz votum volt kettő ellen az elmarasztalásra. Az a kettő Petőfi volt és én. Mi előadtuk az esküdteknek, hogy itt illetékességi fogalomzavar van: a mit a vádlott *beszélt*, az nem tárgya a *sajtókihágásnak*; ha beszédben sértett, járjanak el ellene fegybiróságilag; de a súlyosabb sajtóügyi eljárásnak csak sajtóvétség képezheti tárgyát. Az lett belőle, hogy egyhangúlag felmentette az esküdtszék a vádlottat, a ki azonban, hogy ne menjen el elégtétel nélkül, a felmentő ítélet után ünnepélyesen bocsánatot kért a megsértettől.

E kedélyes processuson kívül több nem háborította a sajtó működését.

Pedig ugyan viharos idők keletkeztek. Élünk még néhányan azok közül, a kik *két* vésztörvényszék rendszabályai között írtuk le meggyőződéseinket, a harmadik volt maga a közönség, ki gyanúsított, bevádolt, elítélt, ma felemelt, holnap eldobott. És azért mégis leírtuk meggyőződéseinket.

Nehéz volt szólni, de nehezebb volt hallgatni.

Véleményeinket, miket akkor elmondtunk, még most veszi censura alá a história s még nem tudjuk, melyikre fogja ráírni a «deleatur»-t.

Egy eseményt nem hallgathatok el.

Sokunk közül egyikünket, nem tartozik ide, hogy kit, azzal vádolt valaki, hogy működésével a magyar katonaság s különösen annak egyik vezére, Klapka, elégtelen.

A vádlott journalisza ez iránt kérdést tesz az illető katonai auktoritásnál.

S a katonai auktoritás azt felelte neki vissza mívelt hangú levelében, hogy irodalmi működését üdvösnek tartja; de ha mindjárt elveivel ellenkeznék is, a mint nem, sokkal magasabb fogalommal bír a sajtó hivatása felől, sokkal jobban tiszteli annak kezelőit, semhogy az ellenkező véleményt a katonai tekintélyvel akarná elnémítani.

Így vélekedett egy magyar katonai kapacitás a háború izgalmai közepett a sajtó hivatása felől.

VI.

Azután jött a muszka invasio.

A ki látta az idei május 23-iki fagy után a letarolt növényvilág képét, gazdaszáti növényt és hímes virágot, lombos fát és csirázó vetést, ápolt rózsát és útféli gyomot egyaránt letarolva, leforrázva: az látta a magyar literaturát e korszakban.

A mint Paskievics egy kezébe került magyar lapszerkesztőt megbotoztatott, ezt olyan jelnek vette a magyar literátor-sereg, mely tanácsosnak mutatja a pieridák berkét valami csendesebb berekkel felcserélni.

Kinek is lett volna akkor kedve írni és miről?

Az ostromállapot törvényszéke azonban személyileg nem üldözé az elmúlt mozgalmas időszak íróit, kivéve ismét és újólág a szüntelen proskribált Táncsicsot, ki mint mondják, saját *in effigie* kivégeztetését a bámuló tömeg közül nézte végig a nélkül, hogy valaki ráismert volna s mint hivatalosan kivégzett egyén azontúl is folyvást Pesten lakott a nélkül, hogy valaki felfedezte volna.

A magyar literátorok számára nem alkottak kategoriákat a forradalom perbefogandói között s tudtomra még Petőfi neve sem fordult elő az idézetek sorában.

Egy akkor nagy befolyású magyar ember ugyan proponálta, hogy harminczkét megnevezett magyar író

szintén felségsértési vád alá kell fogni; hanem ennek ellenében egyike az akkori államügyészeknek, szintén magyar ember, egy hosszas emlékiratban kifejté, hogy a magyar literatura az elmúlt években nem hangadója, csak visszaadott hangja volt az idők eseményeinek s azontúl egy pár olyan magyar lapszerkesztő, ki a hadparancsnokságnál önkényt bejelenté magát, azzal az elutasító szóval bocsáttatott odább, hogy «senki se hitta ide!»

A szigorú katonai hatóságok nem törődtek a tollforgató emberekkel.

Szerencsére nem hiányzott egy eleven kedélyű fiatal író, ki e helyzetet észrevegye és közhaszonra fordítani törekedjék. (Szilágyi Sándor.)

Maig is megfoghatatlan tünemények közé tartozik, hogyan jöhetett ez a fiatal író arra a vakmerő gondolatra, hogy ő, amidőn a megtorló politika éppen szenvedélye tetőpontján naponkint új áldozatokkal szaporította a nemzeti gyász lajstromait, egy rendes füzetekben megjelenő közlőnyt indítson meg e cím alatt: «Forradalmi Emléklapok».

És e füzetek valóban azok voltak, a miknek programjuk hirdeté. Majd költői rajongással, majd történelmi hűséggel teleirt emléklapjai a nemzeti nagy erőfeszítés éveinek. A mit a magyar irodalom a legteljesebb sajtószabadság idején nem tett meg, azt a legfélelmesebb időkben teljesíté: egy darab historiának az eseménygazdag időkből megörökítését.

És ebben Szilágyinak igen sok érdeme volt. Ő nem érte be azzal, hogy a legelső tollforgató embert elfogja az utcán s irasson vele, a miről az tud; hanem összeszedé az ország minden részébe szétfutott magyar írók legnevesebbjeit. Ha valamelyik azok közül jól el tudott rejtőzni a rendőrség keze elől, Szilágyi szemei megtalálták, Szilágyi kisajtolta belőle a poézist és historiát, ha némelyik aggodalmaskodott saját nevét hangzásba

hozni, Szilágyi magára vállalta a felelősséget, s csinált neki álneveket, ő adta nekem is a *Sajó* álnevet (a mi ugyan apám juhászkutyájának a neve volt valaha, de az is jó *maszk* volt akkor) s ha a bujdosó literátor szűkölködött, ő táplálta azt honoráriummal, mint Illés prófétát a holló a pusztában.

Így közöltek a Forradalmi Emléklapok buzdító költeményeket, nevezetes történeti leírásokat, hű életrajzokat, «A», Imrefi, Cs. A., K. L. Orion, Sajó, Sz. K., T., stbi álnevekkel és betűjegyekkel, melyek alatt Arany, Vahot, Csengery, Kövály, Bérczy, Jókai, Szász Károly, Tompa, stbi rejtőztek, míg mások, mint Berecz, Dózsa, Gyulai, Mentovich, Obernyik, Tóth Endre és Tóth Kálmán, valamint maga a szerkesztő saját neveik alatt bocsátották közre műveiket.

E folyóiratnak mind a hat megígért füzete megjelenhetett, s azt a jó hatást eszközölte, hogy a magyar írók az első elcsüggedés halál-merevségéből fel kezdtek ocsudni, s ha nem volt is kilátás a politikai literatura terén valami hasznosat eszközölhetni, kísérleteket tettek a költészet, a tanügy, a nemzetgazdászat és természettudományok mezején. Így lett a Pesti Hirlap egyik szerkesztőjéből ismét regényíró, a másikkól nemzetgazdász és természetbúvár, egy harmadikból szintén regényíró, két magyar kultuszminiszter szintén e virágtermő rétre tette át állandó lakását. Egykori ó-konzervatív celebritások egyesültek egykori politikai antagonistáikkal magyar történeti emlékek kiadására, s e rövid idő alatt korszakot alkotó művek jöttek létre.

Hanem a mint a katonai uralmat a polgári absolutizmus váltotta fel, rögtön érezhető lett a censura hatalma. Az valóságos nagyhatalom volt. S ha szabad egy nagyhatalmat köblábak szerint megbecsülni, hát tessék elképzelni, hogy van a pesti fel-dunasoron egy roppant nagy kétemeletes ház, annak van két udvara, roppant nagy padlása és pinczéje, van hatvannégy terme és

számos kisebb szobája; hát e korszak alatt azokban a pinczékben és padlásokon mind megvizsgálandó irodalmi termények voltak felgarmadolva, s azokban a számtalan termekben mind ahhoz értő férfiak laktak, a kik ezen termények megvizsgálásával foglalkoztak. Pedig még azonkívül volt a roppant nagy harminczad-épület azon a helyen, a hol most a pompás háznégyszög áll, s a külföldről érkezett nyomtatványok ott állták ki a veszteg-zárat.

Az idők haladását jellemzi, hogy ugyanazon institutio most megfér egy kicsiny, egyemeletes házban, melynek csak tizennyolcz szobája van s nincsenek magazinjai.

A legelső, a mi áldozatul esett, természetesen Szilágyi Sándor literaturája volt. Hasztalan adta a folytatásnak ez ártatlan czimet: «Magyar Írók Füzetei», bizony betapostatott annak a legelső füzete. (Így nevezetik azon eljárás, midőn egy «beanstandolt» munkának összes kiadványa a hivatalos kalló alá tételre íteltetik s apróra összezúzatik; lesz belőle papier-machée, s abból készülnek gyermekjátékok, stbi.)

Sőt egy praesidialisban hivatalosan tudtára adatott minden szerkesztőnek, hogy azokról az elmúlt időkről soha többet semmiféle emlékezést tenni nem szabad, azokból semmi adatra hivatkozni, azokra semmi eszme által emlékeztetni meg nem engedtetik.

A felsőbbbség szigora, annyira terjedt Szilágyi ellen, hogy egy nemsokára megkezdett szépirodalmi hetilapját mindjárt az első szám megjelenése után rögtön és örök időkre betiltották. A jámbor «Röpivek» azt a vétket követték el, hogy vegyes ujdonságaik között a Kinában kitört forradalmi mozgalmakat ismertették s a «Ming» dinasztiaíróról nem emlékeztek meg elég tisztelettel. Attól fogva állandóan meg volt tiltva Kináról és a kínai bajokról tréfálózni a lapoknak; — nem mondatott meg, hogy miért? — az igaz, hogy nem is kérdeztetett.

VII.

Amint az 1852-iki Bach-féle sajtótörvények behozattak Magyarországra is, akkor kezdődött a valódi tragicomicum a sajtó és a censura közötti kölcsönös viszonyban.

Tragicum azokra nézve, a kik viselték, comicum azoknak, a kik most olvassák; de valóban tragicomicum az egész összhatást tekintve.

Az író, a kit a hatóság mint vándorezigányt őrizett, kormányzott, lefűlelt, épen azon keserű humort fejté ki az életben, a mit üldözött, hazátlan vándorlóról kelt adomákban annyiszor megneveztünk.

Más osztályai is a társadalomnak jól körül voltak sorompókkal véve, de annyival egy sem, mint az irodalom.

Legelőször is annak, a ki bármiféle lapot akart szerkeszteni, nagy alázatosan kellett folyamodni a hatóságokhoz engedélyért s ugyanott bebizonyítani, hogy politikai multja mindenkor feddhetetlen volt. Az akkori fogalmak cynosurái mellett ritka qualitás! Nagy keletnek örvendett az olyan szerkesztőnek való író, a ki 1848-ban quo fato akadályozva volt, hogy magát valamiképpen kompromittálja; a kiadók most siettek az ily szerencsés kivételt felkeresni, hogy aztán annak a firmája alatt a többi bűnösök mint munkások dolgozhassanak.

Az ilyen concessiókat nagy hamar el is vették, ha az illető tulajdonos vagy szerkesztő nem felelt meg a róla feltételezett jámborságnak; példa rá Császár Ferencz elmozdittatása.

Másodszor a szerkesztőnek, a ki hatóságilag megerősítettett, reverzálist kellett magáról adnia, hogy semmi olyan tényt nem fog elkövetni, a mi a dolgok jelen rendjét megháboríthatná.

Harmadszor előtte állt a drákói sajtótörvény félelmetes paragrafus-erdejével, mely mint megannyi man-

zanillo-fa az alája kerülőt csendes megfojtással fenyegette. Üsse fel az olvasó bármely lapját az újtestamenti Szentírásnak, s én találok §-t az osztrák sajtótörvényben, melynek alapján azért a lapért az illető evangelistát perbe lehet idézni.

Nem is volt ritkaság a sajtóper. A Pesti Napló maga 18 vagy 28 ily pert kapott. Miért nem tudni biztosan, hogy hányat? Mert az ismét a kellemetes eljárások közé tartozott: a megkezdett sajtópereket soha be nem végezni, hogy a beperelt szerkesztő szüntelen a félelem tüskéin aludja álmait.

Azután következett negyedszer — a censura. Dupla censura, a hogy illik, előleges és utólagos. Mert a liberális Bach-kormány subventionált lapjai azt hirdették a világnak, hogy Ausztriában megszűnt a censura. Nyomtathat mindenki, a mit akar; csak hogy a nyomtatványt előbb átolvassa egy albiztos, azután egy főbiztos; azzal felment a rendőr-osztálytanácsoshoz, attól felment a rendőrfőnökhöz, attól a helytartósági felülosztálytanácsoshoz, attól Bécsbe nem tudom miféle vizsgáló hatósághoz. A vége rendesen az volt, hogy a megjegyzett mű nem jelenhetett meg s a szerző ugyan örülhetett, hogy ha száraz lábbal kigázolhatott a veszedelemből.

Még ez nem volt elég. Az írók utoljára mégis kitanulták a sajtótörvény kelepcezeit; lassankint bele tanultak, hogyan kell írni, hogy a cenzura bele ne akadjon? A közönség pedig megtanult olvasni: olvasni a fehér sorok között; olvasni mást, mint amik oda vannak írva, olvasni azt, a mit az író gondolt magában. Igazán gyönyörű magnetikus rapport volt az az író és olvasó között. Ki ne emlékeznék rá, mikor egy író-barátunk éveken át vezérczikkezett Schleswig-Holstein helyzetéről, melynek Dánia irányában szakasztott olyanok voltak a viszonyai, mint Magyarországnak Ausztria irányában. Az olvasó nagyon jól tudta, hogy *mutato nomine de*

quibus fabula narratur, s nagy élvezettel szedte fel az eszméket, melyek az Elbe-herczegségek ügyében voltak elhintve. Hanem ezen is tudtak segíteni. A mibe preventiv censurának nem lehetett belekötni, a mit a repressiv censurának nem lehetett megtorolni, a lap *szellemébe*, titkos *intentióiba*, azt ellenőrzé a magasabb hatóság, s odasujtott az Olympról mennyköveivel. Az író először szóbeli megintésben részesült, azután írásbeliben. Az írásbeli megintésnek az a tulajdonsága volt, hogy a második írásbeli megintés után bekövetkezett a lap felfüggesztése és betiltása. Aki már a második írásbeli megintést is megkapta: annak már hajszálon függött az élete: annak nem lehetett többé merész vállalatokra gondolni. Milyen kevés adaga a vakmerőségnek kellett ahhoz, hogy egy lap megintést kapjon, lefoglaltassék, három hónapra felfüggesztessék, arra példa volt a Hölgyfutár, melyet ily fátum ért egyszer a miatt, hogy valami elbeszélésében egy ifjú így sóhajt egy hölgy után: «Isten hozzád te szép *idegen!*» S minthogy a szövegből kiderült, hogy az *bécsi* hölgy volt, a tényálladék (szép új szó!) a monarchia egységének megtagadásául számíttatott be!

Egyszer egy szerkesztő kollegánknak ujdonat ujonnan megindított lapja január elsején megjelent első száma után, ha jól emlékszem, azért a vakmerőségért, mivel-hogy 1858-ban bátorkodott indítványba tenni, hogy a magyar ifjak és hölgyek a legközelebbi farsangon öltözzenek magyarosan, — mindjárt egyszerre mind a két írásbeli megintést megküldték egy boríték alatt, hogy hamar átessenek rajta, s ne sokat bajoskodjanak aztán vele.

De még ez sem volt minden.

Mert még az a baj is hátra van, hogy az írók tudatlanok. Pusztá tudatlanságból követnek el néha olyan hibás dolgokat, a melyek nem ütköznek ugyan semmi sajtótörvénybe, de azért a hatóságra nézve még is kellemetlenek.

Ezekre nézve tehát fel kelle őket világosítani.

Alig múlt el hét, melyen az összes szerkesztők fel ne hivattak volna a sajtóhatósághoz (és habár valaki pusztán borászati lapot szerkesztett is), meghallgatók, hogy ebben és emebben a speciális ügyben minő magatartást kell követniök.

Ha adomagyűjteményt akarnék e helyütt adni, nagyon megtarkíthatnám vele e rovatot; de fenn akarom azt hagyni az éleztlapoknak. Csupán annyit jegyzek meg, hogy az eként adott utasítások tömege nagyobbbrészt a legaprólékosabb kicsinységekből, semmiségekből állt, úgy, hogy érdemnek kell neveznünk a szorgalmat, melylyel azokat valaki fel birta fedezni.

Hanem egyet a sok közül még sem hagyhatok említés nélkül.

Napoleon császár talán maga sem sejti, mily sűrű jegyzékváltásra adott okot a magyar irodalom és a censura képviselői között magas életpályája különféle fázisainál fogva.

A deczemberi coup d'état után minden magyar lapszerkesztőnek meghagyatott, hogy Napoleonnól csak tisztelettel szabad emlékezni.

Ekkor aztán hát elkezdték őtet tisztelni.

Később jött megint olyan idő, a mikor kiadatott, hogy most már talán jó lesz Napoleonnal olyan nagyon nem sympathisálni.

Akkor aztán elkezdték Napoleont megint szabadon kritizálni.

Az 1858-iki attentatum után megint alá kellett írni minden magyar szerkesztőnek, hogy Napoleont nem szabad bántani.

Egy év múlva megint az jött, hogy Napoleont ismét kár lesz olyan nagyon tisztelni. Tíz hónap mulva ismét tisztelettel kellett róla emlékezni. És így tovább. Én valóban nem emlékezem rá, hogy hányszor írtam alá, hogy Napoleon császár irányában miféle vélemény-

árnyalatokat kell felvennem, mint engedelmes állampolgárnak.

Hanem hát annyi sötét panasz mellett az akkori idők censurái viszonyai ellen viszont azt a méltányló elismerést is fel kell említenem, hogy ha volt sötétség, az mindenki számára volt, s ha az akkori rendszer nagy embere nem engedé meg, hogy bizonyos ficzkók a magyar alkotmány mellett firkáljanak, úgy azt sem engedé ám meg, hogy más bizonyos ficzkók a magyar alkotmány ellen s annak valami surrogatuma mellett henczegjenek; s a mint számos pecsét volt ütve annak a szájára, a ki a fennálló rendszert kritizálni akarta, hasonló sorsban részesült az is, a ki annak dicséretére próbálgatott volna szót emelni; kivéve természetesen magát az «Ein Rückblick» excellentiás szerzőjét, a ki azután Széchenyi «Ein Blick»-jében olyan irgalmatlan censorára akadt, hogy még most is vezekli Rómában élettörténetének keresztülhúzott lapjait.

Az absolutismus idejében nem volt a magyarországi sajtó fegyver a nemzet kezében, de nem is eresztettek rá a megkötöttre egy másik felfegyverzett ellenfelet, hogy szabadon gázoljon rajta.

Tehát még nem jutottunk el a keserű pohár fenekére, melynek seprűjét kiüríthetni egy későbbi időszaknak tartatott fenn, a midőn a centralisták kerültek a kormányra; ennek vázlatát egy utolsó cikk számára tartjuk fenn.

VIII.

Azon idő alatt, hogy Benedek tábornok volt Magyarországon a kormányzó, enyhülni kezd az irodalom helyzete.

A politikai irodalomnak megengedettett némely abstract alkotmányos fogalmakat újra pengetni, az éleztlapok tehettek anekdotákba és rímekbe burkolt czélza-

tokat, s a költők énekelhettek hazáról, nemzetiségről és szabadság után sóhajtozó népekről.

A kemény rendőrfőnök nem volt Benedek előtt grata persona.

Akkoriban csaknem napirenden volt, hogy utczai kravallok legyenek Pesten.

Miből állottak ezek a kravallok?

Abból, hogy két-három ember hevesen beszélt az utczán, egy pár fiatal embernek szokatlanul pengett a sarkantyúja, valaki tán egy éljent is kiáltott valamire, valami vig társaság a Szózatot énekelte; arra azután megjelent néhány lovas- és gyalogcsendőr, azok segítettek egy kis zavart csinálni a járókelők között, arra ki-rukkoltattak egy osztály katonaságot, azt felállították az utczán, arra sok nép összecsedült bámulni és várni, hogy mi történik; lassankint ki-ki haza ment.

A lapoknak egy szót sem volt szabad erről írni.

Egyszer Benedek kormányzónak eszébe jutott, hogy meghívja magához az akadémia tagjait. Ebéd után discursusba elegyedett velük. Az akkori rendőrfőnök népszerűtlen intézkedései miatt panaszkodtak neki többen.

— De hát ismert ön már valaha népszerű rendőrfőnököt? — kérdé hozzám fordulva a kormányzó.

— Ismertem, felelém. Hajnik Pálnak hívták; mikor magyar ministeriumunk volt.

Elmosolyodott rá.

Az akkori rendőrfőnök nem is sokáig maradt meg Pesten. Utána az akkori rendőrtanácsos, W. felügyelete alá jutott a sajtó; ki ha a sajtószabályok szigora mellett is, de legalább emberileg bánt az írókkal, s nem kereste műveikben erőszakosan a tendenciát.

A rövid alkotmányos időszak alatt nem igen lehetett a sokáig elnyomva tartott irodalomnak gyorsan kifejlődni.

Azonban mégis sok becses mű jelent meg ez idő alatt is, mely régóta várt a feltámadásra.

Az 1861-iki politikai lapirodalmat nem vádolhatja senki túlságos heveskedéssel. Az országgyűlés és a megyei közönségek visszhangja volt az, s hogy a közvéleményre mennyire nem hatott biztatólag a napisajtó, annak legvilágosabb bizonyossága az, hogy az egy szűk-körű «Trombitán» kívül, mely inkább derűtséget, mint izgalmat keltett, az egész baloldalnak sok ideig nem volt semmi közlönye. Később a «Magyarország»-nak volt némi viszonya e párttal, de az sem tartott sokáig. A határozat-felirat hosszas vitái alatt a sajtó nagyon kevésbé buzdította a határozati pártot.

Ez az időszak szinte egy esztendeig tartott. November elején ki lettek hirdetve a kivételes törvények Magyarországon, melyek folytán a sajtó-ügyek a katonai törvényszékek felügyelete alá lőnek rendelve.

A Schmerlingi kormány, hogy ideálját, az ál-alkotmányosságot megkedveltesse, absolutismust hozott be Magyarországra.

Nem a katonai törvényszékek, de az absolutismus itt a gyűlöletgerjesztő. Mikor a kormánytól függ olyan törvényeket kiadni, a mik szerint a legloyálisabb véleménynyilvánítás, a legindokoltabb panasz a lázítás és közcsendháborítás bűnei közé soroltatik, akkor törvényszékül a katonák még sokkal jobbak, mint a kormány kegyétől függő, törvénytelen állású polgári bírák volnának, kik a kivételes törvények végrehajtásából még érdemeket is tudnának maguknak csinálni.

A kivételes törvények hatását csakhamar megérezte a sajtó. A megyei közönségek és tisztikarok lelépése épen akkor volt napirenden; de már azokat egy hét múlva a kivételes törvények kihirdetése után, bárha nyilvános tények voltak is, a hazai sajtó nem közölheté, csak röviden említhette meg, hogy itt meg itt egy megyei tisztikar ismét visszalépett.

Azt mondták, hogy a kivételes törvények azon új hivatalnokok védelmére hozattak, a kik a leköszönt

tisztviselők helyébe elvállalták a közigazgatás és törvényszolgáltatás kezelését, kinevezés útján.

Meg kell vallani, hogy ezen feladatukat híven be is tölték a kivételes rendszabályok.

Egy akkori időbeli szerkesztő azt az utasítást adta vidéki levelezőinek, hogy «irjatok, barátim, ha akartok, Schmerling ellen, ha akartok, a római pápa ellen, ez talán mind szabad; de egy vármegyei esküdtet meg ne rójatok, mert azért mindnyájunkat becsuknak». Ezt a jó tanácsot, úgy látszik, hogy nem a «Magyarország» szerkesztője adhatta levelezőinek, mert azt mindjárt a provizorium első hónapjaiban perbe fogták egy megyei hivatalnoki kar bírálataért s levelezőjével és kiadójával együtt nagy hamar el is ítélték, kit egy esztendőre, kit két, kit három hónapra; a lapot végleg betiltották, s a biztosítékából kétezer forint bírságot lehúztak.

Ezentúl a szerkesztők és kiadók sűrű vendégei lettek a katonai laktanyáknak, a Bolond Miska, a Fekete Leves, az Ország, a Hon szerkesztői egymásután állítottak katonai törvényszékek elé, sőt utoljára még a szelid kedélyű «Idők Tanúja» is, és a magyar kancellária által protegált «Független», sőt hogy a *tréfa* tökéletes legyen, még a kormány tulajdon hivatalos német lapjának a szerkesztője is oda került be a börtönbe a többi bűnösök közé. Igen, *tréfa* azoknak, a kik ezt messziről nézték. Könnyű volt a szerkesztők sorsán nevetni! Hiszen nem tört bele semmi csontjuk. A katonák igen humanusan bántak velük. Szabad volt azt enni-inni odabenn, a mit akartak, sétálni menni tetszés szerint, folytathatták odabenn a mesterségüket, többnek megengedtetett, hogy írószereket tartson és dolgozzék. Én részemről tartozom elismerni, hogy szívélyesebb házigazdám sohasem volt, mint a derék József-kaszárnyai térparancsnok, s ha az ottani élményeimet összehasonlítom az ugyanakkori bécsi elitelt és bebörtönözött irodalmárokéval, a kiket piszkos polgári börtönökbe,

csalók és tolvajok társaságába csuktak össze, bizonyoságot kell tenni róla, hogy a katonai hatóságok börtönei rend és tisztaság és emberséges bánásmód tekintetében semmi kívánni valót nem hagytak hátra, tehát nem a kiállott büntetés volt a rendszabály súlyosabb oldala, mert hisz ez olyan dolog, a mire azt szoktuk mondani, hogy kitelik a maga foltjából.

De a roppant morális csapás, melyet e rendszabály okozott! Az volt az eredmény súlyosabb fele.

A sajtóval együtt le volt törve a közérzület.

Bizonyosága ennek, hogy a provizorium első évében harminczhárom magyar lap volt kénytelen megszűnni. S a sajtó közönsége közel huszonkétezer előfizetővel megfogyott, tehát felényire leszállt.

A közvéleménynek nem volt módja megnyilatkozhatni többé.

S ez még mind nem volt elég. A kormány nem érte be azzal, hogy a valódi közvéleményt elhallgattatta; még arról is gondoskodott, hogy annak helyébe egy látszatos közvéleményt plántáljon be. Négy év alatt a Schmerling-kormány másfél millió forintnál többet adott ki arra, hogy a subventionált sajtóval ellenkezőt hirdettessen, mint a mi a nemzet vére, lelke, meggyőződése volt.

És ebben múlta felül elődeit, a Bach-kormány bürokratáit, Schmerling soi-disant alkotmányos praxisa. Az absolutizmus legalább mindenkinek azt mondta: «Csitt!» a kormány rendszabályai nem szorultak senki helyeslésére; de a februári pátens hivei milliókat vesztegettek el arra, hogy sajtó útján magasztaltassák azt, a mit mindenki megvetett, inzultáltassák azokat, a kik ha ellent nem mondhatnak, legalább hallgatni akarnak, s ha egy közülük a hallgatást nem állhatva tovább, egy tiltakozó szót emel, bár a legloyalisabb hangon, a leg-hivebb intentióval, azt oly kegyetlenül üldözőbe fogják, a hogy Haynau idejében nem üldözték a szabad szót.

Tény az, hogy a legtöbb sajtóper nem a helybeli sajtóhatóságok feladása következtében indított meg, s tény az, hogy midőn a Hon a törvényteleniségek ellen, melyeket a Schmerling-Nádasdy-kormány Erdély irányában szándékolt rendszabályul venni, óvatosan felszólalt, — e nyilatkozata miatt a szerkesztő és kiadó háromszor állíttatott három különböző ezred katonai törvényszéke elé. Bürokrata törvényszék okvetlen elmarasztalta volna őket, de a katonai törvényszékek mindhárman fölmentették.

Ez volt a liberális osztrák centralisták rendszere. Utoljára gratulálnunk kellett magunknak, hogy az inzultáló polgári önkény elől a katonai fegyelem oltalma alá jutottunk.

Ez idő szerint három külön censura volt az irodalom felett. Az egyik a rendes sajtó-hatóság, a rendőri sajtószakosztály, a másik a helytartósági censura, a harmadik a bécsi kormány censurája.

Ezt nem tagadhatja senki, miután személyes ismeret-ségből merítem adataimat.

Mert hálátlanság volna tőlem, ha az elsőre, a poli-ciális sajtóhatóságra csak egy rossz szót is tudnék elmondani. Azok az urak azt teljesítették, a mi hivatalos kötelességük volt, nem üldözték valami passzióval az írókat, s a hol lehetett, még segítettek is a megszorult szegény legényen.

Lehetett ott alkudni is.

Ha valami könyvben volt valami, a min fennakadtak, az író eljárt őket kapacitálni; ha nem lehetett, megengedték, hogy vágjon ki a könyvből egy pár lapot, s írjon helyébe valami más bolondságot, s azzal szent volt a béke. A napilapból megjegyezték, amikért a szerkesztő megüthetné a lábát a kőbe. Nem törölték ki. Hanem a masinisztának a nyomdában volt annyi esze, hogy éjjél után egy órakor nem rángatta fel a szerkesztőt párnái közül, hanem csak szépen kivette a

megjegyzett cikkeket, összébb toltta a kolumnákat, a hiányt kitöltötte hirdetményekkel, s a szerkesztő csak másnap látta nagy megnyugodva, hogy mi «nincs» a lapjában ismét. Hanem ez hát nem volt censura, csupán barátságos előre figyelmeztetés.

Néha ez is megtiltatott a sajtóhatóságnak. Magasabb helyről szigorú parancsok érkeztek, hogy ezentúl semmit sem szabad megjegyezni a lapban, hanem azonnal lefoglalni és pert indítani, elnyomni! Olyankor azután absolute hallgattunk minden közügyről.

Egy ily abszolút hallgatás közepett történt, hogy egy 1861-iki képviselőkből álló küldöttség egy diszalbumot adott át Deák Ferencznek a képviselők arczképeivel, s ez alkalommal mind az átnyújtó szónok, Eötvös, mind az átvevő remek hazafias beszédekben fejezték ki nemcsak a maguk, de az egész ország érzelmeit.

A szabadelvű lapok elhatározták, hogy e beszédek egész terjedelmükben fogják közölni, s ha lapjaik lefoglaltatnak, nem engednek azokban semmit helyettesíteni, hanem hagyják elkoboztatni.

Úgy is történt. Másnap se a Pesti Napló, se a Hon, se az Ország, se a Pester Lloyd nem jelent meg. A sajtó-hatóság valamennyit lefoglalta, s az illető szerkesztők álltak elhatározásuk mellett, hogy Eötvös és Deák beszédeit nem veszik ki hasábjaikból.

Nagy zaj lett ebből magasabb helyeken. Voltak olyan állambölcsek, a kik azt tanácsolták, hogy be kell csuktatni Deákot is, Eötvöst is. Hanem ezt mégis sokalták a jóból, s minthogy a szerkesztőket perbe fogni nem lehet a nélkül, hogy egyúttal Deákot és Eötvöst is perbe fogják, inkább azokat is hagyták menekülni.

Hanem azért a két beszédet, Deákét és Eötvösét, megkapta a közönség. Egy fiatal író, Reviczky Szevér (ki sokat ígérő pályája elején párbajban elesett) hirtelen könyomó gépet szerzett, és saját tenyerét sem kimélve a munkától, a két beszédet több ezer példányban ki-

nyomatta. Ilyesmi természetesen magyar nyíltszívűség mellett titokban nem maradhatván, Reviczky is katonai törvényszék elé került, s mivel hogy engedélyezetlen nyomdát állított fel, azért elítéltetett száz forint büntetésre.

Ebből az esetből pedig az a tanulság jó magyar emberre nézve, hogy a midőn olyan jól tudja a nemzet, hogy a sajtó mily nevezetes tényező alkotmányos küzdelmeiben, ő is segítse a sajtót e küzdelemben. Ha a sajtó elnyomatása napjaiban a haza kitünő fiai tettek volna hasonló fellépéseket, mint Deák és Eötvös, melyek loyaltási mérték szerint is egészen korrektnek mondhatók, akkor a sajtó nem jutott volna abba a helyzetbe, hogy az első riasztó szóra rögtön megnémuljon. Azután a nemzet ne hagyná oda alkotmányáért küzdő sajtóját olyankor, midőn az legnagyobb veszedelemben forog éppen a kötelesség teljesítése miatt, mint tette 1863-ban, a midőn az üldözött lapokat a közönség sem pártolta érdemeik szerint, holott a nemzetnek lett volna kötelessége azoknak küzdelmét legalább anyagilag lehetőségesíteni, a cautio-veszteséget helyrepótolni, a subventionált lapok irodalmi kiállításának bősége mellett ezeket is a versenyzésre képesekké tenni. Mind ennek, meg kell az igazat mondani, szüntelen az ellenkezője történt. A mint egy lapnak a szerkesztőjét elítélték, a közönség szétfutott tőle, mintha attól rezzent volna meg, hogy most mindjárt az olvasóra kerül a sor s a kormány rendszabályai az által értek el leginkább czélt, hogy a szerkesztő bebörtönözésével együtt az irodalmi vállalatát is megbuktatták.

+ A HAJDANI HANGOS BUDAPEST.

(1900.)

Mikor a délolaszországi fővárosokat végig járta az ember, a hol úgy kiabálnak az utcán, mintha fegyverbe szólítanak a lakosságot a hitetlenek ellen; pedig csak paprikát meg paradicsomot árulnak s aztán vissza-kerül a kélutazó a magyar fővárosba, szinte meglepi az a csendesség, a mi itthon minden utcát, piacot betakar.

Hajh, nem így volt ez a hajdani boldog időkben, a mikor én Pestre fölkerültem ügyvédbojtárnak, a kit még akkor jurátusnak híttak. Csak Pestről beszélhetek, Budára nem jártam. Ott csendesség volt. Annál több volt a hang Pesten.

Már korán reggel hangzott a kapuban a milimári leány csengő szózata: «Káfnz a Mili, oder a gutsz Obersz.» Utána következett a homok áruló asszony erősebb hangja, mélabús accentussal: «Káfnz Szó—ond!» Mert homokra nagy szükség volt akkor. Bizony nem eresztették ám be a parkettet viaszkkal, s nem kefélték fel csuszamlásra, hanem behintették a pallót tisztességesen szép apró homokkal, hogy tiszta legyen a szoba, a hogy az egykorú tánczra termett népdal megörökíté:

«hogy itt a tisztán,
a palló deszkán:
nem leszek többet nyoszolyóleány.
Nem ülök többet a vőfény mellé.
Ha leszek, leszek,
menyasszony leszek,
ha ülök, ülök vőlegény mellé.»

Következett bizonyosan erre az ószeres program-szava, az orrhangon elzengett «handle wósz!» a kit a kutyák megugattak. Kutya volt minden háznál.

Még több baja támadt a házörző állatokkal a drótos atyafinak, a míg a kapuban állva a jelszavát elkiáltotta: «Rájne pinte, héfe flikk!» de annak már szeges végű botja volt, tudta védelmezni magát.

Honfitársa, az üveges tót már csak az ablakon kiáltott be: «fénszter mók!» de azt minden ablakon bekiáltotta.

Künn az utcán már hangosabban nyilatkozott a vál-lalkozási szellem.

A taksonyi szekeres kiabálta a saroglyából: «krumpli káft!» félig magyarul, félig németül; a soroksári zsup-pos gazda ellenben egész korrekt németiséggel: «strowa káft!» A versegi meszes ember annál szebben tudta ki-vágni ezt a szót: «ka—lik!»

Olasz nyilatkozat is érvényesült: a salamuccio nagy szatyorral a vállán ügetett végig a gyalogjárón, ez egyetlen szóból álló programmal: «kezó», a mi olaszul való-színűleg sajtot jelent.

Azonban a magyarságnak is elég lett téve az olajáruló palotai menyecske által, a ki ezt a szót: «olaj—it!» olyan pompás gixerrel tudta kivágni, hogy annál szebbet az operában sem lehetett hallani. Az pedig nevezetes olaj volt: parasztszítán facsart lenmagolaj: a mi a bohémvilág s a gurmand democratia előtt nagy ked-veltségnek örvendett, mint kiegészítő része a lenmag-olajos káposztának, a mi netovábbja a delicatessenek.

Határozottan sovíniszta volt különben a köszörüs, a ki az utcán gyakorolta a művészetét, mert az nem énekelt mást, mint «két garas éles, egy garas fényes!» A mostani örült köszörüsök nem kiáltanak semmit.

Ellenben a dunavizes embernek hite és meggyőződése tiltotta más nyelven árulni a vizet, [mint németül: a kétkerekű kordé mellett hol maga, hol a felesége jaj-dulva fel e szóval: «Dónawó—ósz!» Néha a kordéba

fogott számár is sietett közbe énekelni, a mi szép triót adott ki.

Rokonszenves alak volt a többek között a sípoló rongyász, a ki targonczáját mindenféle üvegből készült drágaságokkal körül aggatva, tilinkó billegetéssel járta végig az utcákat; a kapukon «hó—ozz ringyet-rongyot, kenderkóczot, üveget, csontot hó—ozz!» Ezt nem ugatták meg a kutyák: a gyerekeknek pedig épen kedvence volt: rubintos gyűrűket osztott nekik — ólomból.

Egy ilyen rongyszedő nagyra fölvitte a dolgát, meggazdagodott: a fia aztán nagy préda lett. Egyszer az apa akkor nyit be a kávéházba, mikor a fia javában traktálja a korhely kompániát. Az öreg odaszólt a fiának: «Számi! Te még *sípolsz!*» — S bizony sipolt.

De mégis csak legnépszerűbb alak volt a városban az a fehér kötényes legény, a ki egyik kezében szénnel tűtött plétkatlant, a vállán gyékényszatyrot czepeelve, e buzdító szót hangoztatá: «warme würost!»

Egyszer a Zrinyibeli hazafiak rávették, részint biztató szóval, részint susztertallérokka a derék kikiáltót, hogy kiáltsa ezentúl magyarul e közkedvességű hirdetményt: melynek formulája ekkép hangzott: «tüzes, meleg, forró, lánggal égő kolbászt!» Erre én jól emlékezem. Azonban nem sokáig gyönyörködhettem benne, mert a városkapitány betiltotta ezt a nyilatkozást, azt adva okul, hogy annak a dallama nagyon hasonlít bizonyos liturgia végső verséhez.

A fiakker-állomásoknál nagy volt a vitatkozás a kocsisok közt, melynek tenora megközelítette egynémely községtanács parlamenti értekezését, félbeszakítva a közeledő kuntsaft által, akkor: «Fahr mer euer gnadn?» s aztán hangosan az «aufschaut!»

Egyszerre megelevenül az utca: gyermeksereg rohan előre nagy hújjahóval, középen a vándor komédiás-csoport. Elöl egy kétpúpos teve, melyen piros ruhás szerecsen ül, kétfelől keze ügyébe eső üstdobokat püfölve, nyomában a társaság primadonnája, flinczerlis szoknyá-

ban, fehér lovon ülve, bohócok gyalog és tenyerükön járva, hátul az ezermester, rabszolgáktól húzott kurrikulumon, tollas sisak a fején: deklamál hétféle nyelven s árul hétféle balzsamot potom áron: ellenben fogat húz ingyen.

Beljebb hatolva a városba, ott találjuk éppen a Nemzeti Színház tözsomszédságában, a régi botanikus kertben az állatseregletet. A kapuban cilinderkalapos úr fújja a trombitát keservesen, s közbe-közbe magyarázza ékes magyar nyelven, hogy odabenn a deszkabódében látható «tefe, mefe, korkodélus, amerikai majom.»

A városház előtti téren cigányzene hangzik, ott táncolja a verbunkost hat szál huszárlegény, biztatva az ácsorgó fiatalságot: «csapj fel pajtás katonának!» A kit elránthattak, mindjárt fejébe nyomják a pántlikás csákt, úgy viszik danolva magukkal végig az utcán.

No de déli tizenkettőt üt az óra: itt az ideje a marhahajtásnak. Bömbölő gulyákat terelnek keresztül a város legszélesebb utcáin, kísérve mészáros legényektől és óriási szelindekektől. Akad egy tulok, a kit elővesz a rossz sejtelem, kitör a csapatból, neki az útnak, merre tág a világ. Annak aztán utána valamennyi szelindekkel; hangzik az uszítás jelszava: «Fassz órwájschel!» (fogd a fülét!) míg végre elfogják s kötelet kötve a két szarvára, hozzák nagy diadallal vissza, kutyák csaholása s ötven gyerek z sivaja mellett, kik az utcát szélteben elfogó kötélbe kapaszkodnak.

Ez a jelenet is elmulik, szabad tér marad a verklisnek az utcán, a ki a felesége éneklése mellett nagy viaszkos vászonról magyarázza a legújabb hirhedett gyilkosságot a kíváncsi közönségnek, melyet széjjelriaszt a nagy ostordurrogással, csengéssel vágtató gyorskocsi, meg a trombitaszóval érkező delizsáncz.

A ki még többet akar hallani, kimegy a Dunaparra, a hol mindenekfelett gyönyörködhetik a nagy terjedelmű kofaasszonyságok kölcsönös nyájaskodásaiban, melyet kórusként kísér a dunaparti czölöpverők sulyok puffo-

gása, megelőzve e csatakiáltástól: «hóba eziba, húzd rá!» mely tíz kötélnek egyszerre megrántását eredményezi. Mélabúsan vegyül közé a Dunán felfelé vontató hajós fullajtárok folytonos kiabálása a lovaikra, a kiknek a megrakott gabonás hajóról másfél öles bükkfa-tülökkel adnak utasítást, melynek hangja mértföldnyire elhallik.

Délutánonkint zeng az utca a polgári zenekar gyász-indulójától. Előkelő halottat kísérnek — kifelé menet Dom Sebastian kardalával, visszajövet a «meghalt a csel-szövő»-vel a gyászoló családot.

Aztán következik az esteli harangszó, melynek hangját még nem nyelik el a három emeletes házak utczasorai, mint most. Csak a hazatérő társzekerek zörgése van még hátra.

Kilencz órakor megzendül a czapfenstreich. Tizenkét ezreddobos egy sorban végig masirozik a Károly-kaszárnya előtti széles országúton s veri a takarodót, melynek dobpergését az utczai fiatalság kíséri az ismeretes nótával: «haza haza jó katona! otthon vár a jó vacsora!» vagy a másik variatiót, a mi sokkal elhihetőbb: «kenyeret, kenyeret, kettőt, kettőt. Csontot, csontot, másfél fontot.» A Neugebäude négy szegletén ellenben trombitaszóval ismétlik a hívogató szót a lovasoknak: mire siető katonák léptei verdesik a járdát. Egy órával később, mikor a színházak záródnak, megindul a kocsizörej, ekvipázsok, fiakkerek robognak végig az utczákon, a gyalogjárók hangosan közlik észrevételeiket a darab fölött s búcsúznak egymástól, csengetnek a kapukon, a hol az nemhasznál, ütik a bot fejével az ajtót; míg a zaj elcsendesültével szóhoz juthat az ábrándos gavallér, ki imádottjának éjjeli zenét ad az ablaka alatt: a cigányok érzékenyen húzzák a vagabundenpolkát a csendes éjszakában.

De azért még nincs vége a város hangjának.

Éjfél tájon megnyílnak a Zrinyi, a Két pisztoly ajtajai, s nyomul előre a magát kimulatott jurátus-sereg, ott benn hagyva a pipafüstös odúban a kozákokat.

Végül énekelnek az utcán. A legújabb gúnydal ez, melyet stájeris nótára énekelnek: «Már Isten néki, Szokjunk rá, járjunk rá A német tánczra. Ugy is már régen Rászedtek, rávettek A szolgálanczra.»

A danoló csoport az utcát szélteben elfogva, vonul végig az országúton. (Akkor még úgy hitták.) Közbe esik a szabólegények herbergje. Azok is mulatnak, valami lakozásuk van: a nyitott ablakon át kihangzik az utcára a nóta:

«Attila, Lehel, Árpád, Elmult dicső unokád!»

Micsoda? A szabólegények merészkednek Attiláról, Árpádról énekelni! A jurátusok csak azért is német nótára gyujtanak rá a herberg előtt:

«Als die Schneider Hochzeit hatten, Da waren alle froh,
Da tranken alle Schneider, Neunundneunzig Schneider
Aus einem Fingerhut, Aus einem Fingerhut.»

Erre a gúnydalra a hős szabólegények kirohannak az utcára s halálra szánt elkeseredéssel kemény verekedést kezdenek a jurátusokkal, a minek talán nibelungi harcz lett volna a kimenetele, ha hirtelen dobpergés nem vegyül a zaj közé. Ime itt közeledik lélekszakadva egy szál városi hajdú, sebes pörgetéssel verve a dobot. Ez azt jelenti, hogy «tűz van!» Félreverik a harangokat: minden toronyban «bimm, bamm!» ha egyik elhagyja, a másik folytatja. Erre jurátusok és szabólegények mind rohannak a hajdú után a tüzet eloltani, a mi a publikum dolga.

Így végre elcsendesül a város, csak a dunai malmok pítléinek kelepelése s a várost körűlvevő mocsarak béka millióinak brekegése tartja ébren az éjszakát, föl-fölriasztva a kaszárnyák előtt strázsáló katona jelkiáltásától, mely a város végéig elhangzik a csendes éjszakában: «abglöst! Halt wer da? Patrol vorbei!»

És most mind ennek a szép hangos világnak vége. Csend uralkodik Budapesten.

+ MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE BÉCSBEN.

A császár kezében tartotta már a tollat, előtte feküdt a «Constitutio». Körülötte összegyűlve az uralkodó család tagjai, s a trón magasállású tanácsadói.

A császár kezében tartá a tollat. Rokonság, tanácsadók két részre voltak oszolva: az egyik biztatta, a másik lebeszélte.

Künn a piacon, az utczákon fegyverben állt a diákság, a nemzetőrség, s a glaxis-kon a katonaság; a fegyverek töltve tűzzel, s a szívek is töltve tűzzel: — ki tudja mi lesz, ha ez a két tűz összeér.

Ekkor haragba jött a császár s azt kiáltá a kezét visszatartó főembereknek:

— Bin ich der Kaiser, oder bin ich's nicht?

★

Az egyetemtéren s aztán fel a két Bäckerstrassén egész a «Lugeckig» hadirendben volt felállítva az összes egyetemi fiatalság, ezrekre menő. Egyik óranegyedről a másikkra biztatták őket, hogy mindjárt jön a constitutió, csak még egy kicsit legyenek türelemmel. Az pedig a fiatalságnál hamar fogytán van.

Ha soká késik, a mire várnak, tömegesen fognak megindulni a Burg ellen, s aztán az egész nép velük megy.

Volt dolguk a szegény professoroknak, ezúttal kathedra nélkül, tartani a prælectiót a harczágyó facultá-

soknak; a mik között leggettregészebb volt a philosophiai testület. Jogász, orvos, theologus mind hagyta magát kapacitálni, csak a philosophus nem. Az már ismerte a sophismákat és analyzált.

Egyik küldöttség a másik után ment fel a Burgba, hogy megvan-e már? Egyik hirnök a másik után jött le a Burgból, hogy csak még egy kicsit tartsák vissza! már bele van ütve a tintába a toll!

A föld égett az emberek lába alatt!

Az utolsó követ az aulától egy fiatal költő volt.

Azt is Kaisernek hitták.

A Burgnak azon kijáratánál, a mit az «Óriások kapujának» hí a népajk, szembe találkozott vele Reischach báró.

— Itt a constitutió! — mutatja neki az aláírt lapot, de még nincs több belőle, csak ez az egy példány. Előbb ki kell nyomatni.

— A nép türelme nem tart odáig, míg ez ki lesz nyomatva.

— No hát hirdesse ön ki!

— De hogy hallja meg egész Bécs az én szavamat?

— Vigyen magával lovas trombitásokat.

— Hol vegyem azokat?

— Itt a magyar és az olasz gárda trombitásai.

Mentek a gárdakapitányokhoz trombitásokat kérni.

A gárdakapitányok azt mondták, hogy szívesen odaadják, csak adjon rá engedélyt a városparancsnok, Windischgrätz.

Futottak Windischgrätzhez.

Annak az előszobái tele voltak főtisztekkel, keresztül törtek rajtuk.

— Itt a constitutió! kérünk négy gárdatrombitást.

Windischgrätz azt mondta, hogy a gárdatrombitásoknak nem ő parancsol, hanem a főudvarmester.

Ekkor visszasiettek az udvarra s magukhoz a gárdistákhoz folyamodtak: azok aztán a maguk szakállára odaadták nekik a négy trombitást.

— De már most magam csak nem hirdethetem ki gyalog a négylovas trombitás között a constitutiót, — mondá a költő.

— Nem ám! A költőnek a lovát pedig a Heliconon tartják s az messze van.

— Ki ád frissen egy lovat?

A gárdisták nem adhatnak, mert azoknak minden perczben készen kell lenniök, hogy felnyergelt lovaikra pattanjanak.

— De hiszen háromszáz ló áll a Burg istállóiban.

Azok fölött meg a főlovászmester örökdik.

Futottak a főlovászmesterhez.

Az meg azt mondta, hogy Lajos főherczeg engedelme nélkül nem adhat lovat.

Ebben a kétségbeesésben vágat a Burg udvarába Breuner gróf, meghallja, hogy mi baja van a költőnek; azzal leugrik lováról, feldobja a nyeregbe a műzsafit a constitutióval együtt, s azzal előre, a négy trombitástul közrefogva, legelőször is a Kohlmarkton, s aztán végig a város minden piaczn, a hol legsűrűbb a néptömeg.

Ebben a pillanatban érkezett a magyar országgyűlés küldöttsége Pozsonyból, élén Kossuth, Batthyányi, Teleki László, Andrassy Gyula. Hozták a magyar országgyűlés feliratát az uralkodóhoz; hogy tegye boldoggá a szabadság áldásaival minden népét.

A magyar küldöttség s a constitutiót hirdetők csapattja a Fetzet kávéház előtt találkozott össze. A magyaroknak le kellett szállni a bérkocsijaikból: a németek tenyereiken emelték le őket.

Itt tartotta Kossuth legelső beszédét a németekhez németül.

Innen csak gyalog lehetett tovább menni a sorfalat nyitó néptömeg között, elől egy magyar juratus, a nagy selyem háromszínű lobogóval, mellette egy német aulista, a szurony hegyére tűzött Constitutió hirdetménynyel.

A lelkesedés őrzöngése volt ezen órában az egész városon, minden ablak kinyílt, a nők fehér kendőket lobogtattak az érkezők elé, a férfiak arcza ragyogott a lángtól, szeme az örömtől; türelmetlen vér, mely ma kész volt halálsebeken át elfolyni, felforrtában az arczokon akart kitörni. Minden ember ölelte, csókolta egymást, nem volt idegen, nem volt ellenség, testvér volt minden.

Az öröm vihara nőttön nő útjában, s tetőpontjára hág, mikor a «Lugeck» szögleténél az egyetem közelébe ér. Ott már reggel óta áll hadirendben nyolczezer diák, s mindegyiknek ott van a zsebében — a vörös kokárda.

Ekkor a tömegben keresztül töri magát egy szőke, kékszemű ifjú, fehér szallaggal a derekán, s kivont kardjára tűzve hozza az első nyomtatványt, mely a szabad sajtó alól kikerült. Az első szó a nyomtatványon: constitutió. Ez az ifjú volt Giskra.

Egy vulkán-kitörés volt az örömriadal, a győzelem ordítás, a mi a jelentést követte: s arra megszólalt a szomszéd jezsuita templom tornyában az estharang. Az utolsó válságos óra volt ez!

Ekkor Giskra a kardjával inte a tomboló tömegnek.
— Imára!

S arra mind a nyolczezer ifjú egyszerre térdre ereszkedett s úgy várta végig, míg a harangszó utolsót kondul; egy kis fiú, az aula dobosa, ütötte hozzá az imát jelző dobbanásokat.

Soha buzgóbb, igazabb ima nem szállt föl az égre ennél.

★

Kossuth, Batthyányi, Teleki, Andrassy még együtt találták az aula fiatalságát: itt tartotta Kossuth azt a

beszédet németül, a mit egy kortárs így nevez el: «Harmonischer Cataract». (Az összhang zuhatagja.)

A magyar küldöttség innen a Karinthi-utczába vonult s a «Károly Főherczeg» szállodában pihent meg.

Annak az erkélyéről tartotta Kossuth harmadik beszédét a bécsi néphez, átadva annak a magyar nemzet üdvözlését, felszólítva a különajkú népeket, hogy tanulják szeretni egymást.

★

A magyar küldöttség, a mint átöltözött, sietett egyenesen a Burgba.

Jellemző volt e napra nézve az is, hogy akkor szabadultak ki a «gyermekek» a hosszú fogság alól, a mit gondos szüleik ítéltek rájuk.

A zűrzavaros időben mindenki otthon tartotta a gyermekeit, az utczákon nem jó volt azoknak járni. — Márczius 15-én kihozták a gyermekeket is a szabadba. A szabadság tolongásától nem kell félni, az nem tapos el senkit. A szabadság zűrzavarában nem kell féltetni a gyermeket, nem téved az el benne.

Mikor a Mehlmarkton végigvonult a magyar küldöttség, már akkor nem csak férfakkal, de nőkkel és gyermekekkel is tele volt a tér; egy fiatal anya magasra emelve tartá, karjain emelve kis gyermekét, a ki kalapját lobogatva kiáltozá: «éljen a magyar!»

Kossuth kivette az anya kezéből a gyermeket s karjára emelve, megcsókolta azt s aztán a gyermeket ölében tartva, mondott egy beszédet a bécsieknek, melynek vége ez volt:

«Ez a gyermek egyike a szabad Ausztria jövő polgárainak. Mire férfivá nő, már akkor a szabadság az egész emberiség köztulajdona lesz. Ezeké a boldog jövő. Éljen az ifjú kor!»...

Ha igazat akartok mondani, mondjátok rá, hogy jó próféta volt.

★

Bécs városa azt a diadalnapot még az éjszakára is kinyújtotta. Nagyszerű fáklyás zenét rendeztek ez éjre az alkotmányadó császár tiszteletére. Abban a magyar országgyűlés deputációja is részt vett; a felvonuló zenekarok felváltva játszották az osztrák néphymnust s a Rákóczy-indulót, azokon a helyeken pedig, a hol a szabadságharcz első áldozatai elestek, rögtön átesaptak a Don Sebastian ismeretes szép gyászindulójába. Azt írja egy akkori reporter, hogy volt a magyar urak között egy mágnás, a ki minden németet sorba ölelt, csókolt s folyvást mondta, hogy: «nit deutsch, nit deutsch!» (Dejszen az olyan magyar mágnást, a ki németül nem tud, rég pénzért mutogatták volna idehaza!)

Éjfél után két órára elesendesült a nagy öröm; a diadalmámorban, testvéri ölelkezésben kifáradt magyar és német átadta magát a megérdemlett nyugalomnak.

A Lipótvárosban nem volt este színielőadás. Carl színikazgató az egész férfiszemélyzetet fegyverbe állította, (jobb lett volna pedig, ha a női személyzetet állította volna fegyverbe) s azokkal megszállotta a Ferdinánd-hid és a Tábor-hid átjáratait. A publikum tömegesen járt bámulni az ingyen látványt: Nestroyt és Scholzot, a silbak szerepében.

Hát egyszer úgy két óra tájon valami távol riadal támad a Prater felől s vereslő tűzfény világítja be a ki-magasló házak falait. Rémülten futó nyargoncok érkeznek: «A nép fellázadt! a népnek suvix az alkotmány s a sajtószabadság pomádé! a népnek reális dolgok kel-lenek! A proletárhad megrohanta a Tandemarkot, kirabolt minden boltot s gyujtogatni kezd.» Egy vágató dragonyos, ki futtában elvesztette a sisakját, jött lel-kendezve tudatni, hogy már itt a Sisera hadai; ő maga menekült közülök hírmondónak.

Jaj szegény színházigazgató! Neki kell most megvédeni az egész várost! Nosza két részre osztani a tábort! Aztán Schlagwortra Nestroy, jelenésre Scholz! Most

tessék válogatni, hogy kinek kell a «hős» szerep! Az egyik rész menjen a veszedelem tájékára recognoscirozni: a másik itt marad s védi a hidat, mint Horatius Cocles!

Soha ilyen főpróbát! soha ilyen lámpalázat! Új darab, be nem tanult szerepek, — aztán semmi sűgő!

A vereslő tüzfény pedig egyre közelített a Jägerzeilén fölfelé, a vágóhid felől. A színészek segélycsapatokért folyamodtak a közel «vörös torony» kommandánsához; de az azt felelte nekik, hogy ő maga is csak annyi várórséggel rendelkezik, a mennyi a rájuk rohanó néplavinának a fél fogára sem elég. Be is záratta a kaput, hogy a színészarmádia a hátán ne hozza be az ellen-séget.

Most aztán a szegény műzsafiaknak igazán elől tűz, hátul víz! A félelmes riadal s a fenyegető tüzfény egyre közelebb jön.

Egyszer a karmester, a kinek legjobb füle szokott lenni, azt mondja: «attánzion!» — E lármahangokból hegedű és klarinét hallatszanak ki! A kik rabolni, gyűjtogatni akarnak, nem hordanak magukkal hegedűt, klarinétot. Hallgassuk tovább!

Volt, a ki már hallott ilyet; hisz ez cigányzene!

Most már a muzsikások bátorsága egészen helyreállt, kapták a fagótot, akarom mondani a mangalétát, megindultak bátran a közelítők felé. S ime kik jöttek rájuk szembe? Nem rabló, gyűjtogató gyűlevész, hanem magyar jurátusok, az országgyűlési fiatalság in massa Pozsonyból; kik meghallva, hogy a bécsi fiatalság az alkotmányos szabadságot vívja, gőzhajóra kaptak, felrohantak bajtársaik segítségére, praktikus emberek módjára hoztak magukkal kardot is, fáklyát is: kardot, ha nagy áron kell megvenni a szabadságot, fáklyát, ha ingyen, jókedvből adatik meg. Csárdás hang és «éljen» kiáltások voltak azok, a mik felverték a császárváros nyugalma: «éljen» kiáltások, a mik után a «német»

volt ragasztva, a minőt soha sem hallott se Bécs város, se ez a kerek föld, se a többi hét planéta.

Lett aztán a félelmes nagy találkozásból még nagyobb ölelkezés. Ezért mondtuk amott följebb, hogy okosabban tette volna Carl director, ha a női személyzetet állította volna fegyverbe!

A barátság nagy hirtelen meg volt kötve; de most aztán «hová menjünk?» Éjfél után két órakor.

Harczolni nem volt már ok; az alkotmány meg volt adva; de annál több ok volt fáklyás zenét adni.

Kinek?

Hát Kossuthnak, aztán meg a királynak.

De azok a belvárosban laknak ám s Bécsnek még akkor kapui voltak.

— Micsoda? — ordított fel az álmából felrándított parancsnoka a Vörös Toronynak. Még egy fáklyás zene! Ráduplázni a fáklyás zenére! De már abból nem lesz semmi!

A magyar fiatalságnak okos ember volt a vezére, Szarvady Frigyes: ez kapaczitálta őket, hogy biz az mégis nem jó lesz éjfél után két órakor, mikor már aluszik a német, azzal ébreszteni fel, hogy «meghalt a cselszövő!» Maradjanak csak idekinn.

A Lipótvárosban még akkor nem álltak azok a nagy-szerű vendégfogadók, a mik most; az arany bárány nagyhamar megtelt az öregebb fiatalsággal, de egy pár száz jurátus még mindig kinn rekedt az utcán; azokat nem lehetett hevenyében elszállásolni, mikor zárva volt minden kapu. Hogy töltik el azok az éjszakát?

Hogy tölti el az éjszakát a magyar jurátus, ha nincs hová lefeküdni, de van jó bor és cigány? Hát úgy tölti el, hogy tánczol, míg megvirrad.

Ott hevenyében tüzet raktak a Jägerzeile közepén, de azt se maguknak, hanem a cigány számára, hogy meg ne gémberedjék az ujja a hegedűhúron, s ott járták a csárdást kivilágos kivirradtig.

A jámbor németek egyik-másik kávéházból padokat, pamlagot hordtak ki az utcára a számukra; de nem kellett az a jurátusnak, engedte azokra a színházi nemzetőrséget letelepedni: ott mesélte el Nestroy: hogyan járt ezelőtt egy hónappal, mikor színpadon a «Bemoostes Haupt-ban» egy Lumpot játszott, aztán azt improvizálta, hogy a keblére nyúlt, mintha valami bogarat venne onnan elő, mely ismeretes nagy emberbarát s külső színére nézve egészen hasonlít a Bécsben letelepült jezsuita szerzet kámzsája színéhez, a kik magukat akkor ligurianusoknak nevezték. — A lump, a mint megroppantja a kebelbarátot az asztalon, azt mondja rá: «Das war auch a' Ligurianer!» Lett rá nagy taps s másnap huszonnég órára becsukták a dutyiba Nestroyt az improvisatióért. — Harmadnap megint adták a darabot! a közönség várta, hogy Nestroy elmondja-e megint a veszélyes improvisatiót.

A némajáték most azon módon ment végbe, csak hogy ezúttal e szavak kíséretében: Das war der andere! Erre aztán nem lehetett becsukni.

Erre aztán ugyanarról a rovarspecziesről mondott a bécsieknek Somogyi pátri egy még jobb anekdotát. Somogyi pátri volt már valami ötvenesztendős jurátus: ő volt valamennyünknek az ősapja; mindig sarkantyús csizmában járt s szegesfejű buzogányt viselt sétabotnak. — Itthon is elmondta azt az anekdotát nekünk a Pillvaxban arról a bogárról, a mi a bécsieket úgy extasiálta, s ha én azt leírnám, nagyobb kelendősége lenne, mint Herman Ottó phyloxerájának; de hát «moderata durant» és «ne quid nimis» — keveset a jóból.

Elég az hozzá, hogy reggelig tánczolták a csárdást a jurátusok a némettel s reggelre mind a pamlagon hevert a német, a juratus még is járta; ivának pedig magyarok és németek nagy barátságot -- örök időkre egymással: Bécs városában márczius tizenötödikén.

ADATOK A MAGYAR SZABADSÁGHARCZ KISEBB TÖRTÉNETÉBŐL.

A hadvezérek számára akad historikus, a köznépről, a közkatonákról ki győzne beszélni?

Legyen e néhány adat a magyar nép dicsőségének hajótöréséből néhány megmentett deszkaszál.

Ez adatokat nem azért jegyzém fel, mintha ezek volnának a magyar népelet legfényesebb vonásai, hanem egyedül azért, mivel még ezek sehol sincsenek megírva.

Becsületes hirmondók.

Zala vármegye jó távol esik Debreczentől, közte fekszik a Duna és a Tisza és a Duna Tisza között a császári hadsereg.

Mégis minden héten jöttek fel onnan közönséges parasztemberek Debreczenbe, megtudandók, hogy állanak ott az ország ügyei? Ott a kiadott proklamációkat, hírlapokat, tudósításokat elrejtették jól igénytelen zsiros szüreikbe s úgy tértek vissza ötven mértföldnyi távolban lakó társaikhoz, tudósítást hordva nekik a magyar kormányról.

A falvak népei összehordták számukra a néhány forintnyi útiköltséget, s a közrendű szegény ember gyalog felvándorolt Debreczenbe, néhány forintjával. Senki sem kötelezte rá, senki sem jutalmazta meg

érte, még csak nevét sem írták ki az újságba, s a szegény ember mégis oly híven elvégzé a rábizottakat, oly ügyesen, oly óvatosan.

Mit visz kend?

A Pest körüli falvakból heti vásárookra bejárt a környék földmives népe. Mikor visszafelé jöttek, hánynak ült szekeren egy-egy szökevény honvéd, zsiros gubába takarva, vagy egy előkelő úri hölgy, hátán puttony-nyal, feje tarka kendővel lekötve, ki férjét indult keresni a magyar táborban!

Egyszer egy ily paraszthoz egy jól öltözött férfi közelíte s félrehíván, megszólítja:

— Kend jószívű embernek látszik, földi.

— Miért volnék rossz, jó uram? Magamnak vagyok jó, ha vagyok.

— Lehetne-e kenddel egy okos szót szólni, földi.

— Csak tótul nem, nagy jó uram.

— Tudja meg, hogy én üldözött ember vagyok, a kit a városban mindenütt keresnek.

— Hát ne maradjon itten.

— Kivinne-e kend engemet magával?

— Hogyne vinném!

— De ha elfognak bennünket?

— Már uram, ha ön feláldozhatja magát, én is feláldozhatom magamat, hat porontyom marad árván, az Isten majd apjuk lesz nekik.

S azzal betakargatta a szökevényt egy gyékénybe, oda tette maga alá, ráült és hajtattott vele kifelé a városból.

A sorompónál megállítják az örök s elkezdik szekerét össze-vissza kutatni.

— Hát ebben a gyékényben mi van? kérdi egy, úgy néz ki, mintha ember volna benne.

— Hát persze, szólt lélekjelenléttel a pór, Kossuth van benne maga.

Az örök nagyot nevettek a tréfán, megveregették a tréfás öreg vállát, az pedig lovai közé vagdalt és elhajtattott, danolva, füttyülve, mint a ki most jön legjobb kedvvel a kocsmából.

Több ész kell, mint erő.

Egy osztrák tábornok egyikére a legnépesebb magyar városoknak egy peremptorius parancsban rá izent, hogy számára legrövidebb idő alatt hatvan ezer részlet szénát s annak megfelelő zabot készen tartson.

A polgármester legnagyobb utánjárás mellett sem birt a kitűzött időre ötezer részletnél többet kiteremteni s egész deferentiával tudósítá a tábornokot, hogy a tervezett és effectuált számok közt rettenetes nagy a különbség.

A tábornok azt izente vissza, hogy ha a kívánt mennyiségből csak ötven részlet fog is hiányzani, a polgármestert felfüggeszti s a várost megsarczolja.

A népség megértve e vigasztalást, azt mondta rá, hogy miután a hatvanezer részletet semmi esetre sem lehet előállítani s e szerint a várost úgylis minden esetre megbüntetik, tehát már most a meglevő ötezer részletet sem küldik el, mert úgylis mindegy.

Azonban a polgármester okosabbat gondolt. Megtudta, hogy a szomszéd városban a horvátországi bán állomásoz, egy deputatióval átment hozzá s igen nyájas üdvözléssel kívánta nála tiszteletét tenni. A bán épen jó kedvében volt. Megtetszetek a zsiros száju magyar emberek neki. Sokat beszélgetett velök, egészen megszerette őket.

— Csakugyan egyedül azért jöttek önök, kérdé, hogy velem találkozzanak?

— Sőt még valami másért is. Vagy ötezer részlet szénát készítettünk össze excellentiád hadserege számára, azt kívántuk átajánlani.

Az altábornagy még kellemesebben lőn meglepetve a megelőző kedveskedés által, most már még barátságosabban marasztotta látogatóit; de azok már akkor kászolódni kezdtek, kalapjaikat vették.

— Hova sietnek olyan nagyon?

A deputáció úgy tett, mintha átallaná megmondani, végre nagy unszólásra a polgármester így szólt:

— Már csak nem akartuk megmondani, de ha excellentiád parancsolja, hát legyen, — ide kellene mennünk a szomszéd városba; ez — s ez a tábornok úr el akarja tőlünk magának vitetni azt a szénát, a mit mi ide szántunk. Elmegyünk hozzá, — akárha becsukat bennünket, nem tehetünk róla, de mi egyszer azért zsugorgattuk, hogy ide adjuk.

Az altábornagy nem bocsátotta őket, «csak menjenek haza, semmitől se féljenek, monda, majd elvégzi ő azt maga a tábornokkal.»

Csakugyan fel is küldé a tábornokát Budára s azóta mindég őszinte pártfogója volt a barátságos magyar városnak.

Ezen jelenet ugyan költőibb végű lett volna, ha a polgármester az egész várossal kaszára kapva, magát leaprítettatta és a várost felgyújtatta volna, s voltak nevezetes emberek, kik apprehendálták tőle, hogy ezt nem tévé, én azonban ezen eljárását sokkal észélyesebbnek találom.

A markotányosnék.

A markotányosnék eredeti kiegészítő része egy hadseregnek, kiknek pálinkás hordója gyakran egyenlő szolgálatokat tesz a csatában a munitiós szekerekkel.

Bár nem vesznek részt a csatában, nekik is ott kell lenniök, a hol legnagyobb a veszély, mert hisz az ágyútűz meleg, a katona megszomjazik benne s ha ilyenkor egy ital frissítőhöz juthat, új erőre kap tőle.

A schwechati csata idején egy markotányosné ott forgolódva a huszárok körül, hol legsűrűbben hullottak a golyók, figyelmeztették a jó hadfiak, hogy menjen az útból, mert még valami éri.

S ime alig mondá, hogy «nem megy», jön egy hatfontos golyó, s épen a háta mögött esik le a földre.

A föld akkor épen rendkívül sáros volt. A puha földrétegből nem ugrott fel oly erővel a golyó, mintha kemény földre esett volna, de annyi demonstrációt mégis tett, hogy a markotányosné háti kosarát meglökve, azt kosarastól vagy három lépésnyire eltaszította.

— Ejnye! — kiált fel az, szidva a tova guruló gömböt, inkább magamat ütött volna agyon, minthogy valamennyi pálinkás üvegemet összetörte.

Kivánsága nem sokára betölt. Ugyanazon huszárok, a kik akkor figyelmeztették, mikor egy óra mulva visszavonultak, az árokban látták fetrengeni a markotányosnét. Egy golyó mindkét lábát elszakította. Könyörgött nekik, hogy öljék meg, s harmincz pengő van a keblében, azt vigyék el, nehogy üldözőinek maradjon.

ÉRDEMRENDEK KIOSZTÁSA DEBRECZENBEN.

A kápolnai csata után egy napon a magyar hadsereg fővezérei összehivattak Debreczenbe, a kormányzó szálására, bizonyos ünnepélyes tény végrehajtása végett.

Ez ünnepély, mint pár nap mulva nyilvánosan tudva volt, a hadvezéreknek érdemrendekkel feldíszítése leendett.

Klapka, Guyon, Mészáros, Perczel, Kiss Ernő, Görgei és Bem voltak azon nevek, miket az idő szerint a közelismerés babérkoszorúja font körül, ezek voltak hivatva az ország által kitűzött másodrendű érdemjelek elfogadására.

Volt ez érdemjel: ezüst koszorúban arany kettős kereszt vörös szalagra fűzve.

Közülök Klapka, Perczel és Bem nem jelenhettek meg a kormány székhelyén, ezeknek az érdemrendet helyökbe küldték; Guyon pár nap óta ott időzött már Debreczenben, Mészáros és Kiss Ernő a telet nagy részben ott töltötték s Görgei megígérte, hogy eljön.

Ez ígéretet azonban még akkor tevé, midőn Kossuth Tisza-Füreden őt nevezte ki fővezérnek; azóta történt, hogy Vettert ismét fölé helyezte s most aztán kíváncsi volt mindenki, ha eljön-e, vagy sem?

A kitűzött nap reggelén a debreczeni városház előtt, hol Kossuth lakott, nagyszámú néptömeget lehetett látni; daczára a hagyományos sárnak, gyülekezetben nem volt hiány, mindenki iparkodott használni az al-

kalmat, hogy mindazokat színről-színre láthassa, a kikről annyit beszél a hír, annyit álmodik a lélek.

A városház kapujában legelőször találkozáink Guyonnal; középtermetű szőke férfiú volt, merész tekintetű arccal: szürke, piros zsinóros köpeny vállain; kíséző segédének akkor is fel volt kötve a jobb karja azon seb miatt, mit a branyiszkói kigyóút megvívásánál kapott.

A nép hangos éljenzéssel fogadta a branyiszkói hőst, ki alig bírt utat törni a nép lelkesedése miatt a városház kapujáig. Miskolczon is ilyen fogadtatása volt, a hol legszebb hölgykezek elhalmozák koszorúkkal, még paripája nyaka körül is koszorúkat fűztek.

Ő utána jött Mészáros, a hadügyér. Alakja maga a szelíd lemondás, ősz feje, kurta ősz szakállával, ingott jobbra-balra lépteinél; az ismerősök köszöntéseit nyájas, vékony hangon viszonzá, mely meglepte azokat, kik őt valami martialis alaknak szerették képzelni; szokása volt szemeit kegyesen le-lehunyni, mint egy áldozatra készülő martyrnak. Az a jókedvű susogás hallatszott körül, mely oly embert szokott illetni, a kit senki sem bámul, hanem mindenki szeret.

Később érkezett Kiss Ernő, a finom aristokrata hadvezér; aranyos molnárszínű mentéjében, mely a legfinomabb nyusztal volt prémezve, szállt ki hintajából. Fénylő zöld kócsagja délczegen reszketett kalpagja mellett; míg hintajából a kapuig ért, többször megmegállt, kíséroihez egy-egy szót szólani s magasra tartott fővel nézett szét a nép között, mint ki követeli azt a bámulatot, mely láttára úgy is támad a tömegben. Az arany paszománt könyökéig ért már; minden új diadal, új rangfokozatot hozott számára s minden előléptetés szélesíté az arany zsinórzat jelvényét. Ha még sokáig harczolhatott volna a csatákon, hős tettei nem hagytak volna helyet öltönyén az arany diszítmenynek.

Csak egy volt még hátra: — Görgői.

Még nem érkezett meg Debreczenbe: de azért akadtak, a kik hitték, hogy a kitűzött órára megérkezik.

Ez alatt fenn a városház tanácstermében fogadta a kormányzó a hadvezéreket. Környezetében voltak a kegyeltebb képviselők és katonai nevezetességek.

Ő maga ezúttal fekete polgári öltönyt vett magára, a más alkalmaknál használt közhonvédi attila helyett s az érkezők mindegyikének tudott valami lekötelezőt mondani.

Mészáros úgy lépett be, mint egy restelkedő szemérmes vén fiú, a ki nem bánta volna, ha szabad leendett otthon maradnia, s egy mindenkinek szóló fejhajtással félrevonult egy ablakmélyedésbe, magához húzva kardját, nehogy zörgése által figyelmet találjon gerjeszteni.

Annál büszkébben lépett be Kiss Ernő. Egy finom udvaronc és érdemeit érző katona otthonias bókjával hajtá meg magát az elnök előtt; ez eléje ment, kezét szoritott vele s kitüntetett nyájassággal vezeté környezetéhez, hol a tábornok rögtön vidám beszélgetésbe vegyült.

Ezalatt többen Mészárost fogták körül. Kötekedtek a jó öreggel, kérdezték tőle, hogy hadügyér létére miért nem tart tiszteletőrt szállása előtt, mint a többi tábornokok?

— Hogyis ne? — viszonzá tréfásan a miniszter; — majd hogy a szép debreczeni lyánkák ne merjenek a strázsa miatt hozzám jönni!

E közben a városház előtt egy egyszerű, zöldre festett parasztszekér állt meg; a lovakat valami kopott őrnagyruhába öltözött fiatal ember hajtotta; minthogy a városház elé a néptömeg miatt nem lehetett hajtani, megállt szekérével az utca közepén, a gyeplőt odavetette hátul ülő kocsisának, maga kiugrott a bokáig érő sárba s könyökkel fúrva magának utat a néptömeg között, a városház lépcsőit hármásával átugorva, felsietett. Alig vette más észre, mint a kik mellett elsuhant.

Ki gyanította volna, hogy ez a kopott, sáros férfi a magyar hadak fővezére — Görgei?

Odafenn, meg sem törülve sáros csizmáit, benyitott a fényes urakkal tölt terembe. Nagy csizmái egész czombjáig értek, az az őrnagyi ruha, mit mult évi szeptemberben fölvetett s azóta mindig viselt, meg volt kopva minden oldalról, a gallér aranyos paszományán jobban látszott már az ezüst, mint az arany s egyik könyökére akkora folt vala vetve, hogy azt épen nem lehetne eltitkolni. Feje csaknem kopaszra volt nyírva, nagy izmos kezei barnák, keztyűtelenek, s egész alakja oly sáros, a milyen csak lehet valaki, a ki tavasszal Tisza-Füredtől Debreczenig a lovakat hajtja.

A mint belépett, a kik nem ismerék, szinte kedvetlenül látták díszes társaságukban e ki nem keféltkedett alakot megjeleni, míg ellenkezőleg ismerősei s köztük Kossuth siettek elfogadására s egy percz múlva, mint futó tűz terjedt el a körben: «ez Görgei.»

Mindenki közeledett felé, mindenki vizsgálta arczát, és Görgei jól tudta azt, hogy a jelenlevők közt egy sincs, a ki neki vagy föltétlen imádója, vagy halálos ellensége ne volna. Egyik úgy, mint a másik nem látszott őt érdekelni.

Kossuthnak lekötelező üdvözlését hideg, feszes főhajrással viszonzá. Mészáros félig fölkelte székéről előtte, mire Görgei megbillenté fejét, de nagyon kissé.

Guyonnal már régóta feszült viszonyban álltak s iparkodtak egymást kikerülni.

A főhadparancsnok állt még útjában: Kiss Ernő.

Görgei úgy tett, mintha a díszegyenruhába öltözött aristokratát észre sem venné; felé sem nézett, mikor mellette elhaladt, sőt többen egy keletkezőben levő gúnymosolyt véltek észrevenni arczán.

Kiss Ernő nem várta e viseletet maga iránt s egészen megilletődött rajta.

Szomszédjához fordulva egész érzékenységgel mondá:

— Én száztíz ágyút foglaltam el a csatában.

Görgei levetette magát minden kínálás nélkül egy szögletben álló székre s nagy csizmáit hosszan elnyújtva, beszélt a hozzá legközelebb esőkkel, kik épen nem voltak valami nevezetes emberek. A jelenlevő celebritásokat figyelembe sem vevé.

Következett aztán a szertartás.

A tábornokok sorba álltak. Kossuth személyesen tűzte fel mellükre az érdemjeleket s mindegyiknek mondá a közben az iránymondatot.

Első volt Mészáros.

— Az ősz becsületességnek! (megérdemelt jelszó mondá az elnök, a koszorús keresztet mellére tűzve.

Aztán jött Kiss Ernő.

— Az első győzelem hőségnek (ennek is tudjuk a történetét).

Utána Guyon.

— Az új haza legvitézebb fogadott fiának (ő angol volt).

Végre Görgeire került a sor.

Miért maradt végül? maga vonult-e hátra? vagy Kossuth hagyta őt utól? vagy tán mert a legfiatalabb volt? . . .

Midőn Kossuth felé közeledett, a két férfi szemei találkoznak.

Emlékezünk mindkettőnek beszédes szemeire: a mennyi érzés beszélt Kossuthéból, annyi akarat és dacz villogott Görgeiében.

Kossuth, midőn az érdemrendet, mit a nemzet a legnagyobb elismerésül osztott, vezérének mellére tűzé, alig hallhatólag, azon az elfogódott hangon, melyet akkor lehete tőle hallani, midőn az érzés uralgott ő rajta, nem ő az érzésein, rebegé:

— Engesztelődés — a haza nevében.

A közelebb állók közül is alig hallá egy pár e szavakat; de mindenki odanézett és mindenki látta, mily

engesztelően nézett föl a kormányzó a hadvezérre, azokkal a nagy, sötétkék szemeivel, mint reszketett keze annak mellén; és látta mindenki, mily daczos tekintetet vetett rá a vezér, mily fagyos merevséggel néztek szemei azon férfira, kit ő tizszer magharagitott s ugyanannyiszor egy szavával kiengesztelt, kiről tudta, hogy tőle fél, és mégis hozzá ragaszkodik — és a kinek a nevét a nép bálványozva hordja; — míg az övét alig emlegeti.

Kik e perczben Kossuthot és Görgeit látták együtt, egymással szemben, ezen jelenetet nem fogják feledni soha.

A jó öreg Mészáros, maga elé dűnnyögve mondá: «két kard egy hüvelyben.»

Az idő bebizonyította, hogy az öreg katona jó próféta volt.

Tíz hónap mulva Konstantinápolyból vitorlázott Anglia felé Mészáros Lázár. A tengeren viharos idő járt; mindenkit meglepett a tengeri betegség, őt különösen előfogta. Kisérője Katona Miklós, csak hogy beszéljen valamit, azt kérdeze tőle: «hogy érzi magát kedves bátyám?»

— Épen úgy, mint hadügyminiszter koromban, felelt rá a jó öreg úr.

VISSZAEMLEKEZÉSEK 1849-RE.

A sánta koldús.

1849 elején a pesti vámnál gyakran lehetete egy *sánta koldúst* látni, ki két mankóra támaszkodva, nagy kínal vonszolta odább nyomorék testét, bozontos haja, szakálla, rongyokba kötözött zsugorult lába, silány öltözete s beteg arczsíne mellett nem volt szüksége a járókelőket könyörrre szólítani, mindenki önkényt veté neki alamizsnafillérét. A vámsorompóknál rendszeren leült, mielőtt kiment volna a városból, bizonyosan megpihenni a fáradtság miatt, messze lakott a vámvonalon kívül egy bódében. Az örökkel néha beszédbe elegyedett, nehéz, fuldokló hangon panaszkodott előttük az élet nyomoruságairól, a hideg napokról, a krumppli drágaságáról s más impoliticus dolgokról, azután ismét odább vánszorgott, köhögve és nyögve, mint egy halálos beteg.

Ki ismerte volna meg egy pár nap mulva ezt a nyomorékot, a mint a debreceni városház lépcsőin délczeg léptekkel sietett fel, két három fokot lépve át egyszerre, fején angolos utazó sipka, kezein finom keztyűk, szemén kék szemüveg, öltözete meleg és divatos uti ruha, s mikor az elnök előszobájába lépett, oly erős dörgő hangon beszélt, hogy a harmadik szobában is meg lehetete érteni.

Két nap mulva ismét czammogott vissza a nyomorék, felzsugorult lábbal Pest kapui felé, kinézése még

szánalomra méltóbb volt, mint azelőtt. A vámsorompónál ismét leült, s oly átalkodottan köhögött, hogy alig bírt szóhoz jutni, akkor is oly rekedt hangon beszélt, hogy senki sem értette.

— No, még ez sem messze viszi csontjait, — mondá a vámőr, a nyomorék rettenetes köhögését hallva, míg az ember nagy kinnal ismét felvánszorgott, mankóit hóna alá fogta s mászott nagy lassan odább.

Azok a mankók belülről ki voltak üregítve, azokban hordott veszélyes iratokat a kém majd ki, majd be.

Az eldugott kéz.

A hadfogadó térparancsnoknál egy szép *fiatal ember* jelenti magát, be akar állani köztüzérnek.

A magyaroknál nem voltak igen válogatósak a katonák elfogadásában, az assentálandónak nem kellett levetkeznie, kivált oly esetekben, midőn az ajánlkozó egyéniség külseje elég izmosnak látszott.

A toborzó parancsnok befogadta a fiatal embert, mire az arcán rendkívüli vidámsággal hirtelen távozni akart.

A parancsnoknak csak ekkor tűnt fel, hogy a fiatal önkéntes egyik kezét szüntelen zsebében tartja.

— Hol tanulta ön ezt? Feljebbvalója előtt zsebredugott kézzel jelenni meg?

A fiatal ember eltitkolhatlan zavarba jött e szavakra.

— Tegye ön a kezét a zsinórra, tanuljon emberiséget!

Az önkéntes egyik kezét a zsinórra tette.

— A másikat is!

A fiatal csak nem akarta a másik kezét eléhúzni, végre a jelenvolt káplár vonta azt ki zsebéből.

Azon a karján már nem volt keze. Még Mórnaál elvágta azt a viadalban, s elfogván, Pozsonyba vitték; ott alig hogy kigyógyult, rögtön megszökött s ujra fel-

kereste a magyar táborn, azt hitte, hogy mint tüzér, félkézzel is tehet még szolgálatokat.

A kecskeméti fiúk.

Egy k—i családapája fiával együtt beállt az önkényesek közé. Kis hétesztendő fia látva apját a háborúba készülni, odasimul hozzá s kérdezi:

— Édes apám, nem jönnek az ellenséggel kis *gyerekek*?

— Minek neked azok a kis gyerekek, édes szolgám?

— *Én meg azokkal szeretnék verekedni . . .*

Az ottani fiúk ötévestől kezdve tízévesig, mikor a császáriak a várost megszállották, ezerenkint összecsoportosulva, kimentek a város alá, magukat két seregre osztották, s ott dob- és trombitaszó mellett ütközetet csináltak, néha a csata egész délután tartott. Fegyvereik botok voltak, ágyúik kövekkel megrakott talyigák, puskáik hasított faparittyák. Egy ízben egy egész városrészt támadtak meg, a *czigányvárost*, melynek miniszteriuma meg akarta tagadni a fegyveres erőnek határain átvonulását; a vezérek ezt casus bellinek declarálták, s miután a kérdéses terrenumot kellőleg blokirozták, egy előrebocsátott hatályos bombardement után rohammal bevették, lakosait részint expatriálták, részint hadifoglyokká tévék, a rendőrség intervencióját célirányos parattyatúzzal visszautasíták, s a positiót mindaddig megtarták, míg professoraik ott a helyszínén meg nem jelentek, s akkor is csak egy általános amnestia föltétele mellett kapituláltak, mely kölcsönösen ratifikáltatott is.

A fenn említett családapát Verbász alatt, midőn fia mellett csatázna, egy ágyúgolyó fiával együtt elsodorta.

X A KI MÉG A KIRÁLYON KÍVÜL VISELTE A SZENT ISTVÁN KORONÁJÁT.

(1880.)

E napokban Wahrmann Mór barátom által egy barátságos «pártonkivüli» lakomára voltam meghíva, a minek egyébiránt senki se tulajdonítson semmiféle politikai horderőt. Először azért nem, mert Csernátony is ott volt. Másodszor pedig azért nem, mert én rólam már köztudomású dolog, hogy ha hivatalos banquettre hinak, ott egy toaszttal róvom le a tartozásomat; ha pedig barátságos lakomára, ott egy a családi albumba írott emlékmondattal. «Wenn alle Stricke reissen» ezzel fogom megkeresni kenyeremet, végig ebédelem az országot s teleirok minden albumot. S még az könnyű és háládatos feladat, a hol, mint Wahrmann barátomnál, csak egy bájos kisasszony van a háznál; de hát akkor, a midőn, mint Trencsén-Teplitzben, egyszerre tizenkét bájos honleány hozza elém az albumát s mindegyiknek valamit kell kigondolnom, ha csak úgy nem akarok tenni, mint Bauernfeld, a ki készen tartott egy emlékmondatot s azt írta fel mind a tizezer emléklapra, a mit hozzá küldtek. Ha jól emlékszem rá, a bájos és szellemes Wahrmann kisasszony emlékkönyvébe ezeket iktattam be:

«Három van, a mit szeretünk,

Én, — Te, — Ő.

Önzés, — szerelem, — honszeretet.

A ki az elsőt teszi, az jól született, — a ki a másodikat, az jól élt, — a ki a harmadikat, az jól halt meg.»

De hát nem ez, a mi megörökítendő.

Hanem az, a mit Horváth Lajos barátom és képviselőtársam az asztal fölött nekünk elregélt.

Horváth Lajos barátom a «vad emberek» között a legszeretetre méltóbb alak. — Vad embereknek nevezik azokat, a kik semmi párthoz sem tartoznak. — Most már egy «kaczikát» is kaptak — Sennyeyben. Eddig csak két tagból állt a párt, s mikor en masse ment tisztelkedni a ház elnökéhez, egy comfortabelben eléért. (Wahrmann és Horváth Lajos.)

Tehát a szent István koronájáról volt szó.

Épen akkor írta róla az «Egyetértés», hogy az nem a szent István koronája, sőt nem is korona, hanem csak egy pörkölt torta-sütő, nem is arany, hanem csak tombak.

E fölött általános volt a tisztelt ház indignációja.

Végre felszólalt az én Lajos barátom.

— Az biz ez; maga az igazi korona. Én nemcsak láttam azt, nemcsak a kezemben volt, de valósággal viseltem is: a fejemen hordtam. S erre aztán elmondta nekünk a következő történelmi rajzot, a mit én jobban nem tudnék előadni, mint az ő saját szavaival:

1848 és 1849-ben folytonosan Szemere Bertalan mellett működtem, előbb mint belügyminiszteri elnöki fogalmazó, utóbb mint belügyminiszteri elnöki titkár.

Vele jöttem le Pozsonyból 1848 ápril havában s elnöki osztályában dolgoztam mindaddig, míg felső magyarországi teljhatalmú kormánybiztossá ki nem neveztetett.

Vele, mint kormánybiztossal mentem 1848 végén Miskolczra, vele jártam, keltem, biztosí útjában vele voltam Tokajban a Klapka táborában, a tarczali ütközet után, vele mentem a tiszántúlra vonuló sereggel

Szöllősre, onnan Dembinszky csapataival vissza Miskolczra, honnan a Roth és Schulczig dandárai eltakarodtak, vele mentem Egerbe, a kápolnai csatába, majd Tisza-Füredre, hol akkor a kápolnai és kövesdi csaták után visszavonuló Dembinszky-féle hadsereg tanyázott; vele mentem Debreczenbe, már a függetlenségi nyilatkozat után, melynek hírért nagy megdöbbenéssel Miskolczon, Gencsy alispán egy alkalmi nagy ebédjén vettük.

Vele mentem Budavár bevétele után, junius első napjaiban, Debreczenből Pestre, Pestről junius utolsó vagy julius 1-ső napján Szegedre, Szegedről julius utolsó, vagy augusztus 1-ső napján a Görgey táborába, s onnan aug. 9-én Aradra, Aradról aug. 11-én Radnára, Radnáról aznap este Lippán át Lugosra, hol tőle és gróf Batthyány Kázmértól aug. 14-én elváltam; s a Kossuth egyik titkárával — nevére nem emlékszem — és Léderer nemzetőrségi titkárral előbb Bemhez Facsetre, onnan Stein tábornokhoz Dévára, onnan — a mótzok miatt Kolozsvárra nem mehetvén — vissza Facsetre, onnan Tótvárad, Buttyin-Boros-Jenő, Vásárhely, Szent-Jób, Margitta községeken át Nyiregyházára, s onnan aug. 29-én Miskolczra.

Aeneás huszadrészét sem állta ki annak a tengereken, a mit én és társaim kiállottunk. Még csak Didónk se akadt, pedig tüzről pattant fiatalok voltunk.

A mi a szent koronát illeti:

Előállván 1849 junius végén a kormány Budapestről Szegedre való átköltözésének a szüksége, Szemerétől rendeletet kaptam, hogy a szent koronát Duschek pénzügyminisztertől vegyem át.

E rendelet folytán átvettem a szent koronát, térítvény mellett — ha jól emlékszem — Gondol Dani belügyminiszteri fogalmazó társaságában.

Ha emlékezetem nem csal, a koronát még aznap Gondol Dániel Kecskemétre vitte szekéren. Onnan — azt hiszem — együtt vittük Szegedre.

Szegeden a korona a Szemere szobájában lőn elhelyezve.

Szegedről nem tudom, ki vitte Aradra. Én, Szegedről július 31-én vagy augusztus 1-én együtt távoztam el Szemerével s vele mentem a Váczról Losoncra, Miskolcra, Tokajra, Debreczenre át visszavonuló Görgey táborába. Velünk volt-e a korona, nem tudom, de azt hiszem, hogy igen. Csak arra emlékszem tisztán, hogy szekeremen volt a fekete vastag bőrből készült nagy elnöki bőrönd, melyben az elnöki iratok helyeztetek el. E bőröndöt Szalontán hagytuk Lovassynál. Szalontán meglátogattam Aranyt és nejét. A bőrönd utóbb irományostul a Nagy-Váradon székelt Józsa nevű császári biztos kezébe került, mi módon: azt nem tudom. Az elnöki iratokból néhány becses eredeti levelet (Kossuth-tól, Batthyány Kázmértól, Görgeytől, Damjanicstól stb.) néhány fogalmazványt, néhány jelentést magamhoz vévén, megmentettem. Ez iratok egy részét felhasználta később Szemere és Horváth Mihály, kiknek másolatokat szolgáltattam ki. Valamennyit a múzeumnak fogom átadni.

A Görgey táborából aug. 9-én értünk be Aradra, Szemere a saját fogatán, én Debreczen városa négy szép lován.

Horváth kapitányné vendégszerető házához szálltunk meg.

A szent korona szobámban helyeztetett el.

Itt történt az, a miről Wahrmannál beszéltem, t. i., hogy az ősi, felül 2 vagy 3 erős vaspánttal lezárt nehéz vasszekrényt a Szemere rendeletére felnyitottuk, s a szent koronát, a királyi jelvényeket kiszedtük, s azoknak a Szeiverth János hű belügyminiszteri szolgálta által előteremtett könnyű vas szekrénybe való áthelyezését megkíséreltük. A művelet meggyűsült. A korona és jelvények a vasszekrénybe be nem fértek, s valamennyit ősi helyére visszatettük és a vaspántokkal gondosan elzártuk. Időközben a koronát a fejemre tettem, a jelvé-

nyeket kézbe vettem, s a palástot felöltöttem. Így lettem én koronás fő, még pedig olyan, minő Vilmos császár, ki mint porosz trónörökös, tudvalevőleg maga tette fejére a porosz koronát.

Aug. 11-én déli 1 óra tájban épen a házi asszony-nal ebédeltem, midőn Szemere a várból jövet dült arczezal a szobába lépett, s tudatta velem, hogy Kossuth a legfőbb hatalmat a Görgey kezébe tette le, kitől se a hazára, se saját személyére jót nem vár, meghagyta, hogy azonnal pakoljunk, a koronát a szekereimre helyezzük el, s egy óra múlva indulásra készen legyünk.

Rendelete teljesítetett.

Aradról 3 óra tájban indultunk el, Szemere a saját fogatán, én a debreczeni fogaton. A korona szekereimre helyeztetett el, s a kocsis ült rajta, nem is sejtve, hogy mit visz és min ül.

Este felé, a Maros partján, a Lippával szemben fekvő Radna városkába értünk. Itt találtuk Kossuth kormányzót, Duschek pénzügy, Batthány Kázmér külügyminisztert, báró Perényi Zsigmondot, a felsőház elnökét, és sok más menekülő notabilitást.

A Maros álló hidját ellepte a bankóprés alkatrészeivel terhelt s Lugosról vissza igyekvő temérdek szekér. Kossuth, Szemere s a többiek tehát a hidast használták a Maroson való átkelésre. Mi titkárok e miatt hátra maradtunk, s a visszatérő hidason csak setét este vergődtünk át Lippára.

Szekeremen maradt-e a korona, vagy áthelyeztem azt Radnán a Szemere fogatára: nem tudom. Arra tisztán emlékszem, hogy a Szemere bőröndje a szekeremen maradt; hogy kerékkötő hiányában igen sok bajom volt a debreczeni bokros és hegyhez nem szokott lovakkal; hogy éjjeli 12 óra tájban báró Perényi Zsigmondra bukkantam, ki Cséry Lajossal egy tűznél üldögélt. Készen panaszkodott, hogy a kormányzó és Szemere nem közölték vele útjuk irányát és végcélját, ő tehát

nem bódorog, hanem Radnára visszatér. Vissza is tért, bár figyelmeztettem, hogy Lippa tájékán az esteli órákban uhlanusok mutatkoztak. Visszatért, hogy fogolylyá és vértanuvá legyen.

Én hasonló helyzetben voltam. Velem se közölte Szemere, hogy merre és hová megy. De én mentem tovább, míg reggeli szürkületkor Ferdinand-huszárookra bukkantam egy erdőben, kik tudatták velem, hogy a kormányzó és társai néhány ölnyre egy tanyában időznek. Oda mentem. Egy hosszú szobában egy hosszú asztalnál ott ült a kormányzó és cziberét reggelizett.

Innen együtt mentem vele és társaival Lugosra, útközben meg-megállította a kisebb-nagyobb csapatokban szállingózó honvédeket, s beszédet tartott nekik.

Lugosra érve Szemere, gróf Batthyány Kázmérral s annak nejével és velem a város végén egy csinos házban szállott meg. Enni nem volt mit. A temesvári csatában megvert, demoralisált hadsereg ide vonult, s mindent mihamar fölemésztett. Én hizelegtem ki egy özvegy magyar nőtől, gondolom Papháznétól, egy párkappant, melyet a padláson az eresz alá rejtett. Nem lévén szállásunkon se gazda, se cseléd, a két kappant gróf Batthyányné készítette el.

Az estét azzal töltöttem, hogy a Szemere ingeiből a betűket távolítottam el.

Aug. 13-án egy angol jött Szemeréhez, néhány angol, kitöltetlen útlevelemmel. Ez útlevelek Kossuthnak voltak szánva, de az angol őt már nem találta Lugoson, mert eltávozott onnan a nélkül, hogy útjának irányát vagy végcélját valakivel tudatta volna.

Aug. 14-ikén, reggel váltam el Szemerétől.

Batthyány és neje zokogva, Szemere hidegen adta meg utasításait a teendők iránt.

A megmentett iratokat, a «Közlöny» egy teljes példányát és a Szemerénének szóló levelet a szalmaülésbe varrva, a Szemere fogatán útra keltem Erdély felé, a

Kossuth egyik titkárával és Lederer nemzetőrségi titkárral, kik saját alkalmatosságaikat használták, s akiktől Déváról visszajövet, valahol Margitta környékén elváltam; egyik Dunántúlra igyekezett, a másik Erdélybe tartott.

A «Közlöny», melyet megmentettem, tudtommal egyedüli teljes példány az országban. Nem hiányzott belőle egyetlen szám sem, még az aug. 11-ikén Aradon általunk összeütött szám sem. A nemzeti múzeum 1876-ban e példányból egészítette ki a magáét, mely most már teljes példány, míg az enyém csonka.

Lugosról Szemere a debreczeni fogaton, Szeiverth János szolgálával aug. 14. kelt útra.

Szeiverth János állítása szerint — ki a török határszélről visszatérve, engem Miskolczon egy párszor meglátogatott — Szemere a koronát Orsován egy görögkeleti orthodox lelkész éléskamrájába ásta el, de onnan ismét kivette és Fülöp kormánybiztos, 1868-ban orsz. képviselő, utóbb curiai tanácselnök és valami Szöllősy nevű úriember, azelőtt török basa társaságában azon helyen ásta, illetőleg ásatta el Szeiverth Jánossal, a hol később, a mint mondják, a Varga feljelentése folytán, kit Kossuth küldött be, hogy a koronát külföldre vigye, csakugyan megtaláltatott.

Szeiverth visszatért Pestre, hol 48 előtt a városi rendőrségnél szolgált volt.

Kihallgatták több ízben, ígértek fűt-fát, ha a koronának nyomára vezet. De ő nem vallott, bár helyzete épen nem volt kedvező. Nejét és három-négy gyermekét nagy nehezen tudta fentartani azon házmesterség jövedelméből, melyet neki Balassa István eszközölt ki s midőn házmesteri állomását, nem tudom mi okból, elvesztette, azon adományokból, melyeket egyikünk, másikunk, nagyon szerény mérvekben koronkint kiszolgáltatott. Különösen Szemeréné és Balassa István segélyezte egész haláláig. Özvegyét, ki a kishid-utczában egy bőröndkereskedésben nyert alkalmazást, még az

utóbbi években is gyakran segélyeztem. Koronkint el-
eljárt hozzám, mint képviselőhöz a Huszár-házba, a hol
1872. évi novembertől lakom.

Több mint egy vagy két éve, hogy nem láttam.
Egyik fia műpallér, szépen rajzol, de beteges, s e miatt
akkor, mikor pár év előtt nálam volt, állomását elveszt-
tette, s újat számára kieszközölni nem tudtam. Meg-
hiúsult azon törekvésem is, hogy az özvegy vagy a vá-
rostól, vagy a kormánytól nyugdíjat kapjon, pedig
1867/68-ban mind Szentkirályi Móricznál, Pest városa
akkori polgármesterénél, mind báró Wenckheim Bélá-
nál többször közbenjártam.

Megtaláltatván térítvényem, a korona iránt engem is
kihallgattak, s nyomozást tartván nálam, irataim egy
részét elvitték.

A nyomozást Soltész Nagy János főszolgabíró vezette,
mindjárt 1849 végén vagy 1850 elején.

Elmondtam, a mit tudtam híven, Lugosig, de vallo-
másomnak hasznát nem vehették s tovább nem zaklat-
tak, bár egy évig Miskolczra internáltak. A titkároktól
lefelé minden hivatalnok amnestiát kapván, más bán-
tódásom nem volt.

Vallomásomból konstatáltatott az, a mire a Szemere
érdekében nagy súlyt helyeztem, hogy a velünk volt
vas szekrényben nem a Beniczky által Losonczon az
osztrákoktól elvett és Szemerének átadott ezüstpénz
volt, mint azt sokan hitték, hanem a magyar szent
korona. Szemere annyira pénz nélkül maradt, hogy én
adtam át neki Lugoson, elválásunk előtt egy pár órával
néhány ezüst forintot, gondolom 40—60 forintot, elnöki
kasszánk maradványát. Ő teljesen pusztá kézzel és üres
zsebbel távozott hazájából. Legyen áldás emlékezetén.

... Úgy adtam elő, a hogy ezt tisztelt barátom szá-
jából mindnyájan hallottuk. Vajha mindenki följegyezné
így a korrajzó számára e nevezetes korszakban átélt
tapasztalatait.

VÖRÖSMARTY APÁNK.

(1900.)

Egy nagyon régi krónikában, ékes fametszetekkel megvilágítva, találtam magyar ősapánkról följegyezve egy adomát. A hagyományok szerint az ősmagyarok nap- és holdimádók voltak. Két táltos vitatkozott a fölött, hogy ki az imádásra méltóbb istenség: a nap-e vagy a hold?

A hold táltosa lett győztes, érvényre juttatva azon állítását, hogy a hold a jótékonyság csillaga az égnek; mert az éjszaka világít, a mikor sötét van, míg a nap csak nappal ragyog, a mikor úgy is világos van.

Vörösmarty százéves születési évfordulóján jutott ez eszembe; minek beszéljek én a költészet egének napjáról, Vörösmartyról, a költőről? Hisz azt mindenki ismeri. Sugaraiban élünk, hajnalpirjában remélünk, szivárványában ábrándozunk, égverejtékében jósolunk. Mit keressem én a kritika sötét szemüvegén keresztül a napkorongban a foltokat és napfáklyákat? Én csak a melegét ismerem annak, mely annyiszor meggyógyított.

Hanem azt a másik bolygót, a holdat, szelid álomképmását a napnak, azt jól ismerem, most is magam előtt látom: Vörösmarty Mihályt, a magyar költészet és művészet édesapját. Ő róla fogok megemlékezni.

Az én gyermekkoromban még keveset beszéltek Vörösmartyról. Apám könyvtárában csak két kötet munkája volt, azok közül az egyik Csongor és Tünde. Majdan Pozsonyba kerültem német szóra. Ott ugyan nem

prælegált a professzorom magyar poétákról. Ott az volt a megtanulandó pensum, hogy a dropax, antrax, climax miért hosszú mind a két lábára s a görög «ni» esetleg miért «ephelküstikon»?

De bizony Vörösmartytól is tanított be a magyar nyelv tanára egy verset; azt, hogy «Átok reád, magyarok hazája! Átok rád, te pártos, büszke nép!» Micsoda kedvteléssel deklamálták ezt azok a német és tót discipulusok, a kikből később hirhedett agitátorok váltak!

Ennyit tudtam én is Vörösmartyból, mikor visszatértem az apai házhoz. Károly bátyám, mint fiatal ügyvéd, akkor jött meg Pestről, kitünően cenzurázva. Ennek az öröme az én édes szüleim összehítták vacsorára a rokonokat, ismerősöket, a kik előtt vacsora végeztével az én bátyám (deli szőke legény) elszavalta szép zengő szóval Vörösmarty legújabb költeményét, a «Szózatot»: «Hazádnak rendületlenül légy híve, óh, magyar!»

Mint a pünkösdnapi égből szálló tüzes nyelvek lángja, úgy hatott az én lelkemre a költők apjának minden verszaka. Hasztalan igyekezett a hatást gyöngíteni az én keresztapám, öreg Varjú János azzal a gúnyos kérdezéssel: «Ugyan, édes öcsém, mutass nekem egy embert, a kinek a keble keserűségében megszakadt a honért.» Nekem e naptól kezdve ez lett az evangéliumom s később Vörösmarty munkái az egész szellemvilágom.

A mi legelső varázsa Vörösmarty költészetének, az a honszeretet mágneseje s Vörösmarty hőskölteményei azok a magyar költővilágban, a mik Dávid király zsoltára a bibliában: élő hangja a nemzet büszkeségének, egetostromló fájdalmának, választott istene magasztalásának. Hitvallás van azokban. A reménytelenség leg-sötétebb korszakában is erőt, bizalmat tudtunk azokból újra ébreszteni.

Vörösmarty költészetéből ismerjük a magyar nyelv őseredeti hangzatosságát, melynek oly nagy a változata, iskolája, színpompája, kifejezve hőskölteményi

pathoszában, balladái melódiás ritmusában, népromán-czai tréfás hangulatában. Ezeket szavalták minden ünnepélyen nagyok és kicsinyek, művészek és diákok. Még most is könyv nélkül tudom őket, miket deák koromban tanultam, s Vörösmarty Főti dalának mind a két pályadíjas dallamát megtartottam az emlékezetemben s tengeridő multán megörökítettem a hangíró gépben.

Egyszer a külföld egyik nagy motropolisában és nagy társaság közepett voltam, mely csupa írókból, művészekből, műértőkből alakult. Arról támadt vita, hogy melyik a világnak legszebben hangzó nyelve? Művészi verseny volt hexameterekkel. Első volt a latin idioma Vergiliusból. «Infandum renovare jubes regina dolorem.» Az előadó tapsokat kapott. Következett a görög Homér Iliászának kezdő strófája: «Ménin aide Thea Peliadeó Achilleosz Ulomenén.» Nagy sikere volt annak is; azután az olasz és spanyol küzdött a pálmáért. Végül jött a német egy distichonnal, de az is elég volt: «Feige, schwächliche nur und aberwitzige Leute schreien von den Dächern ihr Weh, Mitleid erbettelnd vom Volk.» A hatás nagyszerű volt! És az általános hangulat közepett kellett nekem, utolsóképpen a magyar verselést hangoztatnom, a mi Homérunk hőskölteményének bevezetését:

«Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?» Az egész fényes társaság elismerte, hogy a magyar nyelv a lehangzatosabb valamennyi között.

Vörösmarty nyelve volt az. Az ő költeményeiben melódiája van a magyar nyelvnek, és ez a dallamos-ság annyiféle változatot vesz föl, a mennyi a költemények alapeszméje, iránya, vezérgondolatja; — harsog, dörg, csattog a hőskölteményekben, édeleg, enyeleg, hizeleg, sír a balladákban, pattog, kaczag, csapong a tréfás dalokban, ünnepélyesen, orákulumszerűen zeng a drámákban. A magyar szavaló-művészet Vörösmarty dalain fejlődött oly tökélyre, mely fölülmúlta az idegent. Színi előadások, hangversenyek, országos ünnepélyek

fénypontjai voltak Vörösmarty költeményeinek művészi szavalatai, a mik magukkal ragadták a közönség lelkét. De szerte a hazában, minden tanintézetben szavalták mindannyian Vörösmarty hazafias, regényes, tréfás verseit. Különös kedvence volt a fiatalságnak a Csongor és Tünde bukott királyának búcsúja a világtól: «Égsz még s nem égsz el nap, mely verve látsz?» Én Csongor és Tündét tartom a nagy költő legbámulatráméltóbb remekművének, mely még fiatal fantáziájának izzó tűzében fogamzott, s melyben a költészeti formák egész zodiacusa egyesül.

És aztán, a mi Vörösmarty költészetének aureoláját képezi, az a mély, komoly, igaz hazafiúi érzet, mely nemesítőleg hatott s fog hatni ezentúl is egész nemzedékekre. Szobrot fog emelni a nemzet a nagy költőnek; de azt a dícsfényt a homloka körül, mit szobrász nem adhat meg műremekének, a nemzet szemeknek kell ott derengve látni mindenha.

... Most visszatérek Vörösmartyhoz, a költők apjához.

Még én akkor jogtanuló diák voltam, mikor Vörösmarty drámái, a Várnász, Marót bán, Bujdosók a drámaírás Icarus-röptére csábítottak. Verses szomorújátékot írtam: ez volt az első munkám. Beküldtem az akadémiai pályázatra. És az történt vele, hogy a két akadémiai bíráló: Vörösmarty és Bajza az én drámámat ítélte az akadémiai jutalomra méltónak. Ez volt rám nézve a végzet.

Vörösmarty már akkor a magyar költők atyja volt. Ő ismerte fel Petőfiben a lángeszű költőt. Elolvasta költeményeinek első kötetét s az ő buzdító ajánlatára vállalkozott azoknak kinyomtatására és tiszteletdíjazására a Pesti Kör. És Petőfi azontúl is minden újabb versfüzetét a kiadás előtt Vörösmartynak mutatta be, ki azokat beható figyelemmel olvasta át s észrevételeivel ellátta.

Atyai gondoskodása kiterjedt az egész fiatal írói és színművészi társaságra. Esténként összegyűltek a «Csigá»-ban (az egy kurta vendéglő volt a Rózsa-téren). Ott az

idei karczos mellett oktatta Vörösmarty az írói ujonczokat, a színészet pályatörőit a versírás, a szavalás mesterségébe, meg is vendégelte őket saját maga készítette pezsgővel, a melynek az a jó tulajdonsága volt (a hogy ő maga mondaná), hogy mennél többet ivott belőle valaki, annál józanabb lett tőle.

Mikor a juráczíára felkerültem Budapestre, Vörösmarty odahivatott magához. Gyerek voltam még, egy névtelen semmi. Ő pedig már akkor a tudományos akadémia rendes tagja, hírneves költő, egyike a drámai bírálóknak, a kik élet és halál fölött, sőt örök élet és örök halál fölött ítélkeztek.

És ez a nagy elme, ez az országvezető lángész nem sajnálta tőlem, az észrevétlen paránytól a maga atyai tanácsadását. Előhozatta az akadémia irattárából a ki-tüntetett drámámat, felfedezte előttem annak a hibáit, hiányosságait, megtévedéseit és aztán összeült velem a saját Uri-utczai lakásán és segített az egész drámai költeményemet, hosszú estéken át, újból átdolgozni.

Ugyan mondjátok meg mai korbeli pályatársaim, melyikünk tenné meg manapság, hogy egy pályázó munka fiatal írójával, a kiben némi tehetséget talál, asztalhoz üljön s egész estéket eltöltsön vele tüzetes munkában, hibákat orvosolni, mesét újra alkotni, tehetséget köszörülni? Dehogy tesszük! Egyszerűen agyon-csapjuk a ficzkót, ha még nem nőtt be a fejelágya; belefojtjuk a vízbe, ha még nem tud úszni.

Ezt az egész állapotot pedig — rajtam kívül — alig-alig érti meg valaki. A mostani írói nemzedék (helyes észjárással) azt kérdezheti tőlem, hogy ugyan mi szükség legyen egy ilyen «költők apjára», a milyen Vörösmarty volt? Kell-e az igazi tehetségnek gondviselő pártfogó? Hiszen itt van egész dandára a hirlapoknak, a mik kapva-kapnak a tollfogható emberen, sőt egymás kezéről elárverezik őket, a kiadók cserkésznek a vad-talentumokra és itt van a nagy közönség,

a mely az ablakon át szórja be az aranyesőt a maga kedvencz írójának a Vaclusébe, a ki ha felgerjed, elcsap magától minden kiadót, lapszerkesztőt, s maga alapít új lapot, pompásabbat, érdekesebbet az eddig virágzóknál; ha pedig kritikára van szüksége, no abban meg éppen csavargözössel hajókázhat. És ha semmi sem hiányzik többé a dicsőséghez, mint egy fényes titulus a neve után, találhat illusztris társaságokat, melyek az ilyennek osztásában elismerők, sőt még érdemrendet is kaphat a mellére, mint legmagasabbról jövő kitüntetést.

Hát az igaz, hogy az «most» így van, de nem így volt ám félszázad előtt.

Az író, a költő ismeretlen, vagy éppen kigúnyolt alakja volt a társaságnak, rokonsága szánta, elveszett embernek tartotta. A múzsájának oltára volt, de tűzhelye nem volt. A tudományos társaságokba nehezebb volt bejutni fiatal költőnek, mint Tibet fővárosába egy utazónak. Kiadó kevés volt s az nem számíthatott a közönségre; a mit kinyomatott, a raktáron veszett; új lap kiadására a kormányhatalom nem adott engedélyt; a kritika nem a gyógyítás, hanem legtöbbször a méregkeverés mestersége volt; a címeken, pályadíjakon a benfentesek osztoztak meg. S ha a toll embere nagyon elhagyta magát ragadtatni a lelkesedés által, olyan hatalmas régiókba tévedve, mint a haza és a szabadság, kaphatott kitüntetést, de nem a mellére, hanem a kezére, lábára.

Mindezt pótolta nálunk, hajdani fiatal íróknál egy-maga Vörösmarty Mihály. Ő emelt, ő buzdított, ő tanított, ő javított, ő méltányolt, ő segített, ő kitüntetett bennünket és erre nekünk szükségünk volt. Az egész nemzet, a művelt világ ünnepli és dicsóíti Vörösmartyt, mint halhatatlan költőjét a magyar Olymp-nak: — én szellemi apámat, bolygó utam vezérlő holdvilágát őrizem ő benne hálás emlékemben.

CZAKÓ ZSIGMOND.

(1848.)

Sötét, de örökké nagy a *költészet a halálban*.

Minden megérti e poesist, a mi születik és meghal. — A virág elsárgul, ha halálát, az őszt, megérezi; a pusztai vad, ha e sápadt szellemet érzi közelgeni, megy fölkeresni a legsűrűbb vad erdőt, hol sem napfény, sem szélzúgás, sem ember szeme csontjára nem talál. A hattyú bucsúdalt mond a tó vizének, midőn annak színén az árnyék, mely elviendi, felé suhan. S az ég akkor öltözik rózsákba, mikor a nap meghal. Ez a *költészet a halálban*.

Ha egy halottat a föld alá tesznek s azután ott hagyják s míg honn a ház, melyben lakott, üres és szomorú, künn sírja tele nő szagos virágokkal... Ha ábrándos gyermek téved a sírkertbe, apja, anyja sírját sorra látogatja, s órákig eltérdel egyik-egyik előtt, a sírfát csókolja, s míg kezei az élek-e? halok-e? szirmait tépkedik, mint fehér lepke virágról-virágra, úgy száll árva lelke a multak napjaira vissza... Ha özvegy nő férje sírja mellett magának helyt hagyat s látó álmaiban bánatos halottja képével beszélget; — ha az elfeledett költő sírján összenő a vadfű s a virágos hangabokorban, mely fejfája helyén nőtt, esténként oly csodálatos dalt zeng az erdei madár: — ez a *költészet a halálban*.

Tengerhallgatásban, esti madárdalban, virághervadásban, alkonyat fényében, csillagfutásban és özvegyek könyében, romok közt zuhogó hideg éji szélben, be-

hunyt szempillákban, sápadt hold fényében mutatja magát a *legmagasabb költészet*. A halál költészete.

Csoda-e hát, ha a *költő a halált* megszereti?!

Kinek lelke megszokta a költészetet keresni napfényben és éjsötétében, emberörömében és emberfájdalmában, ki oly fájdalmakat tanult megérezni, minőket más nem ismer.

Az ábrándok országa rejtett tündérvilág. Kinek csak egy tekintetet hagyott ebbe vetni ihlő geniusa, meg nem szabadul ennek képeitől soha. Örök vágyat fog érzni el nem érhetők után, méla kint, melynek okát maga sem ismeri, szomjat, mely a kielégítés által nő, gyönyört, melytől az élet elfogy.

Szerelmi vágyódás ideál képek után, ábrándos rajongás szebb, boldogabb világról, gyönyörködés a halál eszméiben, találkozás a földfölöttiekkel s csalódások a földönlevőkben: ezek a költő átkai. Ki a szellemek beszédét meg tudja érteni, ki lelke röptében az égből lehozza a csillagsugárt, oly ritkán talál szívet, mely őt megértené s a föld járt utain eltéved.

De e fényes kísértet nem hagyja el őt. Ott van vele, ha szenvedései ágyán fekszik, s fülébe súgja: *rút az élet, szép a halál*, a halál után nincsen szenvedés; — ha üldözötten bujdosik s lábait az út tövisei sértik: vele van; ha küzd az emberi prózaiság colosstömegével s lerogyik alatta, vele van s mindannyiszor csábítva mondja: *a halál szép*, a halál az isten angyala.

Óriási a fájdalom, mit egy költő lelke tud viselni, a világ minden balzsama nem képes azt megennyhíteni, cseppenként szívja ki vérét, cseppenként tölt helyébe lelkesítő mérget az üldöző dæmon, a költészet dæmona; mint a mesék rossz szelleme, mely vérrel írt szerződésekben kötelezé le a lelkeket egy élet örömei által az örök kárhozatnak, úgy csábítja ez örök hatalmú szellem túlvilági gyönyörökre, kiket büvkörébe vont, élethosszú szenvedések által.

Boldogtalan ő, mint ki egy képbe szeret, melyet ál-
mában látott, s aztán örökké álmodni szeretne. Pedig
az örökké álmodásnak neve: halál.

Önlelkétől gyötörve, mindenütt azt látva csak a világ-
ban, a mi sötét, érzéketlenül a mindennapi élet örömei,
élvei, reményei iránt, a mellett az élet apró szenvedéseit
kétszeresen érezve, mi vigasztalása lehet az üldözöttnek?

Rokonlélek nem találkozik vele. A földön az emberek
egymásnak urai, lekötelezettei, üzérek, élvezők s az ég
nagy, a gondolatok szárnyai két egyenlő lelket ritkán
vezetnek össze. Félre érti, félre ismeri mindenki. Keblét,
mely minden szépért és nemesért lángol, kénytelen el-
zárva tartani, mindenki elhagyja, csak üldöző dæmona
marad végig vele, hogy megmondja neki: az élet semmi,
a halál minden. A lélek elszédül, nem érzi többé ma-
gát, röpülni akar...

S ekkor — a csillag le hull.

És ez a halál a költészetben...

Mint csillag ragyogott ő is az égen, mint csillag
hullott alá.

Nem a közalgó szürkület fénye sápasztá el őt, de le-
fényében hullott le az égről...

És nem akadt, ki a *költőt* megsirassa. Sajnálták, meg-
siratták benne az *embert*, ítéletet hozának fölötte, az
ember fölött, koporsóba tették, koporsóját felczimerezték
és egyetlen szó költőtárs ajkáról nem kísért a költőt
sirjába. Azon halálos hang, mely lelkét testétől meg-
szabadítá, egy kebelben sem birt összhangzó húrt meg-
pendíteni? Nem volt senki, senki, ki őt meg birta volna
érteni? Senki sem sejté azon kínokat, mik őt megölelé,
miknek gyanító tudása is egy neme a boldogtalanságnak.

A költészet volt élete, a költészet volt halála is.

Oh, hogy a halál minden nemeinek csak *egy neve*
van! A bátor, ki a csatatéren elvérzik s a gonosztevő,
ki a hollók kövén végzi életét, a gyáva, ki kétségbeesve
szakítja el önelte fonalát s az ábrándos rajongó, ki

költői fanatizmusában letépi lelkének földi bilincseit... Mind ez *halál*, sötét, gyűlölt, irtózatosszeme, melyet elfogadni fájdalom, adni vétek...

Az *ember* elérte célját, nyugalma van, nem bántja semmi fájdalom többé.

A *költő* elérte célját, lelkét nem köti többé semmi a földhöz.

Ne mondjatok az emberre ítéletet, holtak fölött csak isten mondhatja azt, — a lélek arcát csak lélek szeméi látják.

Ne mondjatok a költőre ítéletet, élni fog ő, mikor bíráinak mindegyike fölött zöld lesz a fű.

Lelke szép volt a földön, szép leend az égben, mert *a mi szép, nem múlik el soha.*

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A LEGÁTUS-VILÁG.

(Korrajz.)

Egy darab nemzeti romantika lett a múltak emlékévé : a legátus-élet. Egyedül Magyarországon volt az ismeretes, itt is csak a kálvinista világban. Én legalább más felekezeti legátust nem láttam soha.

Alapjában egyházi intézmény volt. Sátoros ünnepeken, leginkább husvét napján lett aktuális érvényrejutása a legátusnak. A tavasz kedvezett a hivatásának.

Ez a hivatás abban összpontosult, hogy az öt magyar helvét hitvallású főiskola felsőbb osztályú tanítványai szétoszlottak széles ez országban, a kettős, sőt hármas ünnepnapokon a szent igét hirdetni a magyar vallású híveknek.

Nem kellett azért teológusnak lenni : prédikálhatott, a ki prókatori pályára készült, a kiből később szolgabíró, viczispán támadt, vagy a ki más közhasznú pályára vállalkozott. Nem kellett hozzá egyéb, mint egy megbízólevél a seniortól, egy selyem stóla, a mit a gallér alá lehetett kötni, — no meg aztán egy pár jól betanult prédikáció, a mit be lehetett szerezni, kit írásban, kit nyomtatásban, mint főtisztelendő Kalmár, Péczeli, Márton, Katona uraimékét.

Hogy a földolgot el ne felejtsem a legátusi kellékek közül, kellett hozzá egy pár jó láb.

Mivelhogy a legátusnak még akkoriban nem állt ren-

delkezésére Illés próféta tüzes szekere, hanem more patrio per equos apostolorum (apostolok lován) gyalog kellett a küldetése helyére eljutni, a holott is három-négy távoli községet futvást bejárva, mindenütt prédikációt tartani és mindenütt a honorationortól a subsidiumot beszedni.

Mivelhogy a legátio beneficizium volt.

Ez képezte a tudományos pályára készülő ifjúnak a subsistentiáját. A kinek az Isten nem adott módot hazúlról fedezni a maga siklusát, az a kosztot, kvártélyt adó asszonyát azzal biztatta, hogy majd lerója a tartozását «post festa» (ünnepek után). Akkor hajtja be a diák a maga adóját, a mivel aztán egyik ünneptől a másikig kihúzza.

A beneficiziumok között pedig tetemes különbség volt. Ennek a statisztikáját minden aspiráló diák jól ismerte. A legjobb legátio volt Ó-Szöny, onnan a legátus biztos száz forintot hozott haza, a legrosszabbat pedig úgy hitták, hogy Bergengóczia. Nem azért, mintha kevés lett volna a fináncziális eredmény: felment az húsz forintra is; hanem hogy igen messze kellett érte el-kutyagolni. Ez a Bergengóczia volt ugyanis az a hat szlavóniai falu, melyben magyarok laknak és kálvinisták: az egyedüli magyarok és kálvinisták a horvát glóbuson. Derék, buzgó hívek, kik hitüket és nemzetüket annyi időn keresztül el nem hagyták.

Csakhogy odáig Kecskemétről, melynek kollégiumához tartozik e hat derék hitközség, huszonhét német mért-földet kell a legátusnak oda és vissza begyalogolni. S ez sok egy apostolnak. Azért Bergengóczianak nagyritkán jutott ünnepi legátus.

Mert annak is meg volt a maga rendszere, hogy miként kerüljön a legátus és a legátio egymáshoz.

Volt két lajstrom, melyek közül az első sorakoztatta az egyházközségeket, a második pedig a legátusságra kvalifikált diákokat.

Ünnepek közeledtével következett az eligálás.

A kandidáltak válogattak a legációkban. Legelől a quinquennisek (ezek a teológusok). Tanulmányi klasszifikáció szerint. Az eminensek legelől, azután a jurátusdiákok. Azonban voltak preferenciák is. A nagy botos tíz számmal előbb eligált, az első bassista nyolcezel. Fenn volt hagyva mindenkinek a jog, megcserélni a legatiót. A biennisekig szállt le az eligálás joga. Minden községcsoportnak jutott legátusa. És azok mellé kinek-kinek egy «dárdás». Elemi iskolát járó alumnus, a ki a legátust kísérte s vitte utána a vászonkoffert, a tógával, fehérneművel, bibliával, prédikációval, meg a hosszúszárú pipát. Maga a legátus nem vitt semmit, legfeljebb egy vállára vetett gitárt, ha jó énekes volt.

Az én kecskeméti diákkoromban még Bergengócziának is jutott legátusa. Éppen az én szobatársamat, Gyenes Palit nyomorították meg vele. Nagy kedve volt világot látni s rá hagyta magára diktáltatni a szlavóniai missziót, pedig semmi hivatása nem volt az apostolkodásra. Hebegett és hadart. Nem is készült papnak; életpályának azt választotta, a mit szakszerűen «hites matematikus»-nak, régi magyar nyelven «inzsellér»-nek hittak. Az is lett a fátuma. Mint megyei mérnököt hivatalos földfelosztás közben lőtte agyon egy békételen komposzesszor fiatal korában.

Az én kedves pajtásom megjárta gyalog a hosszú vándorutat Szlavóniáig és vissza. Csupa gyönyörűség volt hallgatni a tapasztalatait. Hogy járta meg a legatiót: egyik falutól a másikig koplalva. Gyakran a vadkörtefa alatt ebédelt. (A vaczkor husvét tájon hull a fáról, miután a téli hideg puhára érlelte.) A legátusi dácziáját az utolsó sustáig megtakarította, abból csináltatott magának Kossuth-zekét, zöld posztóból, rózsaszín béléssel; abban járta el a körtánczot a juristabálon.

Sok adoma járja a hajdani legátus-életből, a mikből

magam is többeket följegyeztem itt-amott. Eredeti típus volt, tele ős humorral. Most mindez elmúlt már. Vasútaink vannak. Az apostolok az Illés próféta tüzes szekeren utaznak. A mióta a legátus nem jár gyalog Bergengóciáig: nem legátus az már.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

X A LEGERŐSEBB FEJ.

(1896.)

Legerősebb feje volt valamennyi kortársam között báró Kemény Zsigmondnak. A szó minden értelmében.

1848/49-ben országgyűlési képviselő volt. De nem igen hallatta szavát az ülésekben. 1849 április 13-án Debreczenben Almássy Pál, a képviselőház elnöke szál-lásán értekezletre gyűlt össze az úgynevezett «békepárt». Jelen volt a kormány két tagja is, Nyáry Pál és Patay István. Én is ott voltam, mint a párt lapjának szer-kesztője. Beszéltek többen: Nyáry, Kazinczy Gábor, Ko-vács Lajos. Egyszer felállt Kemény Zsigmond. És aztán tartott, rögtönözve, egy olyan remek szónoklatot, a milyenhez hasonlót én soha nem hallottam. Az ember nem tudta, hogy mit bámuljon benne inkább: az ismeretek gazdagságát, az eszmék világosságát, az erős logikát, a széles politikai látkört s az adatok és ismeretek szilárd talaja fölé zodiakal fényként emelkedő jövőndőbe látást, a prófétai látást.

Ha azt akkor egy gyorsíró megörökítette volna, ez az előadás tenné fel a koronát a legnagyobb magyar prózairó munkálataira.

Kazinczy Gábor azt mondá Keménynek e beszéd után:

— Az Isten ellen való véték, hogy te ennyi bölce-seget és szónoki tehetséget a gyomrodba temetsz el.

— Nohát nem temetem el.

A pártértekezlet egy szívvel-lélekkel azt határozta, hogy a holnapi nyilvános ülésen Kemény szólaljon fel. Ő lehe-tett leghivatottabb előadója a párt nézeteinek. Nyáry Pált

feszélyezte korábbi radikális politikája, Szemere Bertalan, Csányi László távol voltak, mint kormánybiztosok, Jósika Miklós nem volt szónok: Keményre nehezedett a feladat. Ő lett volna képes annak megfelelni.

De nem tehette meg; mert a másnapi ülést, köz-kivánatra, a kollegium nagyterméből a kálvinista nagytemplomba tették át s ott a képviselő urak úgy összekeveredtek a tisztelt közönséggel, hogy egymást nem találták; én ott hallgattam a kormányelnök beszédét egy oszlophoz szorítva Nyáry Pállal együtt. A szónok a katedrából beszélt s a szemközti kázzat minden szót kétszeresen adott vissza. Vitáról szó sem lehetett. Templomban! A katedrával szemben!

Nyáry Pál azt mondá: «Hát ha Isten úgy akarta: vesszünk el *együtt!*»

Így maradt el Kemény szónoklata.

Higyjünk a kizmetben, a praedestinatióban.

Kemény erős agyáról aztán későbbi időkben alkotott költői és jellemrajzi művei eléggé tanuskodnak.

Én itt csak a testi erejéről a fejének közlöm visszaemlékezéseimet.

Nehezen dolgozott; mert költői alkotása nem a festőéhez hasonlított, hanem a szobrászéhoz. Éjszaka írt s egész hajnalig itta a legerősebb fekete kávé.

Egyszer egy 1848-iki képviselőtársa (később 1849-ben Görgei parancsnoksága alatt kitűnő vezéralak), Z . . . J . . . bácskai versenyre hívta fel Keményt. Hogy mi az a bácskai verseny? Hogy kettő közül ki issza a másikat az asztal alá.

Elkezdték erős borokkal, folytatták még erősebbekkel. Az egész asztaltársaság kidült lassankint mellőlük. Egyet, K . . . G . . . t, megválasztottak maguk közül «bortanúnak». Annak józanon kellett maradnia. Az csak ribiszkeborral áldomásozott.

Meg is virradt már, de még sem a költő, sem a huszárezredes nem adta meg magát.

Ekkor a bácskai azt mondá, hogy: borral nem boldogulunk mi egymás ellenében, hozzassunk rostopsint.

S aztán hozattak muszka pálinkát s elkezdtek azzal a zöld méreggel áldomásozni pezsgős poharakból.

— De már ezt az öngyilkosságot nem nézem végig! — mondta K. G. s átment a benyilóba, lefeküdt, elaludt.

A besütő nap felébresztette. A szomszéd szobában semmi nesz. Kijött széttelkinteni a csatatéren.

Hát a bácskai hős ott hevert a szőnyegen mozdulatlanul. Kemény Zsigmond pedig a pamlagon ült s olvasta a legújabb francia regényt, a «Les Misérables»-t, s a belépő bortanút ezzel a szóval fogadta: «Bizony csak zseniális ember ez a Hugo Victor!»

Máskor meg kirándulást tett a Zugligetbe gyalog, ott a Fácánhoz érve (dél volt az idő) leült egy asztalhoz, rántott csirkét, öntött salátát hozatott, jól megebédelt. Akkor jut eszébe, hogy hiszen ő mára Emich Gusztáv kiadóhoz hivatalos ebédre. Se baj! Kifutja az időből. A míg az ember a Fácántól hegynek fel az Istenhegyig felkapaszkodik, elfelejti az első ebédet.

Úgy is volt. Pontban a leves-befőzésre megérkezett a vendég az akkori Emich-villához, s becsülettel megfelelt a pompás ebédnek, melynek csak a késő délután vetett véget.

Akkor aztán neki indult, — ismét gyalog, — a hazatérésnek, a mi hegynek alá sokkal könnyebben megy. A mint a lánczhidfőhöz megérkezik, ott várja már elkeseredett szívvel Királyi Pál.

— Hol késik a báró? Elfelejtette már, hogy Dánielikkel halebédre várjuk a Steinschreibernél?

— Igaz biz az!

S azzal kocsira ültek, vágattak az emlékezetes külvárosi vendéglőhöz s Kemény ott is becsületére vált a szépasszony főztének, és senkinek sem árulta el, hogy az már a harmadik ebédje ez napon . . .

Száz esztendeig kellett volna neki élni ezzel az erővel.

+ A VILLÁS-REGGELI.

(1890.)

Az ötvenes évek elején két szépirodalmi lapszerkesztő között valami irodalmi vita folyt. Az egyik szerkesztő volt a «Hölgyfutár»-é, Tóth Kálmán, a másik a «Déli-báb»-é, Friebeisz István. A polemia nagyon elmérgesült. Különösen Friebeisz részéről, annyira, hogy Tóth Kálmán lovagias elégtételt követelt; a kihívást Friebeisz el is fogadta. Tóth Kálmán segédje volt Kemény Zsigmond, Friebeiszé Bérczy Károly. Kard lett választva. — A találkozás helyéül a «Szép juhászné» volt megjelölve. — Pontban nyolcz órakor reggel.

A felek pontban nyolcz órakor ott voltak a «Szép juhászné»-nál; de alig szálltak ki a bérkocsikból, azonnal tapasztalták, hogy valaki még pontosabb volt náluknál. — Az volt «Pultz» úr! A rendőrbiztos.

Pultz úr jó reggelt kívánt az érkező uraknak. (Jó ismerős volt: ő szokta lefoglalni lapjaikat.) «Villás-reggelire tetszett kijönni, úgy-e? A korcsmárosné már várja nagyságtokat. Az *étszereket* nem szükség behozni a kocsiról.»

(Étszereket? A kardokat!)

Azzal szépen karonfogva bevezette az urakat az étkezőbe. Fel volt már terítve. A mellékasztalnál ült négy zsandár, feltűzött szuronynyal.

Az urak szépen megreggeliztek, fizettek s aztán búcsút véve Pultz úrtól, visszakocsikáztak Budapestre. Útközben megállapodtak a holnapi hadi jelszóban. «Talál-

kozó a szent-lőrinczi pusztán, a csőszháznál, pontban hét órakor.»

Ott volt mind a két fél pontban hét órakor a segédeivel a szent-lőrinczi csőszháznál.

A ki őket a csőszházból kilépve legelsőül üdvözölte, az nem volt más, mint Pultz úr: a nyitva hagyott ajtón át lehetett látni a négy csendőrt, szuronyos fegyverekkel.

— Ilyen korán méltóztatott kijönni villás-reggelire? A csőszné már várta nagyságtokat egy kis jó korhely-levessel. Ahhoz igazán nem kell se kés, se villa.

A kardokat már megint a kocsin kellett hagyni.

Az urak szépen megreggeliztek, fizettek, búcsúztak, haza mentek.

Vajjon ki árúlja el a rendőrség előtt mindannyiszor a végbemenendő párbajt? A vívók fiatal házasok! S az asszonyok nem titoktartók. Kivált élet-halál esélyei előtt.

Denique Kálmán és Pista csak nem tudtak összeverekedni semmiképpen; Pultz úr fogta a gallérjukat.

— — — — —
Azokban az években volt az akkor még vadregényes Margit-szigetnek a bérlője a gazdagságáról és szépségéről épp úgy ismeretes, mint genialis ötleteiért keresett úrhölgy: Tahyné.

Egy napon a kedélyes úrhölgy az irodalom több korifeusát hívta meg a szigeti lakába reggel tíz órai barátságos dejeunerre. Nem volt új dolog. Vendégszerető házánál gyakran megfordult ez a species.

A gőzhajón találkoznak a meghívottak mindannyian. Ott volt Kemény Zsigmond, Bérczy Károly, Tóth Kálmán és Friebeisz István. Furcsa összeállítása egy asztaltársaságnak. Meglehet, hogy a genialis úrhölgy azt az excentrikus élvezetet akarja megszerezni magának, hogyan eszik meg egymást az asztalánál a halálra keserített ellenfelek? De az sem lehetetlen, hogy a szívjószágáról ismeretes háziasszony vidám poharazás között akarja őket összebekíteni.

Semmi gyanús tárgy nem volt a hajón. (Például azok az *étkező eszközök*.)

Csupán Bérczy Károly után hozott egy teherhordó valami nagy kosarat, melyben vászonburkolattal fedve volt egy szép rhododendron. Ezt az írók nemes pártolásaért, mint gavalléros ajándékot, hozzák a sziget úrasszonyának. Ez az ötlet Bérczytől nem is keltett csodálkozást; ő volt az elegáns modor képviselője irodalmunkban.

Szerencsésen megérkeztek a szigetre! Ki-ki párjával különböző utakon sietett a szigetkastélyt felkeresni. A rhododendront egy hajóslegény vitte utánuk a vállán.

A kastélyban pompás reggeli várta őket. A bájos háziasszony díszes reggeli toaletteben jött eléjük, egy már korábban érkezett vendégét is bemutatva. De hisz nem kellett annak bemutatás. Doktor Orsovenszky Károly volt: mindnyájunk jó ismerőse, fiatal deli legény, hajdan tábori főorvos a szabadságharcz alatt, most pedig a szép asszonyok orvosa. Semmi különös nem volt benne, hogy ő is részt vett Tahyné matinéjában.

A háziasszony megmutatta az uraknak a helyeit az asztalnál: ő maga elfoglalta az előülést, kétfelől maga mellé ültetve a két haragos ellenfélt, a kiket az egész dejeuner alatt egyformán kitüntetett szellemdús társalgásával.

— Nem adjuk át még a rhododendront a háziasszonynak? — sугá Friebeisz Pista az oldalán ülő Bérczy Károlynak.

— Majd csak a dejeuner után. Szép meglepetés lesz.

A fekete kávé és a chartreuse után a bájos háziasszony engedelmet kért a társaságtól, hogy visszavonulhasson, — toilettet változtatni, — visszatértéig majd a *doktor* fogja vinni a háziúr szerepet, csak mulassanak *tetszésük szerint*.

Szépen vitte a háziúr szerepét a doktor, mondhatom!

Elővesz a kabátja zsebéből egy hosszúkás étuist, fel-

nyitotta. Abban volt az ő «Besteck»-je. Holmi ollók, kések, csiptetők s más efféle kellemetes mulattató zene-műszerek.

— No, most bontsuk ki a rhododendront, — mondja Bérczy. S azzal lefejtették a kosárról a takaróvásznat. A rhododendron, igaz, hogy nagyon szép példány volt, de a szárához volt támasztva gula alakban négy még szebb meztelen kard.

— No, most vetközzetek neki, urak! — mondta Kemény Zsigmond. — Aztán itt a kardok, végezzétek az ügyeteket, míg Pultz úr be nem állít.

Két percz múlva már varrta össze doktor Orsovenszky Friebeisz Pistát, a kinek a mellén Tóth Kálmán kardja egy tátongó sebet vágott.

Soha többet ilyen *villás-reggelizést!*

X GRÓF ZICHY NÁNDOR ÉS A HON.

(1896.)

Soha sem írtam volna meg ezeket a dolgokat, a miket (a többiekkel együtt) ama történelmi *fátyol* átlátszó tüllszövege takar: (igaza van annak a természettudós-nak, a ki azt az elméletet állította fel, hogy a ragály-terjesztő bacillusokat ellenkező bacillusok rájuk bocsátásával kell elpusztítani: tehát az emlékezet spóráit a feledékenység bakteriumaival) — ha már többször ismételve, sajtóban és népgyűléseken, fel nem lett volna emlegetve, hogy volt egy idő, a melyben gróf Zichy Nándor egy szabadelvű lapnak az alapításában részt vett; — mostan pedig...!

Elmondom az egészet, hogyan történt.

A hatvanas évek elején, a Schmerling-uralom alatt (a mire nem elég fátyolt vetni: a pokrócz sem elég vastag annak, hogy eltakarja: még azon is keresztül-bujnak a férgek), egy csomó igazlelkű hazafi összebeszélt, hogy ennek az abszolutizmusnál százszorta gyűlöltebb rendszernek, ennek a kancsukaütésnél kínzóbb kikötésnek megellenzésére egy független magyar lapot adjanak ki. Ez alapítók között volt Tisza Kálmán, Almássy Pál, gróf Károlyi Sándor, báró Podmaniczky Frigyes, gróf Keglevich Béla, Ivánka Imre, Beniczky Lajos és én. Még többen is.

Gróf Zichy Nándor nem volt közöttük.

1863 január első napjaiban indult meg a nagyalakú napilap; a szabadelvű Magyarország korifeusai írtak

bele: én is egy történelmi regényt kezdtem meg a tárczájában a szabadságharcból. A közönség nagy részvétellel fogadta. Háromezer előfizető gyűlt össze, hirdetmény is akadt elég. A legfényesebb kilátások között indultunk meg. Szó sem volt az alapítók nagylelkűségének igénybevételéről. Csupán a biztosíték letételénél lépett elő Almássy Pál, kezeimbe téve a tízezer forintot, a mihez én még ötszáz forintot toldottam; mert a kegyelmes német abban az egyben respektálta a magyar közjogot, hogy «a midőn az 1848-iki magyar törvényhozás tízezer pengő forintban állapította meg egy naponként megjelenő politikai lap biztosítékát, utána számította, hogy ez «osztrák értékű» forintokban 10,500 forintokat tesz ki.

Tehát egy hónapig duzzadó vitorlákkal haladt előre A Hon.

Egy februári reggel odajön hozzám Ivánka Imre (A Hon közgazdászati rovatának I. I. jegyű belmunkatársa) s kihúzza a zsebéből egy terjedelmes kéziratot.

— Almássy Pál küldi neked ezt a cikket: szerzője gróf Zichy Nándor; olvasd át, ki lehet-e ezt adni A Honban?

Kapva kaptam utána.

— No, csak ne kapj utána olyan mohón, — mondá Ivánka Imre barátom. — Ez a cikk már megfordult Kemény Zsigó kezén is. A gróf természetesen közelebb áll Deák Ferencz organumához, mint a mienkhez: a cikk a Pesti Napló számára lett írva; de Zsigó azt mondta rá, mikor elolvasta, hogy köszöni szépen a gráciát; hanem ez idő szerint még sokkal jobbnak találja a kosztot a Steinschreiber csárdájában, mint a *Károly-kaszárnya* kantinjában.

(Már ekkor egy kollegánk, Tóth Kálmán, a Bolond Miska szerkesztője ott kosztózott: holmi kinyomtatott politikai szójátékért.)

Az én kezembe tehát úgy került Zichy Nándornak a

nagy nevezetességű politikai értekezése, hogy Kemény Zsigó megérezte rajta a börtönszagot.

Elolvastam tehát végig. Tizenkét írott oldal volt. Csupa merő tények, adatok és igazságok összeállítása, a mely felfoghatóvá teszi a Schmerling által megkísérlett összalkotmányú egyesített monarchia lehetetlenségét. Különösen az osztrák és magyar közgazdasági, nemzetgazdasági és pénzügyi érdekeknek ellentétei voltak alapos tanulmányozással feltüntetve. Igen okos cikk volt.

— Én ezt, ha a nyakam utána szakad is, kiadom.

— No csak olvasd végig — mondá Ivánka Imre.

Az utolsó két lapon következtek aztán az egész exposéé-nak a korollariumai. Hogy minő veszedelmek fognak Magyarországnak ezen gyötörve kényszerítéséből a monarchiára bekövetkezni. Prófétai lélek nyilatkozott e sorokban.

Én el voltam a cikk befejezésétől ragadtatva.

— No, ha egy gróf Zichy Nándornak volt bátorsága ezeket megírni, hát nekem lesz bátorságom ezeket ki nyomatni.

— No, csak gondold meg a dolognak a végét — mondá Ivánka Imre.

— Hát mi lesz belőle? Legfeljebb becsuknak érte Tóth Kálmán mellé: eltárlizunk ketten.

— Hiszen ha csak az lenne belőle, hogy téged fülön fognak — mondá Ivánka, — de az lesz belőle, hogy betiltják A Hont, s új lapra sem kapunk concessiót.

Ez a szó kapacitált.

— Ez is igaz. Az utolsó két lapja a kéziratnak azokkal a prognosticonokkal minden értelemzavarás nélkül el is maradhat. De elébb meg kell kérdeznünk az illustris szerzőt, ha vajjon beleegyeznek-e cikkének ilyszerű megcsonkításába?

— Előre beleegyezését adta nekünk a gróf, hogy törölhetünk a cikkéből, a mit akarunk; csak bele írunk nem szabad semmit.

Én tehát — szívem ellenére — fogtam a veres plajbászt s a két utolsó lapot keresztül húztam vele. Azonban a befejező szakasz három kezdő sora még a megelőző lapra volt felírva, én tehát ezeket a sorokat is átveresplajbászoztam s odaírtam föléjük a szerző nevét ugyanazon veres írónnal; és azzal odaadtam Ivánkának az egész kéziratot, hogy vigye a nyomdába.

Hogy miért nem semmisítettem meg azt a két utolsó lapot mindjárt, ha magam is aggodalmaskodtam azoknak a ténora miatt? Hát erre az az okom volt, hogy az utolsó lapra volt írva a szerző neve sajátkezü manu-propriával s az én hátamnak (még akkor az nagyon érzékeny volt) szüksége lehetett erre a fedezetre.

Másnap megjelent Zichy Nándor memorandumszerű cikke A Honban: cicero szedésben, négy egész hasábot elfoglalva. Én korán reggel nagy élvezettel olvastam végig még egyszer nyomtatásban a cikket, előre elképzelve, hogy milyen gyönyörű polémia fog ebből támadni: — a kormánynak két subventionált lapja is volt. Én olyan naiv voltam, hogy azt hittem, majd azokat fogják rám ereszteni.

E közben beront hozzám Ivánka Imre s véget vet a szép illuzióimnak ezzel a szóval:

— Hej, dühös ám Pálffy Mórész a Zichy Nándor cikkéért! — Hadi törvényszék elé fog benneteket állítani a gróffal együtt: három hónapi fogságbüntetést kér elenetek.

Nekem rögtön a keresztül húzott lapok jutottak eszembe. Ha beperelnek, a kéziratot is elkobozzák: a kitörölt résznek nem szabad a rendőrség kezébe jutni. Azonnal vágtattam fel a nyomdába, hogy a kéziratot magamhoz vegyem.

Csakhogya mikor Emich Gusztáv irodájába beléptem, már ott találtam Pultz urat, plén parád, koszperd az oldalán, széles öv a derekán.

Ez volt a rendőrbiztos, régi ismerős: a sajtó felügyelője.

— A Hon mai vezércikkének a kéziratát jövőre eldobozni — mondá, hozzám fordulva.

— Oda fenn lesz a szedőknél — mondám én. (Emichel egy szembe nézést váltottunk s megértettük egymást.)

Én előre mentem a szűk lépcsőn, nyomomban a rendőrbiztos, őt követte Emich. A nyomdába felérkezve, Emich bevezette a rendőrbiztost a faktor ketreczébe, attól követelve a kézirat előadását.

Ugyanis az a rend volt, hogy minden kiszedett kéziratot reggel egy göngyölegbe csavarva, átadnak a nyomdai faktornak, s azok aztán, mint az orgonasípok, egymás mellé állítva várják, míg megérték a betapostatásra. A faktor utána nézett s addig keresgélt, míg rájött, hogy a mult éjszaka kiszedett kéziratok még a metteur-en-page-nál vannak.

Ez a néhány pillanat elég volt nekem, hogy a metteur-en-page-al néhány szót váltsak. Potemkinnak hívták a derék embert (milyen jó orosz hercegi neve volt: igaz magyar szív mellett!) Mire a rendőrbiztos a metteur-en-page-hoz fordult, a kéziratokat előkövetelni, már akkor a Zichy Nándor cikkének az utolsó lapja ott lobogott a vaskályhában. — Soha sem hittem volna, hogy valaha eszkamotőr legyen belőlem.

A rendőrbiztos azonban, a mint a kéziratot végig lapozta, mindjárt rájött, hogy az utolsó lapon még három kitörült sor is van.

— Hol a többi? — kérde tőlem.

— Ami nyomtatásban megjelent, az mind itt van: az utolsó lapot megsemmisítettem.

— Miért semmisítette ön meg?

— Azért, mert a befejezés nem állt logikai összefüggésben az előzményekkel; nekem túlságosan konzeratív volt a cikk vége.

Pultz úr nagyon csóválta a fejét, aztán zsebébe dugta a kéziratot s eltávoztában azt mondá Emichnek:

— Ugyebár, ez a Jókai most azt hiszi én felőlem, hogy ez a Pultz egy nagy mamlasz, «der sich mit der Kirche ums Kreuz herumführen lässt! (Nem tudom lefordítani.)

A mire az öreg Emich ismeretes finom modorával azt válaszolá neki:

— Ez a Jókai most azt mondja magában, hogy Pultz úr egy tetőtől talpig becsületes lovagias ember.

— A mi igaz is.

Zichy Nándor megjelent cikke végződött ezen a mondaton:

«A leigázott nemzetek Isteneit Rómába vitték, azok polgárait a római polgárok jogaival megadományozták; de azért még sem lettek azok rómaiakká.»

Hogy az elégetett két lapnak a szövege mi volt? arra már szó szerint nem emlékezem; hanem az érdeklő tartalma eszembe jutott egyszer, — a sadowai katasztrófa után.

Egyébiránt nem volt abban a cikkben semmi, a mi az osztrák sajtótörvényeknek bármelyik paragrafusába ütközött volna.

De hisz nem is sajtóvétségért állítatott bennünket Schmerling katonai törvényszék elé!

Csak a felolvasott ítéletből tudtuk meg, hogy miféle vétséggel vagyunk vádolva.

Gróf Vázsonkői Zichy Nándor és Jókai Mór elítéltettek Schmerling katonai törvényszéke által egy esztendei börtönre nehéz vasban: közcsend háborítás miatt!

Tehát gróf Zichy Nándor, a nagybirtokú főúr és Jókai Mór, a poéta, egy napon (vagy talán éjszakán) oly nagy mértékű közcsendháborítást követtek el Budapest utczáin, hogy azzal egy esztendei nehéz vas viselésére tették magukat érdemessé.

Már biz ezt valamennyi Johann Maria Farina otkolonjai sem mossák le rólunk!

De még azonfelül a nemességünk elvesztésével is sujtattunk.

A mi aztán Deák Ferencznek erre a bon mot-ra adott alkalmat: Kérdés: «Ki most Magyarországon a leggazdagabb paraszt?» Felelet: «gróf Zichy Nándor.»

Rólam pedig egy bécsi lap azt a vicczet zengedezte: «Moriz Jókai wurde in den Bauernstand erhoben.»

Az a legszebb, hogy azon a szent napon, a melyen mi ezt a hallatlan csendháborítást elkövettük, úgy szakadt a hó éjjel-nappal, hogy nem lehetett járni az utcán. Hanem hogy mégis elkövettük, azt hinnem kell; mert a sententia mondja.

Csak azt nem birom megérteni, hogyan került ebbe az ítéletbe még a «Hon» is bele? Azt is megstrófolták egy ezer forint cautióvesztésre. (Csendháborításért!)

Ezt Zichy Nándor pótolta, kezembe nyomva egy ezer forint névértékű magyar földtehermentesítési kötvényt. Erre azonban Schmerlingék még harmincz osztrák forintot fizettettek velem disagio címén. (Nagyszerűek tudtak lenni a kicsinykedésben.)

A nehéz vasat ugyan elengedte a katonai főparancsnok, a mit nagyon sajnálok. Most ugyan sántítának egy kicsit miatta, de milyen dicsekedést követhetnék el vele.

A fogságot pedig azonnal meg kellett lépni. (Germanismus; de az benne a jó.) Egyelőre csak nekem egyedül. — Zichy Nándorra apai örömök vártak: éppen az elítéltetése napja után született az első fia. Ezért megengedett neki, hogy egy hetet a családjá körében töltsön.

Az alatt én egyedül voltam a budai József-kaszárnya foglya. Hiszen nem volt az fogság! A katonák egész jó pajtás módjára bántak velem. A térparancsnok, Haymerle ezredes, egész szívélyességgel fogadott, a legszebb utezai szobát nyitattta fel a számomra, a szomszédszoba várt a büntársamra. Az ezredes tökéletes magyar vicz-

ispáni arcz és alak volt: tréfás, adomázó, kedélyes úr; a mint megtudta, hogy faragó ember vagyok s (rabok szokása szerint) a börtönben faragással szándékozom tölteni az időt, kölcsön adta a saját faragó szerszámaait: ő is szenvedélyes faragó volt. (Itt készítettem el a feleségem mellszobrát fából.) Aztán délutánonként feljött hozzám, kihúzott az íróasztalom mellől: «ne dolgozzék már, jöjjön sétálni velem!» S vitt magával a hegyek közé. Mikor megtudta tőlem, hogy feleségem odafenn lakik a Svábhegyen, azt mondta, hogy «no, hát látogassa ön meg: ne búsuljon szegény asszony: menjen ki hozzá vacsorára: csakhoggy akkor vigye magával a porkolábot is, proforma.» — Éltem az engedelemmel, a porkoláb is igen derék ember volt, hat gyermek apja.

A mellett jöhettek hozzám látogatók, jöttek is nagy számmal, s az úrhölgy-viziteket lekísérhettem a lépcsőkön egész az utcán váró ekvipázsukig. Beniczky Lajos azt mondta: «hisz ez a te börtönöd nem ér semmit: nincs ebben semmi poézis!»

Egy hét mulva aztán berukkolt Zichy Nándor is. (Semmi gróf! Kolléga! Parasztárs!)

A míg az ő szobájában az ablakokat felrakták, addig az én szobámban telepedett le, ott fogadta a tiszteletére jövő térparancsnokot.

A derék Haymerle neki is ugyanazzal a szóval mutatta be magát, a mivel engem fogadott: «Ich werde Ihr Haustyrann sein.»

Aztán elmondta neki, hogy miben fog az ő házi zsarnoksága állni: hogy mi minden lesz szabad ő rabságának, a mi már nekem meg volt engedve.

Zichy Nándor mindezt hallgatta egykedvűen; ő nem találta ebben az új állapotban azt a humoristikus oldalt, a mit én. Azt mondá a térparancsnoknak:

— Köszönöm. Csak egy engedményt kérek. Engedje meg ezredes úr nekem, hogy mindennap reggel elmehes-

sek a reggeli misére a templomba. Megigértém ezt az anyámnak.

Ez az alaprajza Zichy Nándor jellemének.

A jó Haymerle nagyot bámult e kívánságra. Ilyen óhajtatást még árestánstól nem hallott. Azt, hogy én ki-járjak a börtönből ide-amoda, fel a Svábhegyre a feleségemhez vacsorálni, mind megengedheté a saját felelősségére; de hogy egy elítélt rab reggelenként templomba járjon? Ez nehéz kérdés! Azt mondta, hogy ily szokatlan esetre hiányoznak az instructiói; hanem azonnal megteszi ez iránt az előterjesztést a katonai főparancsnokságnál. A főkatonai kommandó megint a maga részéről nem érezte e kérdésben a competentiáját kellőleg meghatározva: az tovább előterjesztette a hadügyminiszteriumhoz, s míg aztán a hadügyminiszteriumtól a misére járhatás engedélye leérkezett, azalatt ő Felsége legmagasabb kegyelme megszüntette a fogságbüntetésünket s mehettünk haza.

De azért a szabaddátétel után is viseltük az elítéltetés következményeit: a nemesség elvesztését. Zichy Nándor nem volt gróf (az nem nagy baj volt neki), de én nem lehettem lapszerkesztő (hogy is ne? egy kiszabadult fegyencz!) s az nagy baj volt nekem, mert új szerkesztőt kellett a lapnál alkalmaznom, Úrházy György személyében.

Zichy Nándor még azután is többször irt a Honba érdekes cikkeket; sajátkezű fogalmazványait ma is híven őrzöm kéziratgyűjteményemben.

De hát mind bagatelle-bajok voltak ezek ebben az esztendőben. Schmerling provisorium, Rájxrá, katonai uralom: — nagyobb veszedelem volt ennél, a mit minden ember érzett, úr és paraszt, de még az állat is: az országos aszály.

Ez volt a rettenetes 1863-iki évnek a signaturája.

A hó olvadásától kezdve augusztus végéig nem esett le egy csepp eső Magyarország legnagyobb részében. Az Alföld, a Bánság, a magyar Kanahán egy végtelen sivatag képét mutatta fel, a melyen nem volt semmi zöld, csak a nádas; búza, rozs kiszáradt, a tavaszi, a tengeri ki sem kelt; se széna, se szalma a barmok számára: általános inség!

Tavaly a földbirtokosok tagadták meg az adófizetést, ez évben maga a föld.

A dús Alföld birtokosai berakták téglával, vályoggal a házaik ajtaját, ablakát s elmentek Erdélybe arató-résziért dolgozni! A gulyákat felhajtották a Kárpátokba, le a Dunához, s otthagyták felében kiteleltetésre. Jegenyehajtás kévéje volt a takarmány; hát még a kenyér! fűrészporról kevert malompor! A lovakat egyszerűen lebunkózták.

Hát a kormány? A közigazgatás mit tett az inség enyhítésére?

De már inkább csatornát tisztítok, mint hogy még egyszer e témáról írjak...

Hanem a magyar társadalom, az megmutatta ez évben, hogy minő hatalmat képez.

«Nem szabad Magyarországon senkinek éhen meghalni!»

Ez volt a jelszó.

Ebben egyesült minden párt, minden osztály, minden nemzetiség, minden felekezet. — És mind a két nem. — A nők versenyeztek a férfiakkal. Szerteszéjjel az országban, minden helységben, a hol nagy inség volt, népkonyhákat állítottak fel, kenyeret osztottak a népnek.

Önkényt is adakozott mindenki; azonkívül is a gyűjtésnek minden módja ki lett találva. Azok között a legfényesebb sikerű volt a Budapesten rendezett jótékonysági női bazar, melyet előkelő hölgyek rendeztek.

Ott láttuk az italmérő pavillonokban a főrangú hölgyeket a polgárnőkkel egy asztalnál a pezsgőt töltö-

getni. A hölgyvilág szépségeinek gyűjteménye volt ott együtt. Azok között legfeltűnőbb szépség volt egy, a konzervatív főnemesi családok egyikének úrasszonya, Z . . . K . . . grófnő.

Láttuk, mikor ez a büszke úrnő egy szegény parasztleánynak, ki a maga forintcskáját szintén elhozta a haza oltárára, nemcsak poharat töltött, de még kezét is szorított vele. (Ezt meg is énekeltük.)

Almássy Pál is odajött ehhez a pavillonhoz. Gyönyörű példánya volt a magyar férfinak: egy fejfel kilátszott a tömeg közül: szelidnek látszó komoly arczczal. Nem volt mágnás; de birtokánál fogva az első nagy urak egyike. Nagy eszű és európai műveltségű ember. A történelemben már fel is volt írva a neve, mint a debreczeni országgyűlés határozatának főrendiházi elnök minőségében aláírójáé. Ezért halálra lett ítélve, vagyona elkobozva; az uralkodó által megkegyelmezve s ismét úrrá téve.

Odalépett a bájos grófné pavillonjához, a ki őt egy pohár pezsgővel megkínálta.

— Mi az ára?

— Másnak egy forint: önnak száz.

— És ha egy csókot kérnék a grófnőtől?

— A szent czélért azt is adok: annak az ára ezer forint.

Almássy Pál elővette tárczájából az ezerest: a grófnő megadta neki érte a csókot: közlétványra. «Ein Kusz in Ehren!»

Természetesen hogy a lapok másnap egyébről sem beszéltek.

Reggel meglátogattam Almássy Pált s gratuláltam neki.

— Pedig nem okosan csináltam a dolgot — mondá ő. — Ebből baj lesz. Nem az a baj, hogy én adtam ezer forintot egy csókért, hanem hogy én kaptam egy csókot ezer forintért. Ebből a bécsiiek azt fogják kiokoskodni, hogy közöttünk és a konzervatívek között

létrejött a fuzió. S minket csak ellenségeiknek tartanak; de a konzervatívokat riválisaiknak. Ennek a symbolistikájául veszik azt a csókot.

Hiszen ha még csak a bécsiek vették volna annak! De a turiniak is annak vették.

Azt írták rólunk, hogy árulók vagyunk.

S attól kezdve elkezdődtek az esténkinti krawallok a váczi (most Károly- és Múzeum-) körúton: a demonstratiók.

Egy csoport fiatal ember összeverődött a Zrínyi-kávéház előtt (a kerepesi út keresztező pontján), ott elkezdtek kiabálni, nem tudom én mit, arra előrobogott a Károly-kaszárnyából egy szakasz dragonyos, a hatvani utczából meg egy kompánia cserepár, vágatva, kivont karddal, szuronyszegezve. Akkor aztán a demonstráló tömeg futott, a merre látott. Én akkor a Szütsné-féle házban laktam, s minden este volt alkalmam az ablakból ezen a látványon — szégyenkedni. Hanem Szigligetit majd agyonlőtték egy ilyen alkalommal, a mint a színházból hazament; az eltévedt golyó az ablakát zúzta be. Kedélyes állapot volt ez!

Az egyetlen színházunk nézőterének emeleti erkélyét a nemzeti kaszinó birta s ettől bérelték azt egész évre egyes kaszinó-tagok.

Egy este, midőn Almássy Pál a bérelt karosszékét keresi, azt már elfoglalva találja báró L. P. Árpádtól, ki ekkor érkezett meg hosszabb külföldi útjáról. Megszólítja barátságosan: «kérlek, ez az én helyem.»

— Eh, mit? — vág vissza nyersen L. P. Á. — Én már itt ülök, tedd le magad a másik székbe.

— De ez az én zártszékem: én ide akarok ülni.

Ez egy kis kellemetlenségnek látszott.

Másnap korán reggel meglátogatott Beniczky Lajos.

— Baj van — mondá. — Almássy Pál és L. P. Árpád között párba van készülöben. Oka egy zártszék fölötti összeszólalkozás, a minek következtében L. P. Árpád

ezt írta levélben Almássynak: «Te, a mint az életben nem találod meg helyedet, úgy a színházban sem találod meg.» Ez szándékos sértés, Almássy általam provocáltatta L. P. Árpádot, ő megnevezte segédeit: nekem kifogásom volt ellenük; most, a míg ő szekundánsok után lát, siess Almássyhoz, s ha A Hon ügyében valami elintézni valód van, azt végezd el vele, mert az ügy kimenetele katasztrófa lesz. A párbaj élethalálra megy.

Én azonban nem Almássy Pálhoz siettem, hanem L. P. Árpádhoz.

Rendkívüli alak volt. Testileg athléta. A kiben az olasz és magyar heves vér kereszteződött. Az egyetlen valóságos forradalmi jellem, a ki valaha magyar földön élt.

Az egész Schmerling-korszak alatt soha adót nem fizetett. Volt több ezer holdnyi uradalma a temesi bán-ságban. Azt nem engedte bevettetni, hogy ne legyen rajta termés, a mit a kormány adó fejében lefoglalhas-szon. Egyszer a négy lovát foglalta le az adóexecutor. Akkor azokra rázárta az istállót s ott hagyta őket elveszni éhen; — de adót még sem fizetett.

Ezt mentem én el megszeliidíteni.

Mikor beléptem a szobájába, azzal fogadott, hogy tudom miért jössz? Hiába beszélsz! Vagy én lövöm őtet oda, vagy ő lö engem oda, de egyikünk nem él holnap.

Én aztán csak két perczig beszéltem hozzá s két percz mulva L. P. Árpád leült az íróasztalához s írt egy ilyen tartalmú levelet Almássy Pálhoz: «J. M. itt volt nálam: felvilágosított, vedd a Hozzád intézett leveletem meg nem írottak, sajnálom a közöttünk történeteket.»

A kik L. P. Árpádot ismerték valaha, kergethetik a fantáziájukat, hogy érje utól, mi lehetett az, a mivel én ezt a megfélemezhetetlen jellemet rábirtam, hogy azt a szót leírja «sajnálom»; ezt még a testvére sem hallotta tőle soha.

A párbajból e levél elküldése után természetesen nem

lett semmi. Almássy Pál személyesen megköszönte nekem a szolgálatot, a mit nekem a párthűség diktált.

Hanem a veszedelem azért nem fordult el.

Az esténkinti utczai tüntetések mindennap ismétlődtek.

Ez időben Zichy Nándor tudatta velem, hogy a Honba nem fog többé írni s minden összeköttetést megszakít velünk. Az események előre vetették az árnyékukat.

Egy napon megtudtam jó előre, hogy a bécsi kormány Almássy Pált és több kiváló politikai elvtársát az éjjel el fogja fogatni.

Nehogy azzal a kérkedéssel vádoltassam, mintha nekem valami organizált titkos rendőrségem lett volna a kormánykörökben, elmondom őszintén, hogy jutottam hozzá.

Szerkesztőmnnek, Urházynak, volt egy 48-as honvédfőtiszt jóbarátja; annak ismét volt egy osztrák főtitiszt kebelbarátja a katonai főparancsnokságnál; ezen a csatornán át én a kormányzóságnak minden intézkedését előbb megtudtam egy pár órával a foganatosításnál. Így aztán Almássy Pált is értesíthettem jókor este előre, hogy éjjélkor elfogják.

Vele együtt elfogták a Honnak több alapító tagját is. A kit el nem fogtak, az menekült vagy a külföldre, vagy haza a pátriájába. Én itt maradtam egyesegyedül. Nem irt már senki vezérczikket a Honba. És nem is előfizetett rá. Egyszerre visszaestünk egy szégyenletes létszámra. Mintha megijedtek volna az előfizetők, hogy most már ő rájuk kerül a sor: az olvasókat viszik börtönre. Az inség miatt a hirdetések is összezsugorodtak.

Én megkísérlettem a lapot saját tehetségemből folytatni. Akkor örököltém a szülőim után egy vagyont: az ráment egészen. Eladtam magyar-utczai házamat, korábbi munkáim szerzeményét. Azt is elnyelte a lap deficitje. Akkor adósságsinálással folytattam a lapot. Minden hónap nyomdai költsége váltóval lett fizetve. Az év végén már tízezer forinttal voltam adósa a nyomdásznak. Akkor az felmondta a hitelt, a jövő hónap

költségeinek fedezésére már nem volt pénz! Barátaim, elvtársaim, munkatársaim mind azt mondták, hogy nem lehet Magyarországon ellenzéki lapot kiadni: szüntessük meg a Hont a legközelebbi félév lejártával. Úgy de egy-néhány száz előfizető még átment a díjával a jövő fél-évre is. Azokat kárpótolni fogjuk a Pesti Naplóval: hisz az is derék hazafias lap s a cenzura gondoskodása mellett alig van már különbség a két lap iránya között. Kemény Zsigmond beleegyezett s azt írta nekem: «ha te azt kívánod, hogy én elnyeljelek, hát én nem bánom: elnyellek.»

Ekkor történt az, hogy Deák Ferencz a Nemzeti Casinóban, a mint Keménytől meghallá, hogy a Hon a közönség részvéthiánya miatt meg fog szűnni, erősen lehordta az ottan jelenlevő urakat, hogy az egyetlen ellenzéki magyar lapot el hagyják enyészni.

Ennek a Deák Ferencz felszólalásának a következése lett az, hogy másnap reggel oda jött hozzám Zichy Nándor (most már ismét gróf) s azt kérde tőlem: «Mennyi pénzre van szükséged, hogy a lapodat fentartsad?»

Én megmondám neki: «Egy hónapi nyomdász-számla — ötszáz forint.»

— Itt van. Ha többre lesz szükség, szólj.

Ekkor már nem tartozott a lap munkatársaihoz.

És a következő új félévben már újra felsereglett a szétzüllött előfizető sereg: a Hon a saját lábára állt: nem volt szüksége senki támogatására: majd jövedelmet is hozott s tekintélyre vergődött. Egy erős párt csoportosult körülötte: a középbal.

Ez volt A Hon és gróf Zichy Nándor közötti viszonynak igaz története, a minek előadásával tartozni vélekedtem.

Gróf Zichy Nándor ezelőtt 33 évvel is az volt, a mi most: hazafi; de ultramontán, a ki a börtöntől nem fél; de a pokoltól igen, — a ki szereti a hazát; de a menyországot jobban; hanem hogy mikor volt közcsend-háborító? — azt ítélje meg az utókor.

A FELSZABADULT FELFOGADÁS.

(1901.)

I.

Ezelőtt harminczöt esztendővel ő felsége a király legmagasabb trónbeszédében felszólítá az egybehívott magyar országgyűlést, hogy formulázza a nemzet kívánalmait, a melyek szerint Magyarország és Ausztria között az alkotmányos kiegyezés létrehozattassék.

Mindkét országban csak ideiglenes kormány volt, mely az adminisztrációt vezette olyan közegekkel, a milyeneket éppen elől-utól talált. A magyar országgyűlésre volt bízva a kezdeményezés.

Az országgyűlés egy hatvanhét tagból álló bizottságot választott meg, melynek feladata volt az alkotmány alapszervezése.

Engemet is beválasztottak e bizottságba.

A bizottság üléséből ki volt zárva a nyilvánosság. A tagokon kívül senkinek sem volt szabad megjelenni a tanácskozásteremben s azok becsületszóval köteleztettek a titoktartásra.

Mikor a helyeinket elfoglaltuk, én magam elé tettem egy nagy csomó papirost, meg egy szál plajbászt.

Deák Ferencz odaszólt hozzám: «Mit akarsz azzal a sok papirossal?»

— Jegyzeteket csinálni a mai tanácskozásról.

— Tudod jól, hogy az itt elmondandókról nem szabad semmit nyilvánosságra hozni. Felfogadtuk.

Én erre az egész gyülekezethez fordulva, azt kérdezém, hogy meddig tart a felfogadás záró ideje? (Azt hittem, legfeljebb egy esztendő lesz.)

Deák azt mondta, hogy harmincz esztendeig.

Nyáry könnyíteni akart, azt mondta: legyen huszonöt esztendő. Apponyi György harminczöt esztendőt javasolt. Az ő javaslatát fogadta el a bizottság.

Erre én azt mondtam: «Jól van, hát majd közölni fogom ezeket a lapomban — harminczöt esztendő mulva.»

Általános derűlség fogadta e humorosnak látszó kijelentésemet.

Hát persze, hogy humoros volt.

Harminczöt esztendő mulva! Hisz ez még embernyi embernek is nagy idő. Szürkül a szakállunk! De hát még egy hírlapnak? Hogy akar egy magyar ujságlap még harminczöt esztendő mulva is élni?

És ime, a harminczöt év letelt és én még mindig főszerkesztője vagyok annak a lapnak, mely ma is, mint akkor, segít építeni a hangyamunkát a nemzeti lét és szabadelvűség nagy gúlájának emeléséhez.

Abból a hatvanhét emlékezetes politikusból csak öten vagyunk még életben: Tisza Kálmán, Podmaniczky Frigyes, Falk Miksa, Szontagh Pál és magam. A többi erős munkása az alkotmány építésének mind hazatért már az ő atyáihoz.

Most tehát, a harminczöt év lefolyása után, felszabadítva érzem magamat a felfogadás alól; s előkereksem a megfakult papirokat s igyekezem az odavetett kusza betűkből (plajbászszal) kihüvelyezni a tartalmat. Hogy jegyzeteim hívek, hogy hozzájuk semmit nem tettem, rajtuk semmit nem módosítottam, arról igaz hitemmel kezeskedem. Jegyzeteimnek értéke egyesegyedül a közvetlenség.

II.

A bizottság tagjai elfoglalják helyeiket az ülésteremben.*

Deák Ferencz feláll s indítványozza, hogy a bizottság válaszsza meg elnökéül gr. Andrássy Gyulát, a képviselőház elnökét. Az indítvány közfelkiáltással elfogadtatik. Hasonlóul Csengery Antal megbízatása a jegyzői toll vezetésével.

Elnök és jegyző helyeiket elfoglalják.

Elnök átadja jegyzőnek a trónbeszédet és mellékleteit felolvasásra. Azok felolvastatnak, a tanácskozás asztalára letétetnek.

Első szónok Deák Ferencz, ki az elnök hívására feláll az első ülésből. Előtte, a kezében semmi írás. Mindent emlékezetből mondott el.

«Két különböző tekintet áll előttünk: az ország és a trón érdeke. A tárgyalás magva az, hogy az országgyűlés cselekvéssjoga elismertetett. A trónbeszéd 1-ső sorban a közös ügyek megállapításáról szól, 2-od sorban kapcsolatosan az októberi diploma és a februári pápens megfontolásáról, 3-ikban a 48-iki törvények átalakításáról, 4-ikben Horvát-Szlavonország kívánalmairól. A többi rész motiváció, kiindulási pontok megjelölése. A bizottság egyenkint akarja-e a trónbeszéd pontozatait tárgyalni, vagy egy általános válasz vázlatát elébb megvitatni?»

Báró Kemény Zsigmond a vázlat előterjesztését óhajtja.

Gróf Andrássy Gyula felszólítja Deákot, hogy közölje a bizottsággal a vázlatát.

Deák Ferencz újra feláll s előadja az adandó válasz vázlatát, kezét a maga elé tett iraton nyugtatva, melybe bele nem néz.

* A «Balközép» tagjai egy csoportban ültek. Ma is ott függ az íróasztalom felett az egész csoportnak remekül felvett fényképe. De szép barna legény volt ott középben az a Tisza Kálmán! (J. M.)

A vázlat hódoló köszönettel nyitja meg a válaszfeliratot ő felségéhez: 1. Tény az, hogy ő felsége alkotmányosan kívánja az országot kormányoztatni. 2. Megszünteti a jelen zilált állapotokat s a jogvesztés elméletét félretette s a pragmatika szankcziót fogadja el jogalapul. 3. Igéri a korona az ország épségben tartását. Ez által lehetővé teszi, hogy az országgyűlés aggodalom nélkül s a siker reményével szólhasson a trónhoz. Ez lenne a bevezetése a válaszfeliratnak.

Tartozunk a multnak és magunknak, hogy a 48-iki korszak alapeszméinek fentartása mellett a magyar alkotmány átalakíttassék, hogy az új rendszer, nyugodtabb idők követelményei szerint, minden érdeket kielégítsen. S ha e nyugodtság mindkét részről állandó lesz, bizony bekövetkezik a kiegyezés. A trón érdekeit az élet mutatja; a tapasztalás bizonyítja, hogy a kormányzati eszközök kísérletezése által az ország történetéből tizenhét év lett kiszakasztva. Ha azalatt igazíthattuk volna el a trón és az ország közötti válságot, sok tény elmaradt volna, a minek nem kellett volna megtörténni.

Tudjuk, hogy vannak válságok a trón körül s ez inkább mentség, mint vád, de ő felsége sok akadályt elhárított. Ő felsége tűzte ki alapul az ország önállóságát, a szankczió pragmatikát, melynek főcélja volt a trónöröklés biztosítása a leányágra átruházás által, az országra nézve pedig fő cél az ország feloszthatatlansága egy uralkodó jogara alatt s a trón uralma alatt egyesült országoknak egyesült erővel megvédelmezése minden kül- és belelenség ellen s azoknak biztonsága. Ezt az idő is igazolta. Ha a pragmatika szankczió ezt nem rendezte volna, tizenhét év múlva az ország szétbomlott volna. Azért mi a pragmatika szankczió minden pontjához ragaszkodunk s ezt a közös biztonság célja végett kölcsönösen egymástól elvárjuk.

Ezután áttér Deák Ferencz a válaszfelirat lényegére.

A közös ügyek elnevezését közösen érdeklő viszonyok kifejezéssel akarja kifejeztetni.

Előadja, melyek a közösen érdeklő viszonyok: a hadügy, külügy s az ezekkel kapcsolatos pénzügy.

Az örökös tartományoknak is alkotmányos kormányzás adandó, azoknak a szabadsága a mienknek is támasza.

Mi készek vagyunk, mint szabad nemzet szabad nemzettel, az osztrákokkal, az ő és a mi függetlenségünk fentartása mellett, kiegyezni.

Az alkotmány formájára nézve nem bocsátkozik részletezésbe, ez ő felsége és az országok dolga.

Az októberi diploma s a február 26-iki pátens, melyek tárgyalás végett leküldettek, el nem fogadhatók, miután mindkettő oktrojálás útján lett kibocsátva.

Nagyfontosságúnak tartjuk azon biztosítást, hogy ő felsége alkotmányosan kívánja országait kormányoztatni.

A mi alkotmányunk nem ez októberi diplomával vette kezdetét, az egyidős a nemzettel s országunk létevel. A király jogai az alkotmányon alapulnak.

Remélettük, hogy ő felsége az alkotmányt helyreállítja s a magyar országgyűlés fog értekezni a 48-iki törvények megváltoztatása felől, e helyett e közös alkotmány terveztetett az egész birodalomra nézve.

Tartalmukat tekintve, az októberi diploma is messzebbre terjeszti ki a közös érdekű viszonyokat, mint a pragmatika szankezió és sokat elvon a magyar törvényhozás hatásköréből, a februári pátens még messzebb megy, mert Magyarország képviselőtét oly testület tagjává teszi, melynek kezelésmódja mellett örökös minoritást képezne s a majoritás érdekei mellett teljes abszorpcziót vonna maga után.

Ez irányunkban a jogvesztés elméletének kifejezése volt.

Az egyesülés célja nem lehet beolvasztás.

Azután áttér Deák a törvényhozási feladatok össze-

függésére, a kompenzáció kérdésére, különösen a kereskedelmi és hiteli törvényekre.

Kifejti a közigazgatás egyesítésének lehetetlenségét; ez alkotmányos kormányzás mellett vagy megakasztja a közigazgatást, vagy az történik, hogy az erősebb magához ragadja a gyengébbet. Egyiket sem fogadhatjuk el, hanem követjük ő felsége útmutatását, hogy mi tegyünk oly javaslatot, mely alkotmányos önállásunkat megóvjá s a szükséges reformoknak is megfelel.

Ő felsége a 48-iki törvényeket a fejedelmi jogokkal összeegyeztetni kívánja, mi is hajlandók vagyunk azokat ily irányzattal megváltoztatni.

A felelős miniszterium iránti javaslatot elvárjuk.

A koronázást óhajtjuk mi is. Ez a legszentebb kapocs a trón és a nemzet között, kiegészítése az alkotmánynak. Addig törvényjavaslataink csak javaslatok. Reméljük, hogy ő felsége megszünteti a mostani állapotot alkotmányunk akadályainak elhárításával.

Ő felsége anyagi és szellemi érdekeink előmozdítását igéri. Mi is készek vagyunk azon új törvények tárgyalására, melyek hátramaradott anyagi és szellemi érdekeink felemelésére hivatvák. A politikai javulás ezeket is megjavítja. Új törvényeink akként alkottassanak, hogy azok vallás- és nyelvkülönbség nélkül, a 61-iki felirat értelmében ez ország minden vallásfelekezetű és nemzetiségű polgárainak jogos igényeit az igazság és méltányosság szerint biztosítsák.

Bizunk ő felsége atyai jóságában.

Köszönetet mondunk Horvát- és Tótország képviselőinek. Maradunk a 61-iki nyilatkozat mellett, testvéri kezét nyújtva, a Szent-István koronája alatt egyesült ország épségben fentartása mellett.

Erdélynek is köszönetet mondunk a megjelenésért. A 48-iki unió törvénye sok tárgyat fennhagy, melynek elintézéséhez sok óvatosság szükséges. A Rescriptum velünk nem közöltetett.

Dalmáciát nem említi a királyi leirat, Az is a Szent-István koronája alatti országok közé tartozik.

Fiumét is reméljük a magyar képviselőházba meghívni.

A határőrség kérdését ezúttal érintetlen hagyjuk.

Kivánjuk a politikai vádak folytán elítéltek és elzártak szabadon bocsátását. Hallgassa meg ő felsége kérelmüket s törölje el a multak szomorú maradványait.

Kivánjuk elismertetni a jogfolytonosságot. Mult és jelen között ne legyen különbség. Ez legyen elvben elismerve s tetteleg életbeléptetve. A mit a király és nemzet együtt elhatározott, azt csak a király és a nemzet együtt változtathatja meg.

Kivánjuk a megyék helyreállítását. Sok nehézséggel fog járni a közigazgatás ágainak átvétele; de ez sem teszi szükségessé az abszolút rendszer fentartását. Alkotmányunk most is fel van függesztve. Közigazgatásunk most kétféle kormány kezében van, azok közül az egyik idegen s a magyar kormánytól független.

A közigazgatás átvétele érdekében készek vagyunk az indemnitást felajánlani a magyar kormánynak az adók behajtására.

Végzi Deák a vázlatát a hódolat kifejezésével.

Andrássy Gyula elnök felolvasottnak nyilvánítja a vázlatot.

Ivannovics kéri a nemzetiségi kérdés megoldásának felvételét.

Deák Ferencz pártolja az indítványt a II-ik felirat értelmében s külön felemlíteni kéri a vallási ügyek rendezését is.

Kubicza a vallásügy kérdésénél kívánja a pátens visszavonását s a Concordatumra is reflektál.

Deák Ferencz szerint a pátens nemcsak azért sérelmes, a mit tartalmaz, hanem azért, mert oktrojálva van.

Andrássy elnök elrendeli, hogy Deák vázlata litografiroztassék.

Bartal György (jobboldali, Apponyi-párti képviselő) előrebocsátja, hogy tudomásul veszi a balközép (Tisza-párt) és a centrum (Deák-párt) egyesülését, maga részéről kijelenti, hogy a jobboldal is kész hozzájárulni elvben az előadott vázlatához, csak a kivihetőség akadályait tartja szem előtt, melyek az országgyűlésen kívül vannak. Ezért óhajtandó, hogy minden nézet egyesüljön s az ország akarata csorbitatlanul jusson a trón elé. Kéri a szakasz tárgyalásának felfüggesztését a vázlat litografáltatásáig.

Deák átadja a vázlat fogalmazványát az elnöknek, a kitől azt átveszi a háznap s rögtön viszi a ház könyomójába.

Hogy a bizottságnak a bekövetkezett szünet alatt is legyen alkotmányos foglalkozása, a ház elnöke, Szentiványi Károly bejelenti, hogy Rudnyánszky képviselő lemondott a báró Baldácsy képviselő elleni vizsgálat megbízatásáról. Ez egy igen kellemetlen dolog lesz, ha a ház elé kerül.

Deák megjegyzi, hogy ez itt most nem bizottság, hanem magántanácskozmány, mely meghallgathatja a tényállást, de határozatot nem hozhat.

Rudnyánszky előadja az esetet. Ő, mint a képviselőház által kiküldött biztos, jövő hétfőre kitűzte a vizsgálat megkezdését. Ez idő alatt Baldácsy báró ellátogatott több ízben a vizsgálattevő képviselőhöz, információkat tenni. Többek között egy kortesvezérének a fenyegető leveleit is bemutatta, melyben az a lovának az árát követeli, melyet a választás alatt tönkre nyargalt, megtagadás esetében terhelő bizonyítványok előadásával fenyegetődzik. Négyszer ismételte Baldácsy a látogatását s az utolsó látogatás után két darab százas bankót felejtett ott a képviselő mosdó-asztalán. Rudnyánszky elkeseredetten mutatja fel a bizottságnak a megvesztegetésre szánt két darab százast, melyet a lemondási leveléhez csatol in natura bizonyíték gyanánt, elszörnyedésének élénk szavakban adva kifejezést.

A társaság meg volt hatva e botrányos incidens előterjesztése által.

Deák Ferencz azt a tanácsot adta a képviselőnek, hogy ezt az ügyet terjessze a képviselőház plénuma elé, miután ez a 67-es békéltető bizottság kiküldetésének hatáskörébe nem tartozik.

Ez alatt elkészültek a könyomatú levonatok s kiosztattak a bizottság tagjai között.

Andrássy Gyula elnök az ülést újra megnyitja.

Csengery Antal jegyző pontonként felolvassa a vázlatot. 1-ső pont változatlanul elfogadtatik.

2-ik szakasznál felszólal gróf Apponyi György:

Rajzolja a válságos időket. Egész Európa forrong. A dániai kérdés, a németországi hegemonia miatt monarchiánk akezióba kényszerítettik. Bele akar valamit szuradni a feliratba, a mi a birodalom többi népeit megnyugtatta.

Deák Ferencz válaszol Apponyi György grófnak. Szeretné látni a szövegét annak a beiktatandó megnyugtatósnak. A toll sokat kivisz. Máskor is előhozhatja még Apponyi e javaslatot. Azután észrevételeket tesz a javaslat szellemére. Az első tény, mely bonyodalmat okozott, az 1860-iki októberi diploma kibocsátása volt. Ő felsége abszolút kormányzást akart behozni, egységes nagy birodalmat alakítani. Jó célja volt teóriában. Az abszolút uralom boldogít teóriában. Des Menschen Wille ist sein Himmelreich. Ő felsége megpróbálta alkotmányos úton uralkodni. Ez úton legtermészetesebb lett volna azt mondani, hogy a birodalom egyik része bír alkotmánynyal s ez félre nem tehető; ha felfüggesztetett, természetes ennek visszaállítása. Ha a monarchia másik részének a 48-iki alkotmányunk ellen van kifogása, első feladat a monarchia ezen másik részével tisztába jönni. Ha akkor a magyar országgyűlés felszólíttatik s megállapodás jön létre, akkor kellett volna a lajtántúli országoknak ki-

adni az alkotmányt. Ennek az igazságát mutatja a szeptemberi manifesztum. Ő felsége odaviszi a dolgot, a hová akkor kellett volna vinni. Előbb a magunk viszonyait kell tisztába hozni; egyrészt a magyar nemzet és a magyar király között, másrészt Magyarország és az örökös tartományok között. Elutasítja az osztrák lapoknak azt az inszinuációját, hogy mi csak a magunk dolgára tehetünk inicziatívát, az osztrákokéra nem. Csak az akadály, a mi közös: a birodalom rekonstrukciójánál ők végezzék a dolgukat a maguk fejedelmével; mi is végezzük a magunk dolgait a magunk fejedelmével. Ha ő felsége nem tartja czélszerűnek, mi tehetünk javaslatokat, mások érdekeit is tekintetbe véve, de mi nem indítványozhatunk alkotmányt egy összbirodalom számára.

4. szakasz; felolvastatik.

Szentkirályi Mór az alkotmányt nem tartja változhatatlannak.

Deák Ferencz annak tartja. — Azzal punctum.

Azután felolvastatik az 5-ik, 6-ik, 7-ik, 8-ik, 9-ik, 10-ik szakasz minden észrevétel nélkül.

A 11-ik szakasznál, mely az októberi diplomáról s annak tárgyalásra alkalmatlan voltáról szól, szót kér gróf Apponyi György. Elmondja, hogy az októberi diploma megalkotásában neki is tevékeny része volt s védelmezi annak alaptételeit. Ő és párthívei (az ó-konzervatívok) nem fogadják el azon elvet, hogy csupán a szankció pragmatika szolgálhat a kiegyezés alapjául.

Gróf Apponyi nézetét támogatja Bartal György.

Deák Ferencz felel neki. Most még egész higgadtan szól. A válaszfelirat kell, hogy megfeleljen a trónbeszédnek. Magyarország és a király közötti helyzet abnormis. A király még nincs megkoronázva. Addig propozíciókat nem tehet. Más körülmények között jött létre az 1791-iki trónbeszéd, melybe propozíciók voltak beszöve. Az felvilágosított megszüntetett tényeket.

A mostani trónbeszéd egyenesen felszólítja a magyar országgyűlést, hogy a közös ügyekre nézve tegyen az osztrák alkotmánygyűlésnek összeegyeztethető javaslatot. Fogunk tenni. De nem az októberi diploma s nem a februári pátens alapján. Ha a mi javaslatunk az osztrákok által egyoldalúnak találtatnék, tegyenek ők pozitív javaslatot. De nekünk nem szabad őket ámitanunk. Ez csak nehezitené a kiegyenlítést.

Deák nyilatkozatát pártolják: Tisza Kálmán, Klauzál Gábor.

Ujból felszólal gróf Apponyi György. Tekintélyének egész súlyát a mérlegbe veti.

Apponyi György gróf kétségbevonja a magyar országgyűlésnek azt a jogát, hogy a februári pátens és az októberi diploma ellen a válaszfeliratban nyilatkozzék. Sokakra nézve ez noli me tangere. Kívánja a vázlat e passzusának kihagyatását. Ha a bizottság tanácskozmányainak eredménye lesz s az a Ház plénuma elé fog kerülni, akkor lehet a két alkotmányozó okmány visszautasítása vagy elfogadása felől vitatkozni. Ez értelemben formulázott indítványt tesz le a bizottság asztalára.

Erre fölemelkedett Deák Ferencz és tartotta diplomatai szónoklatainak legremekebbjét. A ki Deák Ferenczet ez órában nem látta, annak nem lehet tökéletes fogalma e nagy államférfi hatalmas lelkületéről. A tiszta meggyőződés, az erős indulat melegíté át szavait. Reszkető kézzel írtam le azokat s őrzöm e rap-turát, mint egy kincset.

Deák Ferencz: Mi nem a magunk nevében beszélünk, hanem a nemzetében. Az országgyűlés a nemzetet képviseli. Az volna a leggonoszabb neme az oktrojálásnak, ha azt mondanák: «ti nektek van jó alkotmányotok, a mit ti is szerettek, mi is elismerünk — in thesi —, de annak gyakorlati használatába addig bele nem helyezünk benneteket, míg abból bizonyos,

nekünk nem tetsző részleteket ki nem hagytok». Ez volna a legnagyobb erőszak. Akkor legjobb lenne, ha mindjárt beletennők a koronázási hitlevélbe, hogy mindezen törvényeket megtartom, a míg nekem tetszeni fognak. Az alkotmány nemcsak a nemzet szabadságát biztosítja, hanem a trón fennállását is. Mi koronázott király nélkül nem is változtathatjuk meg a törvényeket, mert határozataink addig nem bírnak törvény erejével, a míg azokat a koronás fejedelem nem szankcionálja. Előmunkálatokra szívesen ígérkezünk s azt meg nem tagadjuk. De nemcsak a 48-iki szentesített törvényeink vannak felfüggesztve, de egyáltalában minden alkotmányunk. Nincsen-e felfüggesztve az 1715-iki törvényczikkely: «nec ad normam aliarum provinciarum administrati». Kivánja-e a birodalom nagyhatalmi állása, hogy az 1791-iki (—) törvényczikk ellenére a vallásfelekezetek közötti béke pátensek által felháboríttassék? Kivánja-e, hogy a megyék és városok provisórie kormányoztassanak? Nincs-e kétféle kormány most is az országban? Oka vagyunk-e mi annak, hogy a jogfolytonosság 17 évig félbeszakadt? Oka vagyunk-e annak, hogy Horvátországban és Erdélyben ezalatt oly viszonyok idéztettek elő, a mikből most maga a király sem tud menekülni, úgy, hogy mi magunk sem fogjuk tudni, hogy mik lesznek az erdélyi követek a pesti országgyűlésen?

A midőn egy szász kerület kijelenti, hogy ő az uniót soha el nem ismeri s a 63-iki pátenshez ragaszkodik, a míg a magyar követek egyenesen hozzá akarnak szólni közjogi kérdéseinkhez is. Mi részleges jogfolytonosságot nem ismerünk. Ha a nemzet megváltoztatja akaratát, elveit, teheti; de én még akkor is tagadom, hogy magának a nemzetnek is joga legyen tőlem azt követelni, hogy megváltoztassam meggyőződésemet.

Ilyen beszédet még nem mondtak soha törvényhozói teremben, mint a minőt a haza bölcse előadott, kinek

király iránti hűsége egyenlő próbájú volt honszeretetével. Soha el nem felejttem ezt a magasztos jelenetet; még most is, egy emberöltő idő múlva, hevesebben érzem ereimben lüktetni a vért, ha rá visszaemlékezem.

III.

Most jutottam hozzá az 1866-iki országgyűlési tudósításhoz s ezek szerint helyreigazítom a cikksorozatomban becsúsztott emlékezeti tévedéseket.

A «közös viszonyok» elintézésére (és csak erre) kiküldött bizottságba márczius 5-én a képviselőház megválasztott 52 tagot, 15 hely a főrendieknek hagyatott fenn.

Szavaztak összesen 252-en.

Legtöbb szavazatot nyertek: Deák Ferencz 244, Andrassy Gyula gróf 242, Ghyczy Kálmán 242, Jókai Mór 240, Tisza Kálmán 239, Bónis Sámuel 238, Szentkirályi Móricz 238, Nyáry Pál 237, Eötvös József báró 239, Csernovics Péter 236, Podmaniczky Frigyes báró 235, Várady Gábor 235, Klauzál Gábor 239, Ivánka Imre 233, Joannovics György 233, Simonyi Lajos báró 232, Trefort Ágoston 231, Gozsdu Manó 230, Somsich Pál 229, Horváth Boldizsár 229, Lónyay Menyhért 228, Csáky László gróf 227, Szontagh Pál 227, Csengery Antal 226, Kautz Gyula 225, Bezeredy László 224, Madocsányi Pál 221, Hollán Ernő 220, Lónyai Gábor 220, Somossy Ignác 218, Komáromy György 218, Rajner Pál 218, Sárközy József 216, Ujfalussy Miklós 216, Fest Imre 215, Tóth Lőrincz 215, Kubicza Pál 214, Gorove István 214, Justh József 213, Kemény Zsigmond báró 213, Szápáry Gyula gróf 213, Kandó Kálmán 213, Mocsonyi Antal 210, Prónay József báró 206, Orczy Béla báró 200, Keglevics Béla gróf 200, Milutinovics Szvetozár 199, Széll József 193, Bittó István 189, Bartal György 164, Zsedényi Eduárd 160, Apponyi György gróf 156.

E szerint a bizottságnak ma is életben levő tagjai a következők: Tisza Kálmán, Podmaniczky Frigyes báró, Szápáry Gyula gróf, Szontagh Pál, Tóth Lőrincz, Várady Gábor, Kautz Gyula, Joannovics György és Jókai Mór; számra kilenczen. Közülök három most is képviselő, öt főrendiházi tag.

A szavazás megejtése után élénk parlamenti vita támadt azon kérdés fölött, hogy a bizottság ülései a nyilvánosság mellett, vagy annak kizárásával tartassanak-e meg?

Perczel István formulázott indítványt tett le a Ház asztalára a nyilvános ülések tartása mellett.

Kállay Ödön a nyilvánosságot csupán a képviselőház tagjai számára kívánja fentartatni.

Böszörményi László a teljes nyilvánosságot követeli. Zsedényi ellene mond a nyilvánosságnak.

Deák Ferencz nyomban az indítványtétel után kifejti nézeteit a nyilvánosság megtartása ellen. A nyilvánosság kizárja a kölcsönös kapacitáció lehetőségét. Megeshetik, hogy egy tag a felhozott okok által más véleményre térítettik, mint a mit előzőleg magával hozott; de ha ma az elmondott véleményét már minden hirlap közzétette, holnap lehetetlen neki a jobbnak találtat elfogadni. Az országnak az fekszik érdekében, hogy ily nagyérdekű kérdésben megállapodás jöjjön létre, nem pedig az, hogy a vita fázisaival megismerkedjék.

Kettévágja a vitát Nyáry Pál, a házszabályokra hivatkozással, melyek szerint a fölött, hogy egy indítvány tárgyalassék-e vagy sem? — előleges szavazással dönt. Hozzájárul e nézethez Tisza Kálmán is.

Elnök erre felteszi a kérdést: akarja-e a Ház tárgyalni a Perczel-féle indítványt? A Ház nagy többsége tagadólag szavaz.

És ezzel a bizottság kezébe lett letéve a határozás a nyilvánosság kérdése fölött, az pedig egyhangúlag a teljes titokbantartást mondotta ki.

Deák nagy beszéde után (jegyzeteim nyomán)

Apponyi György azon álláspontra helyezkedik, miszerint az Ausztriával való kiegyezés érdekében mi nekünk okvetlenül áldozatokat kell hoznunk.

Deák Ferencz: Én csak kétféle áldozatot ismerek: pénzt és vért; de jogokat feláldozni nem fogunk soha. Mi felelősséget csak olyan dolgokért vállalhatunk, a mik saját magunktól függnék; de itt a felelősségnek hiányzik a korpusza. Én ezt azért nem akartam a vázlatomba behozni, nehogy rekriminációkra adjak alkalmat.

Apponyi: Mind a két félnek volna joga a rekriminációkra.

Deák Ferencz: Tagadom, hogy a másik félnek joga volna rekriminálni.

Apponyi: Hát a 48? S a mi arra következett?

Bartal (csillapítólag lép fel) kéri Apponyi György grófot, hogy indítványát vonja vissza.

Jókai Mór (szót kér): Arról van szó, hogy ez a monarchia nagyhatalom legyen-e, vagy sem. Az uralkodó azzá akarja tenni. De államférfiai, kik országát kormányozzák, erre a leglehetőlenebb utat választották. Ők e birodalomból német nagyhatalmat akarnak alakítani. Mi megmutatjuk az utat a nagyhatalmi állás elérésére. Szabadelvű alkotmány helyreállítása Magyarországon, szabadelvű alkotmány inaugurálása Ausztriában. A szabadságukra féltékeny népek lesznek erős oszlopai a trónnak. Nem kibékülésről van közöttünk szó, hiszen nem vagyunk hadban álló ellenségek, Magyarország és Ausztria, hanem közösen érdekelt felek, a kik anyagi gyarapodásban, művelődésben, kölcsönös védelemben egymás támogatására vagyunk utalva. A mulakra nézve kimondtuk, hogy vessünk rájuk fátyolt. De nem vethetünk fátyolt a jelen állapotainkra. Belügyeink tarthatatlanok. Ezeket teljesen összekuszálja a februári pátens. Nemzetünk belső élete van megbénítva.

S e megbénított nemzettel akcióképtelenné válik kifelé a monarchia. Az uralkodó kormánya megpróbálta már a magyar nemzet lelkesedése nélkül európai akcióba lépni s végezte a kísérletet egyetlen győzelem kivívása nélkül. Most újabb sötét fellegek tornyosulnak Európa egén. S az uralkodó kormányférnai még most is a helyett, hogy ébren látnák az előttük levő nagy feladatot, a monarchia országainak, Magyarországnak alkotmányos kiépítését, e helyett a nagy német hegemónia álmoképe után futnak. Adja isten, hogy rossz próféta legyek ; de tartok tőle, hogy a monarchiát újabb katasztrófába fogják belevinni.* Az uralkodó jogait az 1848 : III. t.-cz. 8. §-a teljesen biztosítja. E körül építsünk.

Még ezután Lónyay Menyhért és Ivánka Imre tettek indítványt az iránt, hogy az osztrák államadósságok egy részének elfogadása vétessék be a tervezetbe, a mi ellenvetés nélkül elfogadtatott.

Erre Apponyi György gróf visszavonta az ellentmondó indítványát.

Deák Ferencz tervezete egyhangúlag lett elfogadva.

És így fényesen bebizonyult annak az igazsága, hogy a nyilvánosság kizárása mellett (in camera charitatis) a legszembeállóbb politikai nézetek is kiegyenlíthetők.

Eddig tartanak följegyzéseim.

* A következő félév története bebizonyította, hogy valót jó-soltam. (J. M.)

DEÁK FERENCZ A KORONÁZÁS NAPJÁN.

(1892.)

Deák Ferencz nem vett részt a koronázási ünnepélyekben.

Egyszerű életmódhoz szokott puritán jelleme visszatartá minden külső pompától, zajos ünnepélytől. Ehhez már Deák Ferencznek meg volt adva az a kivételes előjoga, mondhatnám «fenségi joga», hogy ő távol maradhasson a külső pompa öregbítésétől.

Mikor a Deák Ferencz szobrának tervezéséről volt szó s kérdésbe volt téve, hogy álló vagy ülő helyzetben legyen-e az alak megörökítve, én azt mondtam, hogy Deák Ferencz emléke követeli azt, hogy ő *ülve* fogadja az utókor tisztelkedését.

Buda «és» Pest (még akkor *két* város) utczái zászlódíszben pompáztak; néptömeg képezett falat a házak mentén, a felszőnyegezett állványokon. Gyönyörű derült nap ragyogott alá az egész ünnepélyre. Csak Deák Ferencz ült csendesen a maga megszokott kettős szobájában, a 72. szám alatt az «*Angol királynénál*»; csak ő látott az égen egy fekete foltot.

Az a fekete folt volt egy névtelen levél, melyet a koronázási nap reggelén kapott, s melyben az volt tudtára adva, hogy a mult éjjel megérkezett Turinból Kossuth fia, Ferencz, s hogy annak a vezetése mellett a szélsőbaloldali 48-as párt, még inkább a 49-esek, egy hatásos ellentüntetéssel szándékoznak megzavarni a koronázási ünnepséget.

Ez a hír nagyon elszomorította Deák Ferenczet.

Nem volt pedig benne semmi igaz. Kossuthnak az alakját nemcsak azok a tények domborítják ki, a melyeket megtett, hanem azok is, a melyeket *nem* tett meg.

Hanem a pusztá hír, maga a lehetőség nagyon felzavarta Deák kedélyét.

Itt látta maga előtt nagy művének betetőzését: Magyarországnak királyával kibékítését; egy új, boldog, szabad korszaknak bevezetését, egész élete, nagy szelleme, honfi-lelkülete törekvéseinek megvalósulását.

Tetszett ez a nemzetnek, tetszett az Istennek, tetszett magának a népnek is. És mindezt megronthatja egy fekete pont, a mi a napba beleesik.

Rendkívül izgatott volt.

Valamennyi jó barátja, elvtársa mind ott volt a koronázási ünnepélyen; egygyel sem közölhette aggodalmát.

Rendőrségnek még akkor csak csirája volt Budapesten; de ha erdeje lett volna is, Deák Ferencz nem denunciálhatja Kossuthot.

Egyetlen képviselőtársa osztotta csendes magányát: kedves unokaöccse N**y J. Az egész koronázási ünnepség alatt az volt, a kivel érintkezett. Az sem volt mindig mellette, mert időnkint elküldé hírt hozni a nagy nap eseményeinek lefolyásáról.

Így okoskodott.

Valami számbavehető ellentüntetést rendezni csupán két helyen lehet: a Plébánia-téren (mostani Eskü-tér) vagy a kardvágási dombnál.

Nyugtalanul járt fel s alá egyik szobájából a másikba. A szivarok érintetlenül, a lapok felbontatlanul heverték az asztalán. Semmi sem érdekelt e egyen kívül. Nyugtalanul számította a lassan járó óranegyedeket.

A mint a gellérthegyi ágyúk dördülése jelenté, hogy a *koronás* király megindult a templomból: Deák izgatottsága arczszínén is észrevehető volt. Máskor is piros volt az, de most egészen kigyuladt.

Mi történik odakinn?

A nép-kiáltás összhangja, az éljen-riadó egyre közeledett, már végig haladt a Duna-parton: Deák Ferencz sietteté unokaöcsését, hogy menjen fel a Plébánia-térre, hol a képviselők emelvénye áll, s hozzon hírt.

N**y visszatért: «Minden a legünnepélyesebb rendben ment végbe, egy ellenmondó arcz sem volt a tömeg között.»

Ekkor újra elküldé a rokonát, hogy előzze meg a díszmenetet a kardvágási halomnál.

Onnan is visszatért rövid negyedóra mulva a képviselő rokon.

— Egy örökkévalóság, hogy odajársz! — mondá Deák; pedig csak tizenöt percz volt. — Mi történt?

— A király fehér lova ugyan ágaskodott, mikor a nagy éljenriadás felzendült a nagy téren, de a király erősen megülte a mént: úgy vágatott fel a halomra s biztos kézzel tette meg a négy vágást, szent fogadásul a világ négy sarka felé. A nép még most is éljenez.

— Hála Istennek! — mondá Deák. A mit a király fogadott, azt meg is fogja tartani. Meg fogjátok látni, hogy igen jó uralkodó lesz, s ez az ország fel fog virágozni alatta, s ez a nemzet nagyon fogja őt szeretni. De ha ezt a napot megzavarta volna valami, akkor Isten tudja, mi következett volna erre az országra!

Deák Ferencz egészen el volt érzékenyülve. Azt az árulkodó levelet tűzbe dobta. Nem volt benne semmi igaz. Valami esetlen szajkó akarta ezzel megtréfálni a nagy hazafit, s igen keserű órákat szerzett neki vele.

Mindez eszünkbe jut most huszonöt év mulva.

Milyen jó próféta volt az öreg!

DEÁK FERENCZ ALAKJA.

— 1903. október 17. —

Száz éve e napon annak, hogy *Deák Ferenczet* a Gondviselés a magyar nemzet számára leküldte kegyelméből.

Művei, a miket hosszú, áldásteljes életén át alkotott, szavai, a miket elmondott, meg vannak örökítve tényekben és írásokban: élnek és beszélnek.

A nemzet bölcsének nevezi őt mindenki.

Az ifjú Magyarország lételének fundamentumát ő teremtetten meg.

A nemzet most már csak ércszobrához zarándokol s ihletet keres varázsszerű tekintetéből.

Néhányan, kik még élő kortársai voltunk, tanúságot tehetünk róla, hogy éltében is ilyen ércszobor volt, érző szívvel, gondolkozó fővel.

S ez a szív, ez az ész nagy volt egyenlően.

Szív kellett hozzá, mely a nemzetet úgy szeresse s ész, mely a boldogulásának útját megtalálja: szív és ész együtt, mely korszakalkotó eszméket életre idézzen, a lehető a mulhatatlannal kiegyeztesse.

A történetírók lefestik őt, mint nagy embert, mint *óriást*, én írok róla, mint *emberről*.

Mert *Deák Ferencz*, mint ember, egyesíté magában azt a varázst, mely nemzetének vezérévé, elleneseivel szemben hatalommá emelte.

Mindenekfölött *európai magyar* volt. A ki nemzetében

fölbresztette a saját nyelve iránti lelkesülést s azt diadalra vezetni segített a nélkül, hogy az általános művelődés útját elzárta volna előle, hogy az idegen kultúra iránti gyűlölséget ébresztgette volna.

És azután igazságos volt mindenkivel, még ellene-
seivel szemben is, de az igazságtalanságnak bátor leküz-
dője, még a hatalmasokkal szemben is.

Pártja nagy volt az országban és azt semmi sem tartotta össze, mint az ő személyes ígérete.

Olyan volt közöttünk, mint egy apa a patriarkák korszakából.

Hát a trónon ülő uralkodóval, a kormányt vezető hatalommal szemben mi volt e rendkívüli ember?

Sem fejedelem, sem nádor, sem bán, sem bíboros főpap, sem diadalmas hadvezér és mégis több valameny-
nyinél: egy nemzet megtestesülése. És a mellett messze-
látó ész, prófétai lélek, ki előtt tárva volt a múlt, jelen
és jövőendő.

A régi nagy pernek a király és a nemzet között csak egy bírása lehetett: a világszellem, a világtörténet.

De a haza bölcsének nemcsak a hatalommal kellett megküzdenie odafenn, de saját nemzetének szétvonó nézeteivel itt e honban. Harczolni élőkkel, kísértetekkel és mumiákkal.

Az *elő* nemzeti és állami követelésekkel, a megtorlás
sírban meg nem férő *kisértéseivel* s az ósdiság megkö-
vesült *mumiáival*. Deák Ferencz nem törte össze ellen-
tétzeit; de kiegyezteté egymással s beilleszté a trónt
oszlopai közé.

Fegyvere nem volt; de két paizsot tartott a két ke-
zében; az egyikkel védte a nemzetet a hatalom pallos-
csapásai ellen, a másikkal takarta a kitörésre kész vulkánt
a hazában, mely a trón alapját reszketteté.

Végre diadalmaskodott a haza és a korona iránti igaz
szeretetével. A világszellem ítélete döntött s új korszakot
alkotott az országok történetében.

De azt a diadalmasan bevégzett hadjáratát a béke apostolának milyen hosszú évei az előkészítő munkáságnak előzték meg. Azt életírói följegyezték.

A legsötétebb éveiben a nemzet és az alkotmányos szabadság megsemmisülésének, ő volt a nemzet látható vezére. Itt élt közöttünk a fővárosban, mint egyszerű polgár, a kit a nagyok és kicsinyek fölkerestek. Szerény vendéglői lakása nem volt elzárva senki előtt: bejelentés nélkül lehetett hozzá belépni. Államférfiak és inséges kéregetők mindig nyitva találták az ajtaját, senkit vigasztalanul el nem eresztett.

Magam voltam szemtanúja, mikor látogatásom ideje alatt, a szobájába lépő kéregetőnek esedező szavára egy arra a célra rendeltetett kis prés alól szóltanul kihúzta a bankjegyet s odanyújtá a kezébe s ez a jelenet megismétlődött.

S ez időszakban, midőn a nyilvános élet, a politika szünetelt, éreztette *Deák Ferencz*, mint ember, hatalmát. Mindentől meg volt már fosztva a magyar nemzet, mely létének biztosítékát képezte. Ekkor lépett fel *Deák* a Magyar Tudományos Akadémia hatáskörének megújítása mellett hatalmas előterjesztésével s kívánta a kormánynál e tudományos intézet újra feltámadását, hivatásának újból megkezdését.

Ez időben halt meg a magyar nemzet legfényesebb nevű költője: *Vörösmarty Mihály*; magyar költők rendes sorsa szerint vagyontalanul hagyva hátra családját. Deáknak egy buzdító szavára egy szívvel és lélekkel járult hozzá az egész nemzet, hogy az elhunyt költő családjának sorsa érdemeihez méltón biztosíttassék, maga a nemzet lett a család bőkezű gondnokává s a költő gyermekei manapság magas állásaikban érvényesítik dicső atyjuk öröklött szellemét.

Végre betetőzte nagy alkotását, két országot kiegyeztetve, megkoronázta a királyt, helyreállította az alkotmányt a szabadság alapján.

És akkor visszavonult. A cselekvés terét átengedte munkabíró államférfiaknak.

Más pacifitorokat a hatalom gazdag vagyonnal, nagy méltósággal, főranggal jutalmazott. Deák nem fogadott el semmit. Visszautasított minden jutalmat és méltóságot. Egy aureola vette körül, egy dicsfény, mely alakját körülsugározza: lelkének büszkesége. Ez a büszkeség utasíttatá vissza *Deák Ferencz*czel még az alulról jövő kitüntetést is, a megyéje követi megbizóját, abban az időben, midőn a jobbágyfelszabadítás s az ősi előjogok táborának összeütközése e megbízó levelet vérrel szennyezte be.

És ennyi büszkeséggel oly végtelen nagy szeretetet tudott egyesíteni barátaival, híveivel, kortársaival szemben.

Az írókat különösen szerette. Minden lapra előfizetett, minden könyvet felvásárolt s azokat el is olvasta, soha egy tiszteletpéldányt el nem fogadott ingyen. Az alkotmányos korszakban, ülési szünetek alatt gyakran odaintett magához s gazdagítá emlékeimet egy-egy jellemző adattal a magyar társas életből, melynek élő kincstartója ő volt.

Éveken át folytattam e rovatot az általam szerkesztett humoros lapban e czím alatt: «Deák Ferencz adomák», míg egyszer az öreg úr azt mondá: «Édes öcsém, úgy vagyok a Deák Ferencz adomáiddal, mint a Deák Ferencz keserűvízzel: sem nem töltök, sem nem iszom belőle.» Megértettem s más czímet adtam a rovatnak.

Deák Ferencznek a nagyságát nem az határozza meg, hogy tetteinek monumentális magaslatán láttuk őt magunk fölé emelkedni, hanem, hogy édes egyszerűségében láttuk őt velünk szemben mint hibátlan embert mindnyájunkkal együtt élni.

Életmódja, egész viselete is oly egyszerű volt, mint bármely szabály szerint élő polgáré, nyári üdülőhelyére a városligetbe omnibuszon járt ki együtt a közönséggel.

Jövedelme nem volt fényűzéshez való, de közczélokra abból is tudott nagylelkűen áldozni, ha alkalom kínál-

kozott. Mikor a törvényhozás termében legelőször felhangzott az összeférhetetlenség eszméje, melynek követelménye szerint a képviselői állás ellentétbe helyezendő a lucratív vállalatok részvényeinek birtoklásával, Deák Ferencz az erős parlamenti vita után odahívta néhány bizalmas képviselőtársát a lakására s felnyitva előttük íróasztala fiókját, eléjük rakta részvényei halmazát.

Voltak azok között balatoni Kisfaludy gőzhajó-, budai «hazafiság a nemzetiségnek» színház-, hazai gépgyár-, gyöngyösi selyemgyár-, tengeri vitorlás hajózási vállalat-, Kelengye-, Corvina könyvkiadó-, Népbank-, Kisbirtokosok egylete-, Kölcsön biztosító stb. stb. részvény nagy halmazzal, melyek közül *egy sem hozott soha egy fillérnyi osztalékot a részvények tulajdonosainak keletkezése óta*; a tőke is ott veszett bennük.

Ez az én gazdagságom, az én incompatibilitásom alapja, mondá sardonius mosolygással az öreg úr. A mi másnál speculáció volt, az ő nála jótékony adakozás számba ment.

Kedélyessége még halálos ágyán sem hagyta el mindvégig.

A sors megadta neki azt a kegyelmet, hogy élő alakja csillagával együtt szállt alá a látóhatáron.

De fönnmaradt utána az a napsugárral írott mondás egünkön :

«*A hazáért mindent szabad kockára tennünk, de magát a hazát soha.*»

Azt a tündéri jelenetet, a melyen felejthetetlen emlékü dicsőült királynénk Erzsébet a haza bölcsének ravatalát koszorújával fölszenteli, előkelő magyar művész ecsetje örökítette meg.

Most már Deák Ferencz hamvait egy mauzoleum takarja, alakját ércszobor örökíti, alkotásait egy ország őrzi, beszédeit egy könyvtár teszi közkinccsé, — én hadd magasztaljam *Deák Ferenczet*, mint embert, a magyar emberek között a legtükétebbet.

AZ ELSŐ NÉPTRIBUN.

(1898.)

Manapság, mikor a fővárosban egy vasárnapra ötven munkásgyűlés van bejelentve, mikor a mezei munkások és munkaadók közötti állapot egész tanulmánynak való, s külön törvény szabályozza, érdekes lesz arról az egy emberről beszélni, a ki a munkás-kérdést Magyarországon mint első vezér felszínre hozta.

A vezérnek még nem volt tábora.

Gyárak még nem voltak Magyarországon, a külföldön is gyér számmal, otthon fonott és szövött vásznat viseltünk, a posztónkat odafenn Vukován készíték, gépek közül csak a kávémasina meg a pecsenyeforgató volt ismeretes; az iparost hitták majszternek, legénynek, inasnak; azoknak a dolgát elintézte a czéhmaster, atyamester. Köszenet nem használt senki, ezt nem ásta sok ezer bányamunkás, a kovácsnak való bükkfaszenet előállították a dudariak (a hogy a népdal zengi), a mi pedig a mezei munkások állapotát illeti, hát azt vigan rendezte a tiszttartó, kasznár, ispán, meg a hajdú, s hitták azt robotnak, a munkás neve volt jobbágy, a törvényé urbarium.

Ekkor támadt elő Táncsics neve.

Jól mondám, hogy előtámadt, mert eredeti családi nevén Sztancsicsnak hitták, de a kis fia nem tudta ezt a nevet kimondani, csak «Táncsics»-nak ejté; ezért fogadta el az apa a kis fia gagyogása szerinti nevet.

Táncsics 1799-ben született (tehát egy évvel mindig

idősebb volt a századnál). Szülei takácsnak nevelték, mint munkás nőtt fel, legénykorában hagyta ott a szövöszéket, s aztán tanult a szegény diákok száraz kenyeren, vékony juskulumán, míg megtanulta az iskola-mesterséget. Majd Pestre került, itt megnősült; derék, áldott jó asszonyt kapott, vele egy csendes házikót, meg egy szép zöldséges kertet, mely szorgalmas kezelés mellett a családot tisztességesen eltartotta. Táncsicsot magát is ott látták kapálni és a rászákat öntözni, sőt a zöldséges puttonyt is emelte a vállán. A munka tisztesség. És a mellett világújító tervek főttek az agyában. Estenden, mikor lepihent a kerti munka, asszony, gyerek aludni ment, ő még ott ült az íróasztalánál egy szál magaöntötte faggyúgyertya mellett, s írta a «Polgári katekizmust.»

Majdan kiadót is talált rá, a ki kinyomatta a röpiratát (valószínűleg Lipcsében).

Ez volt az első nyomtatvány, mely Magyarországon a munkás-osztály helyzetével s annak megjavításával foglalkozott.

Volt pedig ez a negyvenes évek közepén, a mikor Magyarországon a gyászos emlékü adminisztratori rendszer hatalmaskodott, — Kossuth, Lovassy, Tormássy bebörtönöztetése korszakában.

Táncsicsra is hasonló sors várt. Ő azonban nesztét vette a jószándéknak, s jó eleve eltűnt Budapestről s aztán jó ideig a vidéken bujdokolt faluról-falura.

Ebből a korszakból jegyzett fel egy érdekes adatot az én régi jó barátom és írotársam Éjszaky Károly, a ki azt nekem szives volt naplójegyzeteiből megküldeni. Levelének ide vonatkozó tartalmát szó szerint közlöm.

«Fejérmegyében Ráczalmáson laktam. Egyszerű emberek ősi szokás szerint egymáshoz látogatóba lévén eljárók, ily czélból rándultam át Alapra, ott barátom és rokonom Horváth Lászlóhoz (1847-ben országgyűlési követ, később alispán, 1867 után kuriai bíró) szálltam, aztán szokás szerint a többi úri házakhoz

is ellátogatandó, a közel lakó Horváth Vinczénél, gazdám öcsésénél kezdtem a sort. Horváth Vincze sietett a helység legaktuálisabb dolgáról, azon szenzációs hírről értesíteni, hogy «itt van Tácsics, Tóth Imre vendége, ma este nálam nagyszerű magyarázó előadást fog tartani a Polgári Katekizmusból, a helybeli összes családok jelen lesznek, s mert teremszerű legnagyobb szoba a mi házunkban áll rendelkezésre, az előadás itt nálunk lesz, remélem hozzád is lesz szerencsénk.» Ismertem ugyan már akkor a Polgári Katekizmust, mint tiltott könyvet, de figyelemből a társasággal tartottam.

Tácsics rossz szelet fogva Pestről kimenekedett Fejérmegyébe, Baracskán, Nyéken, Abán, stb. rövidebb-hosszabb ideig tartózkodván, eljutott Alsó-Alapra. Sokáig nem volt maradása sehol, a mint nyugtalanná lett s elhitette magával, hogy az üldözők immár megtudhatták, hogy ő itt van, vitette magát tovább, s a birtokosok úgy továbbították őt mindig biztos helyre, s így vonult ő be Alsó-Alapra utazva mozgó polgári katecheta minőségben.

Az előadásra kevéssel késve érkeztem, s nehogy a közfigyelmet zavarjam, az ajtóhoz közel álló háziúr mellett foglaltam szintén álló helyet. Szépszámu hallgatóság volt együtt. Az ülőhelyeket a nők s néhány öreg úr foglalták el, a férfiak álltak, Tácsics a szalon-asztal előtt egy széken foglalt helyet, s onnét magyarázott. Künn borús, ködös idő járt s oly homályos, hogy pár lépésnyire is alig lehetett látni.

Az előadás tárgya mint Katekizmushoz illik, kérdésekbe és feleletekbe volt foglalva. Mikorra én odaérkeztem, Miska barátom már néhány kérdést kimagyarázott, s ott létem alatt is már ötöt vagy hatot lemorzszolt. Olvasta a kérdést, és a feleletet aztán magyarázta.

«De kérem, mint ő jelezte, most jön egy mondhatni legfontosabb tétel, — ez kötelessége, sőt kell, hogy erénye legyen minden polgárnak.»

«Kérdés: Mi a legszükségesebb, legelengedhetlenebb kötelessége a polgárnak?»

Felelet (rendkívülit jelző, emelt hangon, mely három felkiáltójellel nyerhet kifejezést): «Minden polgárnak legelső és legelengedhetlenebb kötelessége a bátorság!!!»

E perczen ijedten tör be a szobába a komorna, s az ajtónál álló háziúrnak elhalványodva jelenté: «Tekintetes úr! Egy regiment vasas német állta körül a házat!» A háziúrnak szánt e jelentést a társaság is meghallotta s nyugtalanná lett. A háziúr kérte a társaságot, hogy maradjon nyugton ő kimegy és utána néz a dolognak. Vele mentem én is. Az utcán a ház hosszában

volt felállítva nem ugyan egy «regement», hanem csak egy század vértés, alig beláthatólag a köd s estihomály miatt. A vezénylő tisztelet megtaláltuk, kapitány volt az istenadta, s az osztrák-magyar rendszernek híven megfelelően egy szót sem tudott magyarul, sem senki a században. Kiderült, hogy Székesfehérvár felől Szegszárd felé vonulnak, s éji szállásra Czeczére kellett volna menniök, de nem tudják, hogy hova jutottak, e teljesen magyar vidéken hasztalan kérdezték, nem értette őket senki. Sárszentmiklósból kijövet a helyett, hogy kissé jobbra fordulva Czeczének tartottak volna, az egyenesebb irányú uton Alap felé tévedtek, hol a kivilágított ház előtt álltak meg, útbaigazítást kérendők.

Háziurunk lovászával gyorsan nyergeltetett, s általa a vértéseket Czeczére kalauzoltatta. A tisztelet köszönetet mondva vissza-indult, s ezzel az intermezzonak vége szakadt.

A hallgatóság különösen a nők, a szomszéd szobákba oszolva a félrevont függönyök mögül kandikáltak az ostromló seregre. Mi ketten visszamentünk a terembe, a társaságot megnyugtattuk, s mindenki elfoglalta helyét, — Táncsics folytatja a kötelezett bátorság elmélete elemzését. Hívják is, keresik is a szobákban, a folyosón is, nem található. «Várjunk kicsit, majd csak rendbe jön s visszatér.» De ő sem elő nem jött, sem az egész házban vagy a szomszédban és szálláson megtalálható nem volt, sőt éji hálásra sem tért haza. Másnap reggel általános razziát tartott az alapi közönség Táncsics után, — hasztalan, eltűnt, elveszett. Mi lelhetette, csak nem szerencsétlenség? Harmadnapra virradt, Táncsicsnak semmi nyoma.

Harmadnap este felé Tóth Pista, ki apjának gazdaságát vezette, szérüs kertjükbe ment körülnézni, s különösen a szénaboglyákat szemlélni, rendben van-e, nem lopják-e? Egy helyen némi elszórt széna-izéket lát, közelebb megy a boglya tövéhez, egyszer csak hallja: «Pista! Pista!» Figyel, kutat, jobbra-balra. «Pista! Látom, te vagy!» «Én vagyok, de te ki vagy? Hol vagy?» ... «Nincs baj?» — «Baj? Hát mi baj lehetne?» A boglya tövén mozog a széna s annak fedő rétegén átcúsúzva a boglya alól előbuvik az obligált bátorságnak rejtekbe tűnt hőse. Mint az ács-teszéri parasztagazdának egykoron szolgálgyerkőcze, tudta, hogy a boglya gyomrában található rejtek a legbiztosabb menhely, s abba fúrta be magát.

Étlen-szomjan töltött ott pár napot, s a tragikomikus jelenet után mi természetesebb, mint hogy a tévedés felvilágosítása közben a kiéhezett, agyonszomjazott ige-hirdetőt étellel-itallal nyakigtorkig töltötték-tömték. Nem mutatta ott magát többé senkinél, csak házi-gazdájától vett bucsút s kért kocsit, mely aztán vitte, —

menekvőtől nem volt szokás kérdezni, hogy hova? Mi aztán nem hallottunk róla hírt sokáig, később is csak homályosat, míg végre Pest-Budán 1848 márczius 15-ikére oly virággá fejlődött, mely azon nagy nap bokrétája trofeumaként pompázott.

Idáig a szemtanú adatja: a mihez én a következőket függesztem:

Táncsicsot én nagyon közelről ismertem: becsületes, őszintelelkű ember volt, ha túlzásait mint íróársamét megelleneztem is, de jó szándékát felismertem bennük. Mint író bátor volt, sőt vakmerő; de vitéz nem volt. Alacsony, hajlott termetű alakja nem volt személyes küzdelemre szánva. S bizony, mi többi írók sem voltunk vitézebbek, mikor regement-számra jött a vasasnémet ellenünk. Mert az a börtön rettenetes! Még maga Petőfi is, ki a csatatéren száguldó paripák által eltapostatni gyönyörűségnek vallja, azt írja: «Ó, de a börtön, attul félek!»

Aztán még egyet.

Én dicsőnek tartom azt a hőst, ki duzzadó ereje tudatában rohan a veszélyes küzdelembe s gyönyörrel várja az ellenfélt; neveti a kapott sebet.

De még dicsőbbnek tartom azt az embert, a kinek az idegeit félelem zsibbasztja, a kinek a szíve reszket a veszély közeledtére, de az erős lélek akarata mégis szembe viszi a rettegett ellenféllel s türi a sebet, a mely fáj!

Ilyenfajta ember volt Táncsics is. Czingár teste reszketett a veszélytől, szívós lelke mégis szembe vitte reá.

Nemsokára ez adoma után csakugyan elfogták, bebörtönözték: márczius 15-ikén 1848-ban a nép kiszabadította börtönéből. Ekkor megtudtuk, hogy a munkásügynek nemcsak vezére van, hanem tábora is van már.

És ezt a táborot összegyűjteni újra meg újra megindult az első hadvezér, s útjának a vége mindannyiszor a börtön volt. A legutolsó zárkája olyan sötét volt, hogy megvakult benne. S mikor kiszabadult, vakon is vezette a táborát. Mint szegény ember halt meg. Népevezérre ez a legszebb utóhang.

LENDVAY.

(1858.)

Lendvay meghalt, valóban meghalt; mint más töredékeny ember, a ki azért született, hogy poraival szaporítsa a földet.

Első halála az volt, mikor a színpadról lelépett; mikor azt a fényes, bűbajos világot elhagyta, s eltemetkezék a közélet szomorú halálországába. Ez az igazi halál, ez az igazi temetkezés. Az a másik csak nyugalom már, a honnan nincs visszavágyás.

Mert a színész két sírban nyugszik, egyik a föld, másik a feledékenység. Neki nemcsak omlatag teste válik porrá, hanem mindaz, a mit lelke alkotott, szellemének csodaművei, lángesze, híre; — por és hamu a halál után, a mit a szél elfű.

A költő édes gyermeke a múzsának; ha ihletett lelkének aranyeszméi voltak, azoknak értéke halála után még nőni fog, eszméit egyik szív a másiknak adja által; a színész mostoha fiú, a ki csak álmodik a nagyságról, az arany hírről s mikor az álomnak vége, semmivé lesz, mint a szép álmok képe.

Költők! kik a színész álmaiból bíráljátok, gondoljátok annak vigasztalan ébredésére.

Mie volt Lendvay a magyar színészetnek? még mi tudjuk, a mult évtized emberei már csak gyöngén emlékeznek reá; a jövő évtized csak nevét fogja említeni s nem lesz eszméje, a mit hozzá kössön; hisz a Hamlet-

köntöst felveheti más is, itt nem marad üresen senki után a hely; hogy azt kérdezzék: hová lett, ki volt az, a ki tudott szivekkel beszélni, lelkekkel játszani?

Lendvay sokat szenvedett; öt évig volt igen súlyos beteg. De mi volt az a fájdalom, a mi testét lassú kegyetlenséggel kínozá halálra, mely a daliás alakot úgy összetörte, hogy azt siralom volt látni; ahhoz az álmatlan kínhoz képest, a mit érte a színész, kinek el kellett hagyni lelke világát; ki látott nyomaiba lépni magánál nem erősebb ivadékok, kinek szellemi kincsein, az annyi diadalt aratott szerepeken még életében megosztottak, három, négy emberre bízva azt, mihez egykor ő egy maga is sok volt. Olyankor indult meg szemeiből a legkeserűbb könny, midőn a szinpadot, ezt az elzárt mennyországot látta maga előtt.

Nem az élet, nem a megtérő egészség volt biztató ösztöne, mely őt egyik tavasztól a másikig kecsegteté, hanem az a gondolat: ha még egyszer oda léphetnék vissza!

Egyszer lett volna alkalma rá. A beteg művész, hogy túláradó kedélyének folyást nyisson, egy egyszerű dalt szerze, melyet a szinpadon elénekelték. A dal igen tetszett, a jó közönség zajosan hívta szerzőjét, szerette volna látni még egyszer hajdani kegyenczét.

A művész barátai unszolták őt, hogy jelenjen meg a hívásra. A művész megzavarodott, elsápadt, elfutott onnan; nem mondta, de érezé, és igaza volt: «ez aranyos országnak én királya voltam egykor; nem léphetek abba vissza, mint koldúsa».

Ez a honvágy segített őt megölni, ez a honvágy fogja le minden színész szemeit a halálos ágyon; mert mindenik úgy hal meg, mint száműzöttje annak a szép hazának, a mit elfeledni nem lehet.

Temetésére roppant nép gyűlt össze. Hogyne? az ünnepelt művész utolsó fellépte! Érdekes volt megtudni: az, a ki annyszor könyekre fakasztá a közön-

séget, hogy viseli magát a koporsóban? Itt is megrikatta a jó közönséget.

A jó közönség elkísérte őt a sírig; egykor «éljen!» hangzott előtte-utána, most «Isten nyugosztalja». Egyes lelkészek beszéltek hamvai fölött a világ mulandóságáról, a miben semmi olyan mulandó, mint a színész dicsősége; azután földet raktak rá, és most ki tudja meg a sírról, milyen óriás volt az közöttünk, a ki ottan fekszik? Egy öl a hossza, mint a többi sírnak.

Tegnap megsirattuk Lendvayt...

Holnap itt lesz az afrikai művész...

És holnapután ő róla fog mindenki beszélni...

... Költők, kik a színész álmait bírálgatjátok, gondoljatok annak vigasztalan ébredésére.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

X A KÁNTORNÉ KIRÁLYI PALÁSTJA.

(1887.)

A magyar színtársaság Budán játszott. Pesten volt a pompás német színház. Egy napján a hétnek szabad volt a magyaroknak «is» a német színházban előadást tartani. Péntek napon. — Megfoghatatlan, hogy miért tartották — sok ideig — még a színi világban is a pénteket «böjtös» napnak? Annyi bizonyos, hogy operát nem adtak pénteki napon soha. Ez a nap volt a harminczas években a magyar művészeké.

És ezen a napon megtelt a német színház vármegyeurakkal, diákokkal és iparosokkal. Ebből állt a magyarság Pesten.

A színház évadja a tél, olyankor a hajóhidat már kiszedték: a lánczhíd még meg sincs álmodva, a magyar színészeknek a befagyott Duna jegén kell átjárni a várból a pesti színházba s előadás után megint vissza. A jég hátán szalmával van behintve a járható út, a melyen hatósági engedelemmel közlekedni lehet. Ezen sétál keresztül «éjféleken s éjfélek után» a trupp. Persze, hogy «sétál», az omnibuszt még nem találták fel s a fiakerről álmodó színésznek: «Szállj le Balázs a hintóból!» Egyszer az is megesik, hogy éppen a magyar előadás alatt dördül meg az ágyu a budai vár-fokon. Ez azt jelenti, hogy megindult a jég. Ez is a pénteket választotta ki! Ekkor aztán vissza Budára a

mozgó jég hátán, egyik tábláról a másikra ugrálva, kiki a színpadi jelmezében. — Tréfa volt az.

Akkoriban lett hirhedetté «*Tudor Mária*» nagy szomorújátéka. Kolosszális szerep! A németek itt Pesten megpróbálkoztak vele, de beletörött a késük. Nem volt ahhoz való drámai hősnőjük. A magyaroknak volt. Kántorné. Meghozatták a darabot s betanulták.

Eddig meg lett volna minden; de hát a jelmezek? Tudor Máriának királynői palást is kell s Kántornénak a birodalma ezt meg nem győzi. — Segítettek magukon. — Bevásároltak egy vég fényes «damiszt». Mi volt az a «damisz»? A mai világ nem is tudja már azt. Valami középlény a selyem és a papiros között: szövegyapotból, az egyik oldala tükörfényes. Rőfe tízkrajczár. A hermelint hozzá kiadja a duplán összehajtott vatta, fekete bajuszkákkal tarkázva. De hát a himzés?, a széles arany bordure? (A királynők ilyen is használnak.) Ez is kikerült. *Telepi* (a hajdani) rajztudós volt, szépen kiszabta aranyos papirosból a drága himzeteket. A két fiatal actrix: Lendvayné és Laborfalvy Róza felvarrták azokat arany és ezüst «flinczedlik»-kel (magyarul «pílangó») a királynői palástra. Éppen elkészültek vele az előadás napjára.

De abból a péntekből «virágvasárnapja» lett. Kántorné fölségesen játszotta Tudor Máriát ideát a német színházban. Még azok is el voltak tőle ragadtatva, a kik egy szót sem értettek magyarul. És aztán még sokszor játszotta azt a szerepet, mindig nagy diadallal. Olyan híre támadt, hogy egyszer maga a világhírű Rettich asszony is lejött Bécsből Pestre, hogy magyar pályatársnőjét megnézze ebben a szerepben s előadás után megölelte, megcsókolta; pedig akkor még nem volt olyan olcsó se a bécsi út, se az ölelkezés, mint most.

Ekkor aztán a magyar urak is elpudeálták magukat, mikor látták, hogy még a német is dicsőíti az ő művésznőjüket s csináltattak neki egy olyan Tudor Máriai

palástot, hogy olyan még az igazi Tudor Máriának sem volt soha. Belekerült nyolczszáz forintba. Az egész fizetése nem ment fel annyira.

Ezt a történetkét tavaly ilyenkor hallottam, a királynői palást egyik varrónőjétől. Akkor megigérte, hogy majd a színház ötvenéves jubileumának a disztrakomáján elfogja mondani ezt az új nemzedéknek. — De hát nem lehet ott. — Hívják, de nem hallja.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

X AZ ELSŐ SZEREPTANULÁS.

(1887.)

Tizenkét éves volt Hivatal Anikó (az első Lendvayné), mikor a színi pályára lépett. — A mikor én legelőször láttam, még akkor is Hivatal Anikó volt; — akkor lehetett tizennyolcz éves, én pedig voltam hat. Mégis jól emlékszem rá. A «Míveltség és természet»-ben játszta a naiv szerepet. Csupa természet, csupa báj, csupa kellem az egész megjelenése: arcz, alak tündéri. És micsoda hang hozzá. Csengő, mint a madárdal, tele érzéssel: szívből jövő, szívbe ható. — Ekkor már nagy művésznő volt. Ott játszott a komáromi arénában; én egy fűfára kapaszkodva néztem.

Őt is a legyőzhetlen szenvedély hozta ebbe a *czifra koldusok* világába. Otthon is találta benne magát rögtön. Tetszett neki a taps, a jelmez, a festett színfal, a gondtalan élet. Csak egy körülménynyel nem birt megbarátkozni: azzal, hogy a színpad lakóinak meg is kell tanulni a szerepeiket. Hisz a tanulás iskolás diákoknak való. Nem jó az sehogy!

Csakhamar akadt egy barátnéja, a kihez rokonszenvenvel fűződött: Mindszenti kisasszony, a ki jóval idősebb volt, mint ő, nem valami kiváló tehetség, de mindig jól tudta a szerepét: nem nézett az a sűgóra soha.

— Ugyan kérlek, mondd meg nekem, hogyan tudod te annyira vinni, hogy ez az egész nagy szerep a fejedbe menjen.

— Jaj kedvesem, az igen könnyű szer. Elmondom, hogyan kell! Hát a mint a szerepet a kezébe veszed, az első lapnál végy a szádba egy kenyérgolyócskát, azt rágicsáld össze s magadban azalatt mondj el egy miatyánkot. Akkor aztán azzal a kenyérgalacsinnal ragaszd egymáshoz az első és a második lapot. A harmadik lapnál ismét úgy tégy, a negyediknél szintén. Mindig egy kenyérgolyócskát megrágni, egy miatyánkot elmondani, aztán mikor valamennyi lap mind egymáshoz van ragasztva az egész, tedd a szerepet a vánkosod alá, mikor lefekszel. Reggelre mind a fejedben lesz az egész szerep.

Anikó elhitte, megfogadta a jó tanácsot s akként tett a legelső nagyobb szereppel, a mivel az igazgató megbízta.

Reggel aztán egész lelki nyugalommal libgett fel a próbára s mikor a jelenete jött, kiment a színpadra.

Aztán csak állt ott s várta, hogy mi lesz most? A sűgő egyre apostrofálta: «no kisasszony, mondja hát!» Majd az igazgató is rákiáltott: «hát miért nem mondd?!»

— Hát ez az én szerepem? — kérde elbámulva.

— Az hát! Tán bele se néztél? Mit csináltál a szerepeddel?

Akkor aztán nagy szepegve, pityeregve elővette a szerepét s elmondta, hogy micsoda furfangos módon utasította őt a barátnéja annak a betanulására.

Az igazgatói harag ránczai kénytelenek voltak elsimulni a nagy kaczagástól, melyben még a sűgő maga is osztozott.

Anikón pedig sokáig rajta maradt a tréfás első debutnek az emléke s mikor később is észrevették, hogy a próbákon (de nem előadásnál) a szerepét nem egészen bírta, megkérdezek tréfásan: «nem rágtunk egy kis kenyeret miatyánkkal?!».

Ilyen volt a mi halhatatlanainknak a conservatoriuma!

KATONA JÓZSEF BÁNK BÁNJA.

(1899.)

A csillagászok évezredek óta észlelnek az égen egy csillagköd-foltot, melyet Cassiopeia névvel jelöltek meg. Ha csupa csillagokból van is, mégis folt az égen. A tizenhatodik században a világhírű csillagász, Tycho de Brahe egy este egy hirtelen támadt központi csillagot fedezett fel a Cassiopeia ködfoltjában: az égitest egyre növekedett, hónapok múlva versenyzett nagyságában a Jupiterrel, fényességében a Siriusszal, úgy, hogy déli nappal is látható volt az égen. Azután a milyen gyorsan támadt, oly arányban el is múlt.

Bánk bánról elmélkedvén, jut eszembe ez a csillag-tünemény. Ez sem mese, nem legenda: igaz történet.

A magyar történelem egén is van egy ilyen csillagköd-folt: II. Endre király koronás hitvesének, Gertrudnak meggyilkolása Bánk bán, a nádor által.

Ennek a történetnek az alakjai is mind fényes neveket viselnek: vannak közöttük főispánok, bánok, zászlós urak, sőt egy magas állású főpap. És aztán maga a nádor-ispán: a királynak az országból távollétében helyettese; de ha megannyi csillagok is mind, a történet, melyet alkottak, ködfolt maradt a magyar nemzetélet firmamentumán, melynek elemzése nehéz feladat a multat vizsgálónak.

Hogy a hős lelkű, a lovagias, a hűséges magyar nemzet főfő emberei összeesküvést koholjanak, melynek

czélja megölni a királynét! Hogy férfikéz gyilkot emeljen egy védtelen asszony ellen, a kinek a homlokát a szent Chryisma érinté, a ki a szeretett királynak hitvese és Szt. Erzsébetnek édesanyja, s hogy e rémtettet maga a király helyettese hajtsa végre, a ki, ha gyilkolt, csak balkézszel szúrhatott, mert a jobb kezében a királyi pálczáat szorítá!

És erre a tette az ország első főpapja is buzdítá az összeesküvőket, történelmi nevezetességű, oraculumszerű mondatával: «*reginam occidere nolite timere bonum est. Si omnes consentiunt ego non contradico.*» Melyből az értelmi jegyek fölcserélésével azt is lehet kiolvasni, hogy «tegyétek», azt is, hogy «ne tegyétek».

Növeli a ködfolt homályát az a tény, hogy az országába visszatérő király hitvese gyilkosát, Bánk bánt, nemcsak hogy meg nem bünteti, sőt nádori tisztjében továbbra is meghagyja.

Ebből a ködfoltjából a magyar történelemnek alkotott egy teremtmény lángész egy olyan fényes csillagot, a minő a Cassiopeia lehetett.

Teremtmény lángésznek kell őt neveznem, mert kész anyag, kínálkozó adat nem sok állt rendelkezésére, mely nagy alkotásában segélyére szolgáljon.

A mi krónikás könyvek könyvtárainkban rendelkezésére állhattak, azok inkább félrevezették volna.

Pethő Gergely krónikájának följegyzése szerint Gertrud királyné megölése azon korszakra esnék, a midőn II. Endre király a magyar keresztes hadakkal a szentföld felé vonulna. Ez a krónikás nem tud semmit arról, hogy a királyné által elkövetett uralkodási hibák mint lázíták fel az ország nagyjait, magát a népet, a bitorló, a zsaroló idegen faj ellen, melynek személyesítését a királynéban látták; csak a megsértett férji becsületet állítja oda a bosszú indokául. Szerinte Bánk bán azonnal sietett a király után, a kit utólért Konstantinápolyban, s a véres tört, melylyel Gertrudot megölte, a király

kezébe nyujtva maga kéri a szigorú ítéletet saját fejére. És a király nemhogy visszasietne a gyászeset után az országába — Bánk bánt még biztatja, hogy menjen szépen haza és kormányozzon rendén, ő utazik odább a szent földre hadakozni, s csak e hadjárat befejezte után, hazatért nagy számú ereklyék kíséretében (mely között a krónikás szerint felemlítendő ama köveder, melyben Krisztus urunk a vizet borrá változtatta), tüstént másodnapon mingyárast törvényt üle Bánk bán fölött s kimondá a szentencziát, hogy a királyné asszony méltán öletett volna meg és Bánk bánnak mentséget ada a király.

A krónikáirót Valkai András vezethette félre, a ki Bonifinius nyomán írta: Az nagyúr Bánk bánról való históriát, miképen az András királynak feleségét megölte az ő nagy vétkéért, a mely szintén Konstantinápolyba utaztatja a nádort a véres tett után, ki ott a király előtt ekként igazolja cselekedetét:

«Mert feleséged, én asszonyom Gertrud,
Kit én olynak véltem, mint szent Ruth,
Oly dolgot művelt, ki megmondásra rút,
Halálára ki volt választatott út.»

Valkai szerint a király nagy megnyugvással fogadja Bánk bán előadását, szép kegyesen visszaküldve őt országába, míg ő maga tovább megy tábort járni Ázsiába, s csak visszatérte után veszi számon a feleségét Bánk bántól, a ki úgy nyilatkozik a felhívásra:

«En öltem meg a te feleségedet,
Im kezedbe adom az én törömet,
A melylyel megöltem feleségedet,
Ölj bátor ezen törrel engemet.»

A király azonban nem él ezzel a felhatalmazással:

«Az Bánk bánnak király igazi törvényt tön,
Ki megszabadulássa Bánk bánnak lön,
Hire neve királynak azért jó lön,
Mert igaz András király ő neve lön.»

Ez egy olyan lehetetlenségekkel, lélektani képtelenségekkel rémkedő történet, mely alapján vetekedik Macbeth és Lear király meséjével.

És ezt a történelmi adatot választotta drámai tárggyul egy magyar fiatal költő.

Valóban oly nagy bizalmának kellett lenni a lelkében lakó teremtmény erőhöz, mikor e tárgyat fölemelte, mint annak a brit óriásnak, s hogy el nem ejté, a mit fölemelt, arról tanuskodik művének minden lapja, minden mondása, s az egésznek a megalkotása együttesen.

E század második évtizedében, 1814-ben állt készen ez a mű.

A ki e drámát végigolvasta, meg kell győződnie, hogy ez a munka nem készült el azon rövid haladék alatt, melyet egy pályadíj kihirdetésének és a pályamű benyújtásának határideje megszab. Évek sorának kellett azt megérlelni, az ifjú hős lelkesedésének a férfiúi hideg ész uralma alatti működésével.

Azokban az években, a midőn a dráma egy magyar költő ifjú szívében chaoticus ködfoltból csillaggá tömörült, egész Európa harczot viselt «egy» nemzet ellen, mely világháborúnak első oka az volt, hogy «az» a nemzet királyát és királynéját megölte, s ebben a hadjáratban a magyar nemzet is részt vett hősi önfeláldozással és királya iránti törhetetlen hűséggel.

Bánk bán írójának tudnia kellett azt, a midőn drámájának kereteit megalkotta, hogy ezt a művet nem a vele együtt élő kortársak számára írja: hogy ennek az egész alapeszméjétől, irányától, hangulatától a jámbor, királyhű bírálók visszariadnak: — nincs színház, melyben előadhassák, — nincs mæcenas, a ki kiállítási díszéről gondoskodjék, — nincsenek színészek, a kik az ő szellemóriásait élő alakokká varázsolják: — és nincs közönség, a mely ezeket az eszméket, ezt a nyelvet, ezt a költészetet megértse, felfogni bírja.

Ellenben van censura, mely e mű színpadra hozatalát minden irgalom nélkül betiltja.

És Katona József mégis megírta Bánk bánt, abban a biztos tudatban, hogy majd talán késő æonok múlva, a mikor már ő maga a föld alatt porladozik, ott fog az emelkedni, mint egy «monumentum ære perennius» ismeretlen sírja fölött.

★

Ki volt Katona József?

Élétírói azt jegyzik föl róla, hogy egy kecskeméti szegény takácsnak a fia volt.

Itt csak a «szegény» melléknév a tévedés.

Abban az időben a takácsok nem voltak szegények, a midőn minden ember a saját házánál fonott vásznat viselte fehérműnek, otthon szőtt abroszához törülte kését. Még az én jurátus koromban is az anyám és nővérem fonta vászonban ruházkodtam. Akkor a takácsok derék, tekintélyes polgárok voltak. Katona uram hites polgár is volt a polgárhatóság korszakában, melynek Gyenes Mihály inzseller volt a főbirája. Én még láttam a házat, diszes uri lak volt az, midőn tizenkét évvel a költő halála után az említett Gyenes Mihály családjánál találtam két évig édes otthont.

Derék házigazdám jól ismerte Katona Józsefet, mint ifjú költőt is és később, mint hivatalviselő férfit, és sok adomát tudott felőle mondani.

Katona József kitünő nevelésben részesült. Atyja tíz éves korában Pestre hozta őt fel a gymnasiumba, a hol lakása az egyetemi könyvtár épületében volt; a jogi tanfolyamot is Pesten végezte. A jogtanulás befejeztével, ismét a fővárosban tölté, a hogy szokás volt, a juratériát. Ezalatt is szorgalmasan járta a királyi Curiát és a könyvtárakat.

Egyszer aztán híre futamodott az alföldi városban, hogy a fiatal Katona József komédiások közé keveredett,

azokkal összeszötte a sorsát s eltűnt a világban. Szülői nagy szomorúságban voltak miatta; azt sem tudták huzamos ideig, hová lett a szeretett fiuk.

De nemsokára megvigasztalta őket jó, jámbor szomszédjuk, a gelencsér, a hogy azt a házigazdám elmondá előttem: «ne búsuljon kegyelmed Katona uram, rátaláltam már a fiára; ott láttam a halasi vásáron: fehér köcsögkalap volt a fején: úgy tánczoltatta a medvét.»

Ez a fogalma volt az akkori közönségnek a színészetről, a komédiáról, hogy az egyenlő mesterség a medvetánczoltatással.

Katona József színészi pályáját vázlatozva találjuk Toldy Ferencz magyar irodalmi kézikönyvében.

Katona József még joghallgató korában kedvelte meg a színészetet. Itt működött akkor a rondellában egy magyar színésztársaság. Ez a rondella egy, a pesti Dunaparton otffelejtett ódon bástyakörönd volt, színházzá átalakítva. A társaság igazgatója volt Benke József, kitűnő tragikus színész, tudós fordító, később miskolczy tanár, számos gyermek atyja, a kik közül egyik, Laborfalvy Róza, lett az én nőm. Ennek és Balogh Istvánnak a társaságánál szerepelt Katona József, mint színész. Tehetségét bizonyítja az, hogy Hamletet játszotta. Itt kellett megismernie Shakespearet. Korábban írt darabjai, szám szerint tizenegy, inkább Kotzebue és Iffland tanulmányára vallanak, s nem is sejtetik azt a lángészt, mely Bánk bánban megnyilatkozott.

Színészkedése azonban csak műkedvelői kirándulás lehetett, «delectans actor»: mert ugyanazon időben az ügyvédi censurát is letette s diplomát nyert. Hiszen jogász koromban én is játszottam többször a színpadon, sőt rendező is voltam, — csakhogy akkoriban már nem tartották Kecskeméten a szavaló-művészt csepűragó komédiásnak.

Nem irhatom meg a Bánk bánról szóló elmélkedést a nélkül, hogy magának a szerzőnek 1819-ben nyomtatásban megjelent munkájához írott előszavát ne közöljem.*

«Ötödik éve, hogy készítettem e darabot, mikor az Erdélyi Muzeumban a kolozsvári leendő játékszintől fölszólítás hirdettetett. Nem volt-e pénz, vagy, a mit szegyen volna hinni — nem találtatott valamire való munka és így a neszt csak az idővel akarták meghaladni? De valójában a híre el is némult, vagy én legalább nem tudok róla.»

— Hát biz ez úgy van. Katona József nem tudott róla. Azon időben még nem volt napi sajtó, csak heti füzetek. Az Erdélyi Muzeumnak egyik számában megjelent a pályázatról közölt tudósítás. De hát ki olvasta Magyarországon az Erdélyi Muzeum íveit? A pályabírók ítélete szerint beküldött tizenkét pályamű közül legjobbnak találtatott a «Pártosság tüze», szerzője Tokody János, de az is oly nagy hibákban leledzett, hogy a pályadij kiadása megtagadtatott tőle. Azonkívül még Bólyai Farkas három színműve s egy Kisfaludy Sándornak tulajdonított dráma, Kun László, találtatott dicséretre méltónak; de Katona József Bánk bánja még csak megemlékezésre méltónak sem véleményeztetett.

* Marginális jegyzetül azt is fölemlítem, hogy azon arczképe Katona Józsefnek, melyet életírásai munkája címképeül közölni szoktak, az én kecskeméti diákkoromban készült, egy kedves iskolatársam Muraközy János rajzónja révén, ki festői pályára vágyott, nagy művészi tehetsége volt hozzá: aztán ő is senator lett szülővárosában, s nem pingált többet. A rajz eredetijét, mely 1842-ben még ott volt a költő családi lakában, valószínűleg egy bennszülött kortárs festette olajba, kit a köznyelv «Szokolai piktor» névvel emlegetett. Azt is jól ismertem: Diogenesi cinikus alak volt, különösen gyűlölte az iskolás fiukat. Ez az arczkép szolgált mintául Katona Józsefnek Züllich készítette ércszobrához is. De az sem lehetetlen, hogy Kiss Bálint volt az okozója az olajfestménynek. (J. M.)

És ezt Katona József soha sem tudta meg. «De valójában a híre el is némult, vagy legalább én nem tudok róla.» Így folytatja előszavában:

«Részemről elegendő hálát nem adhatok, hogy így esett; mert megvallom, hogy gyengét írtam; mindazonáltal ezzel nem azt célozom, hogy most egy Phönixet mutatok elő, — nem, hanem csak jobbat. Éles szemek olvasgatták és figyelmessé tettek a szépre úgy, mint a rútra: most is gyönyörködve olvasom Bárany Boldizsár úr akkori barátomnak írásban adott «Rostáját». Mindenkor szíves emlékezetem legyen köszönetül.»

Ez után igazolja a szerző, hogy miért választotta a királyné öcsce számára az Ottó nevet: holott történetíróink nem egyeznek meg abban, hogy Bánk bán szerencsétlenségét Gertrudis királyné melyik öcsce okozta: Eckbert bambergi püspök, Ottó burgundiai pfalzgróf, Henrik istriai márkgróf és Berchtold, kalocsai érsek, egy tudatlan fiú. Katona választása Ottóra esett. Szerző engedelmet kért Ottótól, ha nevéhez köti öcscsének esztelenségeit, de hogy valósággal Berchtoldra gondolt, azt sejteti, a midőn Bánk bán felhányja a királyné öcscsének biboros voltát.

A másik képzeleti alak volt Bánk bán felesége, kit Katona József Csery Ottó czimű, németből átdolgozott regénye nyomán Melindának nevezett. Előszavában futó fény lobbant végig munkája alakításán. Csak azután, hogy drámája elkészült, akadt egy iromány a kezébe, melyben az van, Michael és Simeon Miczban spanyol testvéreknek volt egy világszerte híres szépségű hugok, kit Benedictus (Bánk bán) Konrád grófnak a fia vett el. «Elismerem tehát Melindát spanyolabbnak, írja a szerző, s nem győzök eléggé csodálkozni a véletlenségen, midőn Mikhált és Simont idekevertem, a nélkül, hogy akkor a vérséget gyaníthattam volna is.»

Szerzőnek ebből a följegyzéséből azonban megérthetjük, hogy milyen nagy különbségnek kell lenni az első

Bánk bán színműve és a között, melyet átdolgozásban ismerünk. Hiszen a bojóti spanyol testvérek gyöngéd szeretete Melinda és gyermeke iránt az egész darabon végig szövődik s fénypontját képezi azon izgalmas párbeszédnek, mely a IV. szakaszban Gertrudis és Mikhál bán közt lefoly.

Az erdélyi irodalmi pályaverseny s a dráma kinyomatása között öt év telt el. Ez alatt tökéletesítette Katona Bánk bánját azzá, a minek jelenben ismerjük.

Az ifjú költőnek már akkor tisztában kellett lenni a feladatával, a midőn műzsája sugallatára e nehéz tárgyat kiválasztá a magyar nemzet történetéből.

A történetírók, a krónikások durva észjárását helyre kellett neki igazítani. A költőnek ez nemcsak szabadsága, de kötelessége.

Jól mondá egykor Kazinczy Gábor előttem: «A história a poezisnak nem gouvernantja, hanem csak öltöztető szobaleánya».

Hogy Bánk bán krónikájából magasröptű történetet alkosson meg, mely a költészet szárnyain az igazság világába emelkedik fel, más királyt, más királynét és más Bánk bánt kellett neki megteremtenie, mint a minőket a krónikák eléje rajzolnak; a mellékalakokat pedig s azt, mely szenvedő szerepet visel, de mégis főszemély a költeményben, Bánk bán feleségét egészen költői fantáziájából kellett előállítania. Melindát az avult papirosok «Totának» nevezik, s elbukását saját temperamentumának rójják fel.

Katonának legelőször is meg kellett teremtenie képzeletében ama régmúlt kornak egyetemes képét: a hatalmukat féltő, az idegenek uralmát nem tűrő magyar főurak lázadásra törő szövetségét: a kizsartolt jobbágy-ság keserves helyzetét. — Az első személyesítőjére talál Petur bánban, a második Tiborciban. Mérséklőül áll közöttük a két meghonosult spanyol testvér, a kiknek vérének még nem forralja fel a magyar nemesi büszke-

ségnek idegent elperzselő sárkánytüze. Ennek a vérvilágításnak árnyékaul szolgál a királyi udvar sivár könnyelműsége, mely a léha Ottó hercegben s a kalandor Biberachban talál kifejezést, s ehhez járul az ellenkező világítás Gertrudis uralkodni vágyó, hatalma érzésében elbizakodott alakjában. Az ellentétek egymással szemben tornyosulnak.

De megjelenik közöttük a történet vezéralakja, Bánk bán, az egész ember, egész férfi, egész magyar. Megjelenése, hatalmas beszéde lecsillapítja a kitörni készülő lázadást. A főurak meghajtják daczos fejüket s a kesergő jobbjágy elhallgat inséges panaszával.

Ekkor jön a tragikai fordulat a dráma közepén. Bánk bán hirül veszi nejének meggyalázását Ottó herceg által, látszólag a király beleegyeztével s erre a szívét találó mérges tördőfésre a nagy államférfi, a kormányzó bölcs egyszerre átalakul azzá, a mivé minden egész embernek, egész férfinak, egész magyarnak át kell változnia: halálra sértett becsülete megboszulójává.

A féltékenység szikrája kellett hozzá, hogy ő is úgy lángra gyuladjon, mint a többi: még jobban azoknál.

Érezzük, hogy nem lehet, nem beszélhet máskép. De Bánk bánnál a démon is ember.

A költő művészi keze tartóztatja a kitörni készülő katasztrófát, Bánk bán, még Melindával történt találkozás után is, még Tiborcz ismételt panaszait megértve is, a nádori méltóságát megillető mérséklettel beszél királynéjával: túri annak keserű szemrehányásait, ingerlő gunyorát s csak becsülete elrablójának, Ottónak megjelenésére háborodik fel egész férfiúi vad indulatja, akkor is a csábító ellen fordul az, s csak a királyné szenvedélyes beavatkozása okozza, hogy e harag az ő személyére csap le; a tördőfés, mely a trón zsámolyát vérrel festi, nem az előre kigondolt orgyilkosság műve volt, hanem egy vad indulatában elvakult férj őrvjögéseé, a ki e tett után tántorogva lihegi: «a tető reám szakad».

S a tragédia szelleme a következő szakaszban sem hanyatlik. Itt a királyt látjuk, mint igaz férfit megjelenni, mint koronát viselő férfit. Nem oly alakban, a minőben krónikások állították elénk, hanem a milyenné a költő látnoki divinációval az igaz magyar királyt megemberesíté; nem a jeruzsálemi ereklyékkel megrakott zarándokot, hanem a Halicsból diadalmasan megtérő hős vezért, ki a ravatalon fekvő meggyilkolt királynéja tiszta hírneveért kész bajnoki párvívásban megharcolni ellenfelével, nejének gyilkosával. S a bevégzésnél remekel a költő helyes érzéke. Bánk bánnak a szivét töri össze Melinda halála által. És a király csak akkor, a midőn azt látja, hogy az egyenlő gyász, a közös fájdalom által ő és ellenfele egyenlőkké lettek, de az ő feje még mindig magasabb egy koronával, mint azé: akkor bocsát meg Bánk bánnak, s miután a haldokló Biberach vallomása a királyné nevét tisztára mossa, tökéletes lesz a kiengesztelés, a költői igazságtétel, a tisztán látó poezis világot támaszt a história homályában.

Remekül van megalkotva ez az egész színmű.

A legtöbb magyar történelmi verses dráma úgy tűnik fel nekem, mint azok a nagy paloták és bazilikák falait díszítő mozaik képek, vagy az ablakokon pompázó eukausztikai üvegfestmények; bámulom rajtuk a remekelő művész technikai alkotását; de Katona Bánk bánjának minden alakja olyan előttem, mint a régi görög szobrászmű, mely tökéletesen van kifaragva és azonfelül élethíven kifestve: márvány, mely él.

S a nagy történelmi alakoknak kiformalásához járul a minden színezetében jellemző költői nyelvezet.

Kitől tanulhatta Katona József e század elején ezt a magyar drámai szólást, a minőn előtte nem írt soha senki, utána is nagyon kevesen? Honnan kerültek elméjébe ezek a magvas mondások, a miknek mély értelmük van, s a miket mégis mindenki megért, hogy ír-

hatott ily tiszta magyarsággal abban az időben, a midőn a magyar auctor, ha pennát fogott, concepiálni az ideáit, ahhoz segítségül hívott latint, francziát, németet; hogy tudott oly gazdagon színezni azzal a nyelvvel, mely akkor oly szegény volt; s az egyszerű szavak kincseket rejtenek gondolatokban, érzelmekben, igazságokban.

Bánk bán költői szépségeit magasztalni közönségünk előtt épen olyan fölösleges igyekezetnek tartom, mint a minőt az adoma tudósa kifejtett, a ki kőolaj lámpáját tartá vendégei elé, hogy jobban lássák, milyen fényesen süt a teljes holdvilág.

És ezt a remekművét a költő sohasem látta előadatni e világi életében.

1819-ben elő akarták adni a pesti rondellában, de a censura letiltotta. 1830-ban Katona József ifjan, hirtelen halállal kimult.

Legelőször került színpadra Bánk bán a pesti nemzeti színházban 1839-ben márczius 23-án Egressy Gábor jutalomjátékául. Természetesen a censura által jól meghuzkodva. De több előadásra még sem bocsáttatott.

Ismét színre hozatott másodszor 1845 november elsején új szereposztással. Ezúttal Bánk bánt idősebb Lendvay Márton játszotta, a királynét Laborfalvy Róza, Melindát Lendvayné Hivatal Anikó, Petur bánt Szentpétery, Biberachot Fánecsy Lajos, Tiborczt Barthá, Mikhált Udvarhelyi személyesíték. Mindezeknek jelmezes alakjait megörökíté Barabás rajzónja.

Bizony csak a rajzón. A veres plajbásznak megint volt rá gondja, hogy Bánk bán elpihenjen.

A harmadik előadása igen nevezetes volt.

Egy olyan napon, mely nem engedi magát a féltékenység tarjagai által a márványlapon benövetni, maga a fölséges nép követelte Bánk bán előadását a nemzeti színház igazgatóságától.

1848 márczius 15-ikének jegyeztük fel ezt a napot. Ingyen-előadás volt.

Hogyne emlékezném erre az előadásra; hisz magam is szerepeltem benne; ott álltam, ott beszéltem a színpadon.

Régen volt az: ne beszéljünk róla.

Aztán megint nagy ideje volt Bánk bánnak csendesen szunyadni a kriptájában.

1858-ban márczius 10-ikén hozatott ismét színre, szelidített szöveggel. Egy év mulva ismét 1859 április 25-ikén elővétellett Prielle Kornéliával, mint Melinda. Akkor ismét rázárták a sírboltajtót.

Végre hajnalodott a szabadság égalján.

Bánk bán is fölébredt.

1868 szeptember 27-ikén hozatott újból színre: ezúttal a teljes hamisítatlan szöveggel.

És azóta folyvást él Bánk bán és folyvást növekedik; egyre nagyobb lesz: ez a mi irodalmunk Cassiopeia-csillaga!

Az alkotmányos korszak alatt száznál több előadást ért Bánk bán. A századik előadását 1895 május 13-án ünnepeltük; még Bécsben is előadták a nemzeti színház művészei 1892 október elsején magas és legmagasabb körök jelenlétében, magyarul.

X LÁTOGATÁS A HELIKONON.

(1880.)

Sok szép vidékét bejártam az idén Magyarországnak, voltam a csorbai tónál, a Lengyel-nyeregnél, a tarpataki zuhatagnál, megmásztam hét ősi várrom dűledékeit, rengeteg erdőkön hatoltam át, mikben a medve bandaszámra kóborol, de azt az egyet meg kell vallanom, hogy mind valamennyi tájék fölött *Somogy vármegye tabi járását* illeti meg az elsőbbség — a rossz utak tekintetében. Ilyen utak még Boszniában sem lehetnek. Siófoktól Zala helységig az egész út a lehetetlenségek meglepő változatossága. Gödrök, a mikbe vakmerően bele kell rohanni, pocséták, a mikben a ló hasig gázol, vízmosások, a miknek kígyóvonalát mesterséges tekervényben kerülgeti az ügyes kocsivezető; itt-ott megrakták a dágvány mentén fűzfa-karókkal, hogy el ne sülyedjen a szekér; némely helyen mutatja a bedült árok, hogy ott egy előttünk haladt kocsi beledült a mélységbe s előre figyelmeztet, hogy jó lesz kiszállni és fogni a kocsi oldalát, nehogy ez is utána düljön. Rettegés fog el a gondolattól, hogyha szemközt talál jönni egy másik szekér, hogy térünk ki egymásnak? Dehogyan jön! Három óráig baktatunk előre s nem hogy szekeret, de még gyalog embert sem találunk; még a mezőn sem látható egy emberi alak; a réten ott savanyodik a lekaszált csáté, a pocsolyában ott bűzöl a lekötözött kender; aztán a hátahoporjás hegyeken ott terül el hosszan a mély, hallgatag erdő.

Ez az erdő volt a tanyája Somogy hirhedett rablóinak; itt uralkodott *Patkó*, *Hajnal* és *Kutyási*, meg *Séta Pista*. Innen látogattak be a szegény legények a tabi plébánoshoz fényes nappal s míg a csendőrök az utcán bersáfoltak, az alatt kedvükre raboltak a ficzkók s a zsákmányt a plébános saját fogatán nagy dalolva vitték odább. A dolognak még szomorúbb vége is lett. Az nap éjjel a plébános arra riad fel, hogy a kapuján egy ember átmászik, hirtelen puskát ragad, kilő a sötétbe s a kapumászó halva esik le. Az pedig nem volt zsvány, hanem a szolgáló szeretője.

Látni kell ezt a tájat, hogy az ember megértse a somogyi Abruzzók kalandorainak viselt dolgait. Soha szolgabíró, utibiztos erre a tájakra nem vetődik: az utakat tavasszal *beboronálják* s azzal minden meg van téve. Így aztán az is megérthető, hogy az «express» levél, a mit *három nappal előre* küldünk Zalába, érkezésünket tudatva az ott lakókkal, éppen *három órával később* érkezett meg mint mi magunk; — lévén a geometriai távolság Siófok és Zala között — «két» magyar mértföld.

Ezt az «út»-leírást pedig szükségképen előre kellett bocsátanom, mert ez szolgál kulcsául a tovább leírandóknak.

Mikor az ember végre épkezláb eljutott annak a hegyi pataknak a hidjához, a melyik az egész völgyet mint egy széles mocsár elöntve tartja, s a hidról a bombanagyságu görgeteg kövekkel meghordott uton szerencsésen keresztül törtet tengely törés nélkül, akkor maga előtt látja Zala helységet s annak a tulsó végén, egy szép park közepette azt az uri lakot — a hol vágyai czélját találja.

Itt lakik *Zichy Mihály*, a világhírű művész.

Jobb helyet bizony ki nem találhatott volna, ha az volt a czélja, hogy atelierjében háborítatlanul dolgozhassék, mert itt ugyan rá nem bukkan más, mint a ki művészetének fanatikus tisztelője.

A zalai kastélyt és uri birtokot Zichy Mihály és Antal testvérek most is osztatlanul és közösen birják. A nagy parkot még édes atyjok ültette, hanem a kastély udvarán, mely díszkertté van átalakítva, exotikus virágsoportokkal, már a nagyvilághoz szokott művész, izlése látszik; még inkább az urilak termeiben, melyek tele vannak műemlékekkel, azok között Zichy Mihálynak legelső olajfestménye, egy imádkozó leány, azután finom nőarczképek, rég elmúlt divatú öltözetekben, miket a családi kegyelet őriz.

Zichy Mihály csak néhány év óta lakik itten s azóta lett a kastély egy művész szentélyévé átalakítva. Igen kora fiatalságában került Szentpétervárra, a minek ez a története. *Ilona* orosz nagyhercegnő Ischlben mulatott s festeni tanult. A bécsi művészakadémia akkor Zichy Mihályt ajánlotta neki tanáruul, a kit el is fogadtak. Egyszer csak *Miklós* czár parancsot ad a leányának, hogy rögtön menjen haza. Zichy is vele ment. De utiköltséget nem küldött nekik a czár. Így utaztak nagy sietve Szentpétervárig, se Zichy Mihálynak, se *Ilona* nagyhercegnőnek egy kopek sem volt a zsebében. *Sándor* koronaherceg itt aztán nagyon megszerette Zichyt, s mikor később trónra lépett, a művésznak minden időben szabad bejárata volt a czárhoz, s mikor magukra voltak, nem volt közöttük se czár, se festő. De annál nagyobb ellensége volt a magyar művésznak az egész udvari környezet. Zichy kedélye tele van satyrával. Az orosz udvar minden bűne és hibái ismeretesekek voltak előtte s azokat ő éveken keresztül találó művészi felfogással ostromozta genreképeiben; a mikből három vastag folians van birtokában, egy egész memoire az orosz udvari élet évtizedeiről, nem írva, de rajzolva. A birtokában levő rajzok az eredetiek, a czárnak csak a másolatokat nyújtotta át. S ezek képeztek a bizalom és ragaszkodás összekötő kapcsát a czár és a művész között. Egy embere volt a czárnak, a ki

tudatta vele az igazságot — rajzban. Csak egyetlen egy képeért neheztelt meg rá Sándor czár, ez a kép egy öreg tábornokot ábrázol, a ki félszemét elveszté. Szép, fiatal neje van, ki a mint a félvak hadastyán szemére felköti a kendőt, ennek a két csücskéjéből szarmárfüleket csinál neki s a közben dévaj kaczérssággal kacsint egy az ajtón át eltávozó fiatal tisztre. Ez is élethű kép volt, de a czár visszaküldte azt a művészhöz, ezt írva alája: «ayez esprit, ne soyez pas méchant!» Ezt a benső viszonyt, ezt a senkit sem kimélő gunyort nem tűrhették az orosz udvaroncok s addig áskálódtak Zichy ellen, míg az megúnta a torzsalkodást s ott hagyta nagyfizetéses állását s hazajött Magyarországra. A nyarat rendesen itt tölti; a telet Párisban vagy Nizzában. Termel és teremt.

Zichy Mihály most felül van az ötvenen; de a mellett egész fiatalnak látszik; dúsgazdag szőke haja, nem is szürkülő szakálla, szelíd, méléző szemei, magas nyílt homloka, jó szívre valló ajkmetszése mind úgy összhangzik daliás természetével, a mit sajtyszerű otthoni öltözet fedez, szürke kurta felsőzeke, bő bugyogó, térdig érő veresharisnya, csattos czipő. Csak a tiszta magyar beszéd, meg a barátságos vendégszerető, nyílt kedély árulják el benne az ősmagyar sarjadékot.

Családja egészen orosz. Neje valódi orosz szőke szépség idomaival vonásain, a németet is idegen kiejtéssel beszéli és férjével oroszul társalog, — három szép leánynyal azonban, kikkel Siófokon találkoztam, már folyvást beszél magyarul. Kiegészíti a családot egy franczia társalkodónő, kit Zichy, mint a család régi barátnéját mutat be, és végül a kit nem szükség bemutatni (mert már találkoztam vele Párisban, sőt az arczképét is kiadtam egy lapomban) — *miss Mary*, Zichy tanítványa. Finom, valódi délorosz típusu szépség, mély tűző ábrándos szemekkel, vékony összeszorított piros ajkakkal; egyszerű fekete viganóban, s

hosszú ujj, himzett veres orosz ingben. Mikor először láttam, akkor hosszan leeresztve, szétszórtan viselte fekete haját; most összefonva hordja már, s tekintetében valami néma szenvedés látszik. Miss Mary az orosz czári udvar főorvosának a leánya, ki tizenkét éves kora óta növendéke a mesternek, s vele együtt jár-kei a világban a nélkül, hogy azt valaki felötlőnek találná: (hisz a festők egymás irányában nemnélküliek). A bécsi kiállításon a tanítvány egy festményével kitüntető érmet nyert: ez volt az «égi és földi szerelem» (Mária és Magdolna).

A mester, ebéd után átvezetett bennünket atelierjébe (leányommal együtt voltam ott). A festőműhely nagy részét elfoglalja az a terjedelmes kép, melyen Zichy most dolgozik, (ha ugyan félbe nem hagyja) a lapokban már előre ismertetett «danse macabre.» — A modell most is ott ült a karszékben: egészen öltözetlenül: t. i., hogy még bőr és hús sem volt rajta: egy csontváz az. Az egész kép csupa csontvázakból lesz összeállítva: csontváz menyasszonyok ölelkeznek csontvölegényekkel s csontváz ellenségek nyomják le egymást a koporsófödéllel. Mig nem kész a kép, nem akarok róla véleményt mondani, de megvallom, hogy nem bálnám, ha elébb más képeket készítené el a művész. Tartok tőle, hogy ezzel nem lesz szerencséje.

A ki Zichy Mihály művészi tehetségét meg akarja ítélni, az ne a festőállványnál, hanem a rajzoló táblánál keresse őt fel. A rajzban Zichy Mihály fölötte áll minden előttem ismeretes művésznek, még Dorének is. Az eleven fantáziának engedelmes művészi kivitel, párosulva a jellemzés, az ismeretgazdagság sokoldalú előnyeivel, a csoportok összhangzása, az érthető allegóriai kifejezés eltalálása őt e téren a legelső művészek sorába emelik; de még ezenfelül járul hozzá valami, a mi az egész alkotásnak valami bűvszerű hatást ad: a költői szellem, a mi az alakokat ihletével

felmagasztalja. Ilyen alkotásai Zichynek különösen, a miket Lermontoff «Daemon szerelme» költeményéhez készített. Ezeket egy orosz kiadó rendelte meg, a ki Lermontoff összes műveit illusztrálva bocsátja közre s a rajzokért Zichy Mihálynak negyvenezer frankot fizet. E végett Zichy ez évben újból Oroszországba utazik; de nem a nyírfás finn öbölbe, hanem a puszpángerdős Kaukazusba, a hol a cacheti bor s a lángszemű mingreliai hölgyek teremnek, s ott fog tölteni két telet: nyaranta visszatérve Magyarországra. Ott létünk idején éppen a Zichy Géza költői beszélyéhez való illusztrációkat fejezé be, a miket az Athenaeum rendelt meg. Egyenkint mindegyik egy remekmű! — Zichy Mihály rajzalbumát végig nézni, valódi dobzódás az olympi élvezetekben.

Az ateliervel szomszédos szoba maga egy kis muzeum. A mi itt ritka és nagybecsű fegyverdarabokban a világ minden részéből össze van állítva, az maga egy kincstár, külső tekintetre is; de a legbecsesebbet maga a könyvtár rejti. Itt vannak felhalmozva mind azok a művészi kiállítású munkák, a miknek példányai csak a fejedelmi könyvtárakat ékesítik; miknek köteteinél nem száz, de ezer frankokról beszélnek; a díszbutorok legfényesebbikét pedig az a szép triptica képezi, melyet a párisi magyar egylet munkás polgárai készítettek remekbe Zichy Mihálynak. És ezt az emléket valóban megérdemlette.

Ha van valami, a mit még a művészi lángésznél is magasabbra lehet becsülni egy emberben: az a hazafiság. Zichy Mihály hazafisága nem olcsó frázisokkal van építve, az övé élő tettekben beszél. Mialatt a párisi magyar egylet elnökségét viselte, ez egyletnek szerzett egy negyvenezer franknyi segélytökét; és a mi ennél is több: egy egészséges irányzatot, a mely irányzat nyomán, minden Párisba kerülő magyar iparos ifju azonnal munkához jut, — a helyett hogy betyárkodás-

ban, korhelykedésben vesztegetné idejét és tehetségét, a tökéletesedés versenyére lesz szorítva, tanulásra, dolgozásra ösztönözve s mindegyik becsületére válik nemzetének. Ez legnagyobb részben Zichy Mihály érdeme. Megörökítették ezt maguk a magyar egyesület tagjai, egy Zichynek átadott albumban, melyben fotográfia helyett mindegyik a saját élete rövid vázlatát írta le; első sorban Munkácsy Mihályé, mely így kezdődik: «mikor én tizenhét évvel ez előtt még asztaloslegény voltam.» És itt föl kell jegyeznem azt a meglepő, de annál inkább jóleső tüneményt, a mely a művészi világban oly ritka, miszerint az egyik művész (Zichy) úgy kap minden alkalmon, hogy a másik művészt (Munkácsy) magasztalhassa: egész lelkesülve beszél róla, olyan előnyeit is feltárva előttünk, a miket mi még nem ismerhetünk. Ez a pályatársi elismerés még a ritkaságok múzeumában is ritkaság.

Aztán, mint minden lángésznek, neki is megvan az a sajátsága, hogy valami más egyébben találja a büszkeségét, mint a miben mester. Mikor mi a művészi remekeit legjobban bámuljuk, félrehív s odavisz a lepkegyűjteményéhez s kényszerít a lepidopterái felett szörnyűködnünk, miket mind saját kezével gyűjtött Oroszország nagy sivatagain. Persze az nagyobb mesterség, mint képeket festeni. Ezeket a lepkéket mind maga szurkálta gombostűre.

— Szegény lepkék! — sóhajt fel a szép Miss Mary.

— A lepkét sajnálod, ha megölik: dorgálja a mester; de a parasztot nem sajnálod!

— A parasztért nem kár, felel a tanítvány durczásan.

Azután a műélvezettől ittasultan kimegyünk az udvarra; az utcára; a falu ifja, leánya (épen vasárnap van) mind oda siet a művésznak kezét csókolni, úgy él közöttük, mint egy igazi hoszpodár. Odahivatja az öregeket, a bírák uraimékat s tudatja velük, hogy a

nagy harang, a mit a falu számára öntetett, már útban van: gondoskodjanak a harangszentelési ünnepélyről, a lakomáról majd gondoskodik ő.

A földmívelő polgártársak azután barátságosan kezét szorongatnak mindnyájunkkal. Miss Mary parolázik velük s magyarul mondja hozzá: «Isten áldja meg, bácsi.»

Én csodálkozva kérdem tőle:

— Hát ezeket a parasztokat már el tudja szívelni?

— Hja, ezek magyar parasztok.

— S ezek jobbak a többieknél?

Az orosz hölgy rám néz azokkal a titoktartó szemeivel, azután ismét elburkolja magát álcázó sárkány-pikkelyeibe s hideg mosolyra vonva félre ajkát, ezt feleli:

— Nem; de igen jó bort adnak inni!

A HISTÓRIAI TAROKKPARTI.

(1895.)

A karácsonyi műkirakatokban látható Ferraris képe, igen szépen sikerült heliogravürben visszaadva, melyet a Sváb Károly birtokában levő eredeti olajfestmény után «a históriai tarokkpartinak» neveznek.

Nem azért nevezik pedig históriai tarokkpartinak, mintha az együttjátászók s a nekik asszisztáló «bibiczek» itt csinálnák ennél az asztalnál a világtörténetet; hanem azért, hogy ennek a tarokkpartinak históriája van.

Ez a tarokkasztal három miniszterelnököt látott bukni (sőt segített buktatni), a negyedik (Wekerle) csak úgy menekült meg, hogy nem tud tarokkozni. — Nagy hiba egy olyan szép talentumu embernél!

Ugy hiszem, hogy modern társaságban egészen fölösleges fáradság arról értekezni, hogy a tarokkozás milyen nevezetes tudomány, több, mint tudomány, — művészet! Sőt mondhatnám: diplomácia, — az is a haute financeal összekötve.

Itt a szerencse magában nem segít, az ember a legjobb kártyákkal bukik meg, s nagyon rosszakkal diadalmaskodik. Ilyenkor azt mondják: «ángol ész!»

Csak néhány esetet sorolok fel a tarokkasztal krónikáiból, melyek arany betűkkel vannak feljegyezve az emlékezet márványtábláira. Lehetetlenséggel határosok!

Hogyan lehetett az, hogy X. kimondja kilencz tarokkal az ultimót: Y. megkontrázza tizenegy tarokkal és

X. megcsinálja a pagátot a végén? (Z.-nek, a harmadiknak a hibájából.)

Hát az hogyan érthető meg, hogy X. pagát ultimot mond tiz tarokkal, Y. tiz tarokkot proklamál, kontra pagát ultimóval, pagát elfogással; erre Z. kikiáltja a tuletroát: ezzel tudatva, hogy a kezében levő két tarokk a két nagy matador. — És X. megnyeri a játékot s hazaviszi végül a bohóczot és így a tuletroát is meghiusítja.

No meg az a nevezetes nagy strágesz, a mikor Y. kezében van tiz primör és két blank király: ezzel a hatalommal kimondja a pagátfogást, három matadort, volátot. S aztán elveszti a játékot, harminczháromban, ötödik vétellel, rekontrával s minden egyéb kimondottat.

A kik értik e nemes művészetet, azokra bízom e nehéz feladványok megfejtését: melyek valóban megtörténtek a történelmi tarokkasztalnál.

Az olyan eseményeket is tartogatja Clio, a mikor M. barátunk négy dámával mondta ki a szót — és megcsinálta. Ehhez már szerencse kellett és vakmerőség.

Ennek az asztalnak a szereplőit kívánom bemutatni, a hogy a titulusaik adják.

A Forhand az a «generális», a ki azóta is, hogy magát közlegénynek vallja, megmaradt generálisnak: a középső figura, a ki a pagát fiut nagy aggodalmak között fekteti a kihívott színbe: az a «májszter»: nem azért, mintha ő volna a tarokban a mester; hanem azért, mert a becsületes pesti czizmadia-czéh megválasztotta tiszteletbeli mesternek. — Az a fekete sapkás, a ki mingyárt elüti az ártatlan pagátot, az a «Gonosz Pista» (dehogy gonosz: hisz ő a honvédek apja), a ki ezt a predikátumot csak az által érdemelte ki, hogy legjobban tud a többiek közt kártyázni; a negyedik végre, a ki háttal van felénk fronttal, az a «főrend». Az arcját azért fordítja félre, hogy eltitkolja rajta a kárörömét felebarátja veszedelme fölött.

A negyedik hely néha képviselőt változtat. Mikor lutheránus gyűlések vannak, olyankor elfoglalja azt az exczellenciás oberlutheraner, a ki azért, hogy nekem kedves kortársam és mindenre előfizetőm, a tarokkban nagy drukker: más-más alkalommal pedig a «fejedelem», a ki egy nehezékkal még nagyobb. Néha a miniszterelnök is kiegészíti a pártit s gyakorolja az üdvös korrupciót — a saját tárczájából. Kevesebb jót jegyezhetek fel a horvát miniszterről; mert az mindig megadóztatja a magyarokat. Mikor a generális távol van, olyankor supplálja őt a «dárdás». — Nagyon rosszul supplálja a közérdek tekintetében.

A kik e tablóban a négy szereplőt körülülik és állják, élethiven talált arczképekben, azok a «bibiczek». Vannak szerencsehozó bibiczek, a kik, mint a mesebeli lidércz, arany tojást raknak le, a mely háznál letelepednek, vannak ellenben «szurokmadarak», a kik után «nem terem fű azon a helyen, a hová ők leülnek».

S a bibiczek nem elégesznek meg a néma szereppel: azok belebeszélnek a játékba, tanácsokat adnak, biztatnak, hecczelnek, beugratnak, válogatnak a talonban: «ezt vedd fel, azt tedd le» nógatnak: «mondd ki a szólót, az ultimót!» ha renonszot adtál, oldalba löknek, figyelmeztetnek rá, vissza vétetik a már az ütésbe beletett kártyalapot (ez mind járja ennél az asztalnál), összeszidnak, ha suskust csináltál: kinevetnek, ha a Hinterhandos tizenhét tarokkal megkontrázott s a játszma végén esküdtszéket ülnek fölötted, s kimondják rád a vétkeket: s kiszámítják a perköltséget; ellenben annak a diadalhírével, a ki az egész társaságot kirabolta, betöltik az egész klubbot.

Talán hát valami nagy pénzbe megy a játék, hogy megérdemli a nap hőse a «főrabló» nevet? Dehogy megy: krajezárokba játszanak. A nyereség-vesztés számla akként jegyeztetik, hogy az ember tart egy «nyerő» zsebet, meg egy «vesztő» zsebet. Esztendő

végén mind a kettő üres, s arról tudja az ember, hogy a «mérleg» tökéletes.

De hát meg volt érte a gyönyörűség.

Mert hát nagy gyönyörűség az, mikor komoly emberek, a kik belefáradtak egész nap az ország gondjaiba, a magas (és nem magas) politikába, a hivatásuk terheibe, este felé másfél órára összeülnek játékot csinálni, s ez alatt nincs rájuk nézve se keleti kérdés, se Venezuela, se második állomáshajó, se börzepánik, se honvédegylet, se nógrádi tisztujítás.

De még nagyobb gyönyörűség az, hogy ennél az asztalnál van rendén az igazi «szabad szó»; itt lehet a hatalmasokkal szemben a közlegényeknek, kölcsönösen a jó barátoknak, olyan válogatott erős mondásokat közrebocsátani, a minőkért, ha másutt mondatnának: nyomban magukra vonnák az elnöki rendreutasítást, s küldenék egymásra a szekundánsaikat.

A ki «ezt» nem kóstolta: az nem tudja, hogy mi a tarokkban a haut gout.

Laikusok kedvéért feljegyezzük a neveiket az arczkép-csoportot képező alakoknak (keleti nép lévén, jobbrul balra olvasván): Mikszáth Kálmán, Pulszky Károly, Podmaniczky Frigyes, Beöthy Algernon, Odescalchy Gyula, Tisza Kálmán, Jókai Mór, Csernátony Lajos, Nedeczky István, Gajári Ödön, Sváb Károly.

RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS.

(1886.)

Mikor a trónörökös főherczeg a keresztségen e nevet kapta, egy öreg magyar tudós ezt az anagrammát csinálta nevéből «Fordul». És valóban attól fogva nagyot fordult Magyarország sorsa: és még mindig fordul, mindig jobbra fordul. Ha mi nem mondanók el, beszélnének a kövek, a szobrok, a palotasorok, beszélnének a vasutak, a gépek, a gyárak, beszélne maga a haza földje. A főváros kereskedelmi emporiummá, uralkodói lakhelylyé, európai nevezetességgé emelkedett: s vele versenyt haladtak a vidéki székvárosok, mívelődött a nép; — tudomány, művészet, irodalom magasra fejlődött; iparunk virágzóvá lett; kereskedelmünk kiterjedt; — hitelünk megerősült, országunk biztonságára honvéd-hadseregünk hatalmasan szervezve lett.

A szabadság minden téren meghonosult és érvényre jutott, alkotmányban, szellemben, vallásban és iparban, s a szabadság szülötte: a belső rend: — és visszfényre a szeretet, mely a trónt körülragyogja.

Mind e tanubizonyságait Magyarország sorsa boldog fordulatának gazdagon egyesítve látja ország-világ, e napokban feltárva azon országos kiállításban, melynek védnöke Rudolf trónörökös.

Megnyitó szavait, melyekkel a kiállítást felavató, mint valódi aranybullát őrizheti a magyar nemzet. Igazságos, becsületünkre való és megérdemlett nyilatkozatok azok.

Ez a kiállítás emel bennünket az európai népek magaslatára. A büszkeség helyét felváltja keblünkben az önérzet, a mi amannál több.

Ipartárlatunk magas védnöke, ki egykor a trónon fog ülni, e trón lépcsőit erősíti addig. Kivánjuk, hogy e munkája hosszú időn át tartson. Kivánjuk, hogy dicső atyja sokáig éljen, s trónörökösének sokáig legyen alkalma e trón támaszait megszilárdítani; s hogy mielőtt homlokát a szent korona övezné, a nép szeretetét fonja halántékai körül.

Valóban nagy megnyugtató egy országra nézve, ha a távol jövődöbe is tisztán előre láthat; s ugyanazon nagyra törekvő alkotásnak, melyet a jelenben végez, folytatását szemlélheti a következő ivadéokban.

Azért nagy érdekléssel jegyez fel a nemzet minden vonást, mely a jövődők vezérének fejedelmi alakját kidomborítja.

A legelső és alapvonása a trónörökös jellemének a tiszta szabadelvűség, a mit mély vallásos buzgóságával ki tud egyeztetni. Irott műveiből, irányadó szavaiból mindenütt kiismerjük ezt az uralkodó vonást. Ilyen volt már a neveltetése is, s magas szülőin kívül ebben minden rendű nevelőinek érdemét el kell ismernünk. De mégis magában a lélekben kell az ahhoz való alapnak megenni.

Azután jellemzi a főherczeget a munkásság ösztöne. Mint hadparancsnok már magában is eléggé el van foglalva hivatalos teendőivel, üres óráit irodalmi munkássággal tölti be. Mindent sajátkezűleg ír, kész, gyakorlati iránylyal, a min nem lehet igazítani semmit; egy pár sorban egész képet, egy lapon egy egész panorámát tud visszaadni, hogy azt bármely professzionátus író irigyelhetné tőle. Utazásai a hazában és a külföldön megannyi érdekes tanulmányok; s a természet-tudományokban való jártasságával zavarba hozza a dilettans írókat. Még testedző mulatsága, a vadászat is buvárlásainak szegődött szolgálja.

A trónörökös idylli boldogságú családi életet él; s otthonában ugyanaz az élet folyik, a mi a régi jó időkben a középosztály egyszerű családjai körét jellemezte. Még a magas szülői iránti kegyeletes viszonya is a mi régi patriarchalis szokásainkkal azonos.

A művelt emberek között szokásos udvariasságon kívül semmi udvari etiquette nem divik körülötte. Mikor a magyar vagy osztrák tudósokkal értekezik, azok abban az öltözetben mennek hozzá, a miben az utcán járnak, gála, érdemrendek nélkül; mindenkihez nyájas, szíves; de a mellett figyelmesen kutató, és élesen ítélő.

Az általa kezdeményezett és vezetése alatt szerkesztett nagy népisme mű alkotása is egyike a trónörökös jellemét kiegészítő vonásoknak.

Az is nagyon megszivlelendő körülmény, hogy a trónörökös nem élvhajhászó, hizelgő udvaroncokkal veszi körül magát, — hanem azokkal az egyszerű emberekkel, a kiknek életfeladatuk az igazságot kutatni, és hivatásuk azt napfényre hozni s a kiknek adott utasítása az aranymondás: «azt írjuk, a mi igaz». De még jobban ki fogja az idő (nyolcz évi tartam alatt) tüntetni, mily fontos feladat megoldását tűzte ki maga elé a trónörökös e mű létrehozásában, melynek irodalmi és művészeti tanulmányai mellett még az a célja is van, hogy a monarchia népeit egymással valódi minőségükben, rokonszenves szokásaikban megismertesse, saját magunknak és a külföldnek a felől, hogy mik voltunk és mik vagyunk, felvilágosítást adjon: és végül láthatóvá tegye, hogy a monarchia egykor leendő uralkodója minden népei iránt való szeretetét mily igazságosan tudja felosztani.

A TRÓNÖRÖKÖS BETEGSÉGE.

— Bécsi levél. —

... Még egy feladatot nem engedhettem el magamnak. A trónörököst láthatni és vele beszélhetni. Tudom jól, hogy a beteget, a lábbadozót, minden szokatlan látogatás irritálni szokta; olyankor a fejedelem is csak gyöngé ember. Azért előbb Weilent kértem fel, kinek az nap hivatása volt a főherceghez, tudakolja meg a fenséges úrtól, hogy nem lennék-e terhére? nincs semmi izgalmas közleni valóm, csak éppen látni és hódolatosan üdvözölni szeretném.

Már korábban írtam egy levelet Weilennek, (a mire ő a hirlapokban azt a közzétett választ küldte), ebben elmondtam, hogy milyen aggodalmat költ Magyarországon a trónörökös betegsége. Nagyon óhajtának, ha jobban vigyázna egészségére, a mely két országnak az egészsége. A legirgalmatlanabb hódvatarban vadászott mindenféle sasokra, a Wiener Waldban, ott hűtötte keresztül magát. Erre czélozva, a levelem végén azt írtam: ha II. József császár jelszava volt: «aquila non captat muscas» legyen Rudolf trónörökösé inkább: «delphinus non captat aquilas.» Ezt a leveletem Weilen barátom megmutatta ő fenségének, a ki azt végig olvasta s kegyesen fogadta. Ezt akartam neki élő szóval is megmondani.

A fenséges úr másnap délután fél háromra engedett megjelennem; megizenve, hogy csak uti öltönyömben

menjek, miután tudta, hogy a négy órai vonattal haza akarok utazni.

A fenséges úr már fenn jár, de még mindig botra támaszkodva s meghalványult arcán meglátszik a kiállt betegség nyoma. A már egyszer látott koczkás ott-honka volt rajta. A fenséges asszony zongorázó szobájában fogadott; a hol ő maga egy gömbölyű kerevetre ült le, melyhez támasztva áll a főhercegnő hárfája. Nekem magával szemben mutatott helyet.

Elmondtam, hogy csak az a vágy hozott ide, hogy ő fenségét lássam és azután, hogy mindazoknak a híveinek az óhajtasát tolmácsoljam, a kik szerencsés felgyógyulásáért imádkoznak, de jövőre nézve nagyon megnyugtatónak találnák, ha ő fensége oly drága egészségét jobban megőrizné.

— De mikor én soha életemben nem voltam beteg, mondá a trónörökös. Nem tudtam, mit tesz az, hogy az embernek valamije fájhat. Ez nekem egészen új dolog.

Kérdeztem, hogy hol érezte a fájdalmat a főherceg?

— Hát a fejem tetejétől a lábam hegyéig mindenütt.

S aztán elmondá, hogy néhány napig komolyan rossz-szul volt, hanem aztán látva az arczomon az elképedést, hirtelen mosolyogva mondá: «de azért nem lesz semmi baj; én megint olyan erős leszek, mint ez előtt voltam.»

Adja a jó Isten!

Azután tudatta velem, hogy a márczius hónapot Lacroma szigetén fogja tölteni, a hol a szabadban sétálhat; ez helyre fogja hozni; áprilban már közöttünk óhajt lenni Budapesten, a midőn ő felsége a király egész udvarával együtt lejön s itt több udvari bált is fog adni.

Ezzel én távozni akartam; de ő fensége még a kedvencez eszmetárgyáról, a népisme munkáról akart tudakozódni s értesíttette magát az eddigi mindennemű

munkálatok felől. Egynémely hiba is csuszott be az eddigi füzetekbe (hiába: emberek vagyunk). Azokat észrevette. Mondám, hogy már második kiadást rendezünk (az első 16 ezer példány már elfogyott), abban ki lesznek igazítva. A második, Magyarországról szóló füzetet már megküldte ő fenségének a — német kiadó, a magyart szeretné látni.

De egészen belemelegedett volna a trónörökös ebbe a tárgyba, holott minden szellemi munka orvosi tilalom alá van vetve s én magam is megfeledkeztem az óvatosságról. E perczben azonban megnyílt az oldalajtó s megjelent a trónörökös nő fenséges, oltárképi alakja, komoly, figyelemteljes tekintettel. Ezuttal a kiltő árkangyal volt.

Elértettem a figyelmeztetést, siettem bucsut venni. A trónörökös e szókkal bocsátott el:

— A viszontlátásig, Budapesten. Üdvözölje a munkatársakat otthon.

ANDRÁSSY GYULA GRÓF.

(1890.)

Leomlott a Pharosz! Maga a világító torony. De az őrfény, melyet magasan hordott, nem hunyt el vele együtt; az ott marad, éjben, viharban jelezni a biztos r évpartot.

Egész élete egy hosszú út volt a haza és a szabad eszmék szolgálatában — egyik *veres padtul* a másikig. — S megadatott neki, hogy még életében egy messze pillantást vethessen a halhatatlanságba.

Megadatott neki a ritka kegy az égtől, hogy alkotásait tovább élni és a jövődőkön uralkodni lássa.

Kétszer koronázott: egyszer a király felkent fejére, másszor a monarchiára tette fel a koronát.

Kétszer diadalmaskodott, — nem harcban, de békében; egyszer a monarchia, másszor Európa békéjének megalapításakor. S az alap, mit letett, csak szilárdult, nem ingadozott soha.

Mert ez az alap, melyre nagy művét építé, mind benn, mind odakünn a népszabadság életre költése volt.

Bátor kézzel merte komoly valósággá tenni azt a szent nagy eszmét, a mit mások csak káprázatul használtak addig, s azzal egy új korszakot alkotott meg, mely magát visszatereltetni többé nem engedi.

Van egy régi ázsiai népmonda, mely ezredeken át fentartá magát: az óriási Góg és Magóg hadairól, kiket hajdan a diadalmas Nagy Sándor, a művelt nemzetek

egyesült erejével, hozzájárulhatlan hegylánczok mögé bezárt. És azután, hogy messze időkig megvédje tőlük a világot, tizenkét óriási harsonát állított fel a hegyek ormaira, a mikbe, ha belefúj a szél, megszólalnak, s a kitörni készülő óriások hadát visszariasztják. E béke-intő kürtök egyike bizonyára Andrassy nevét fogja hangoztatni æonokig!

Mikor visszavonult is, megmaradt az ország és a király tanácsadójának, kinek szavai a jóslatok és ítéletmondások erejével birtak; a szó legdicsőbb értelmében «pontifex», ki fenyegető rianások partjait aranyhíddal tudta áthidalni.

Megérte azt a győzelmet, hogy a miket megjósolt, az mind beteljesült; a mit tervbe vett, az megvalósult; megérte azt, hogy azon ellenesei, kik ugyanazon czélt, de más úton akarták elérni, mind megtértek az általa megirányzott útra, s nevét, mit egykor behomályosítottak, saját kezeikkel önkényt tisztára mosták; megérte a csak holtak számára adatott nagy kiváltságot, hogy még élteben, a ki csak szólt felőle: «nil, nisi bene».

Most már át van adva nagy neve a történelemnek; alkotásai az utókornak; hamvai a haza földének.

De egy nemzet hálája nem elég, hogy őt felmagasztalja; nem elég a hármassal halom s a négy folyós veres mező, hogy őt betakarja; nevének ragyogni kell ez egész világrész felett, s a míg ebben nemzeti létüket féltve őrző népek laknak, a míg a népszabadság fogja dönteni a harczot, diktálni a békét, addig e nagy szellemnek élni kell az áldó örök emlékezetben!

KOSSUTH RAVATALÁNÁL.

(1894.)

Kossuth Lajos ravatala előtt állunk.

Láztól izzó agyam előtt az emlékezet ködfátyolán keresztül végig vonul egész titáni alakja, a milyennek őt ifjú szívvel, férfikora delén, sikerei dicsfényében láttam.

Azon magasztos nagy eszméknek, melyek kortársaimmal együtt engem is örök híveikké avattak fel, ő volt a vezére az ígélet földének, az állami utopiának Mózesé: a szabadság hitvallásának prófétája. Azon közharczosok sorába tartozom, kik nem vakbuzgó, de látónoki odaadással követték vezérüket abba a harczbá, mely egy új, egy szent, egy dicső Magyarország kivívásáért küzdött — elébb a szó hatalmával.

És annak a hatalmas szónak is ő volt a föl Kentje. Soha olyan szónokot nem fog a föld többé teremni: ki meg tudja gyújtani a jéghegyet s el tudja oltani a phlegont szónoklata bűverejével.

S a mit a teremtő erejű szó, a mit a világgyújtó eszme létrehozott; az egységes Magyarország, a szabad nép, a jogegyenlőség, a felszabadult gondolat, az örökké megmarad, s mind ezek a kincsei egy ujjászületett nemzetnek Kossuth alakjától elválaszthatatlanok.

De a sors magasabb árt követelt tőlünk, mint szavakat és eszméket. Tetteket és áldozatokat. S a milyen nagy volt a sors követelése: olyan nagy volt a nemzet áldozatkészsége.

A történelem ingyen nem adja a diadalokat. A magyar nemzetnek keresztül kellett menni a vér- és tűzkeresztségen, hogy létjogát bebizonyítsa. Azokat a lapjait a történelemnek, a mikre e nagy dicsőséges küzdelem van felírva, mindig lelketemelő érzéssel fogja olvashatni az utókor, s megtalálja bennük a vezéralakot.

A harcz bizonyított; de nem nyert. Egyet kifeledtünk ideális számításunkból: azt, hogy Európa közepében lakunk; ránk mindenki nehezedik, mi senkire sem támaszkodunk.

Újból kellett kezdeni a munkát; más alapon építeni fel a rombadőlt ideált. Az egész nemzet hozzájárult e munkához.

Csak ő maga maradt meg a régi alapkö őrének.

És látta hazáját mindig távolabb-távolabb haladni az ő sziklájától, mint egy úszó szigetet. Látta az új palmaerdőket felvirulni rajta, látta a jóllét palotáit emelkedni rajta, s mentül szebbnek látta a hazát, annál messzebb tűnt az előle.

És maga a haza is csak úgy látta őt már, mint egy Memnon-szobornak ködalakját a láthatáron, ki néha megszólal.

És látni fogja még ezután is. — Kossuth hamvát akármely kő alá temessék, az a monumentális ködalak ott marad a láthatáron.

A nemzet nem adhatott neki életében semmit. Egy elmúlt álmot visszaálmodni lehetetlen. S ő neki kevesebb nem kellett. Egy más csillag lakója volt már, a ki nem a mi érzéseinkkel érez. Most már nincs előtte se mult, se jövő, tud mindent; látja tükörből a mi világunkat.

Appellálhatunk az elhunyt nagy szelleméhez.

Kérhetjük, hogy szállja meg az engesztelődés ihletével, fájdalmasan szeretett hazája fiainak lelkületét. Mi emberek vagyunk mind, kicsinyek és nagyok: földi

indulatokkal háborgó a vérünk, szenvedélyeink ösztöne téveszti meg akaratunkat; de ő már a menny lakója, ki nem vitt el innen magával egyebet, mint azt a végtelen honszerelmet, mely az idvezülteket visszaköti a földhöz. Emeljen fel bennünket magához ennél az erőnél fogva.

A magyar nemzet okos és nagy. Mutassa meg a magyar nemzet ez alkalommal, mily nagy tud lenni, ha senki nem emeli; milyen okos tud lenni, ha senki nem tanácsolja; milyen helyes uton tud járni, ha senki nem vezeti; saját érző szivén, saját helyes eszén kívül.

Gondolja meg a magyar nemzet, hogy a kerek világon csak egy bizonyos jó barátja van: saját maga; s csak egy felelmes ellensége: saját maga; válaszszon benne!

Valamennyi gyászlobogón elől, melyet a nagy halott ravatala előtt fog vinni a gyászolók táborá, egy fehér zászlót lobogtasson a nemzet; az engesztelődés fehér zászlóját; az alkotmány oszlopai iránti hódolat szep-lőtlen fehér zászlóját. In hoc signo vinces.

Áldott legyen a föld, mely e nagy szellem hamvait betakarja, s áldottak lesznek e hamvak!

(1894 márczius 21-ikén.)

TISZA KÁLMÁN.

(1902.)

I.

Mint a villámcsapás derült égből, úgy sujtott le rám Tisza Kálmán halálának híre.

Távol, külföldön időzve, későn kaptam az értesítést. Rögtön a kora reggeli vonattal siettem hazafelé. Oh, mint kívántam szárnyakat a gőzmozdonynak, hogy jókor érkezsem meg! Gondolataimmal, érzelmeimmel együtt szerettem volna repülni Tisza Kálmán ravatalához. Mint óhajtottam volna még egyszer látni jóságos arczát, örök álmra lehunytt szemeit, szótalan ajkait, — még egyszer megérinteni azt a kezet, melynek annyi jótettét láttam és éreztem, — s aztán egy eltitkolt könnyet letörölni szememből koporsója előtt!

Az idő és távolság nem engedte, hogy idején megérkezsem. Azt hittem, hogy haladékokat fog adni a nemzeti kegyelet megnyilvánulása: összegyűlhet a végtiszteletere az egész honfitábor, mely őt élteben követte. Ez mind elmaradt. Tisza Kálmánt nem az ország temette el.

Szerető családjá magának foglalta le a nemzet gyászát.

Igaza volt. Én is úgy tettem volna. Az élő Tisza Kálmán az országé, a nemzeté, a nagyvilágé volt: a meghalt Tisza Kálmán csupán csak a családjáé. Az államférfit gyászolhatja ország-világ: az embert, a férjet, az apát megsiratni a szerető szívek joga. Fiaik, vő, rokonok emelik koporsóját a kripta-fülkéig. Bucsúszava csak

hitebeli lelkésznek van fölötte. Ez az igazi rend. Pompa, dicsőség elenyészik a halál felséges orczája előtt.

Eszembe jut, hogy ezt az utat megtettem én már Gesztig egyizben.

Egy jó barátom ügyében történt, kinek egész létezése függött ezen közbenjárás sikerétől. Teljhatalmú, magas hivatalnok sujtó ítélete ellen kellett folyamodni a még hatalmasabbhoz. «Nekem nincs szivem!» — ezzel utasította el kérésemet a főúr: tehát el kellett mennem ahhoz, a kiről tudtam, hogy van szive.

Elutaztam Gesztre.

És feltaláltam ott azt, a kit kerestem. A szive szerint ítélő birót: a ki egy szavával megszabadított egy derék, tehetséges embert és annak a családját a megsemmisüléstől.

Most már ez a jó barátom is ott van a túlvilágon s tanúnak fog állani az Isten előtt, hogy Tisza Kálmán mily emberi szenvedélyeken fölül álló bíró volt itt ezen a földön.

Rám nézve pedig holtomig feledhetetlenek maradnak a geszti otthonban töltött édes napok.

Ott láttam az igaz magyar családi életet, zavartalan boldogságot a maga tökéletességében. Minden családtag úgy szerette egymást és valamennyien az apát és anyát. Soha eszményibb együttélést, együttérzést nem képzelhettem magamnak.

Az idő és távolság nem engedte, hogy újra lássam e családot a szorosan egyesítő nagy szomorúságában. De áldásom odaszállt föléjük: «Adjon az ég fájó sziveiknek vigasztaló balzsamot, adjon a nemzet nagy halottjának, a szeretett családfőnek idelenn örök nyugalmat, odafenn megdicsőülést.»

TISZA KÁLMÁN.

II.

Oh, hogy nekem kell a Te ravatalodra koszorút letennem! Neked nyílt meg előbb az ég, én kereslek hiába a földön.

Még most is álomrémnek tetszik az a hír, mely azt súgja, hogy «nincs többé Tisza Kálmán...»

Hát nincs már szüksége a sorsnak nagy emberekre?

Mekkora ür támad a ledőlt alak helyében, a mit nem lehet betölteni! Hányszor fogjuk szellemét látni előttünk, midőn már élő alakja nem jár közöttünk. Hányszor fog méla hangja megcsendülni lelkünkben, midőn már ajkai zárva vannak!

Én tudom, hogy ki volt Tisza Kálmán, a nemzet ébredése óta, végig a nemzet tetszhalálán és újra életre támadásán, a nemzet megerősödéséig; hisz mindenütt hű fegyverhordozója voltam: ő volt a vezér.

Meg vannak örökítve Tisza Kálmán érdemei a história ércztábláján; nem szavak hirdetik azokat, hanem tettek. Irigység, rágalom rozsdája azokat onnan le nem törülheti.

Magyarországnak hatalmi állása, jólétének megszilárdulása, állami háztartásának rendezése, nemzeti és kulturális kifejlődése, szabadelvű intézményeinek hódítása: minden, a mi egy nemzet életében új és dicső korszakot teremt elő, Tisza Kálmán nevétől elválaszthatatlan.

Mennyi küzdelem volt ez óriási feladat közben! A mitológia minden szörnyeivel szembe kellett szállnia. A legrettenetesebb volt ezek között a népszerűtlenség Meduzája.

S ez a Meduza-fő nem változtatta Tisza Kálmánt kővé, hanem aczéllá.

A parlament, a sajtó, az utca ellene zúdult a török-orosz háborúban, az áramlat ragadta volna magával a magyar nemzetet egy végeláthatatlan háborúba: Tisza Kálmán a mellét szegezte ez áramlat ellen s megőrizte az üdvös békét. Minő támadásokat kellett kiállania a boszniai megszállás idején! És minő hatalmas ellenfelektől! Az ő messzelátó lelke felismerte annak üdvös voltát: nem ingadozott, a távol jövőbe látott, mely tetteit fényesen igazolta. Minő meghurczoltatásokat kellett kiállnia a véderő-törvény megalkotásánál, a mit ő szükségesnek talált monarchiánk haderejének tökéletesítésére. (Ahogy a damaszki aczél közé aranyat olvasztanak, úgy kellett országunk haderejébe beolvasztani az aranyfiatalságot, az értelmiséget.) És mind e küzdelmekben nem használta fel a *vas-államférfiak* eszközeit: a parlament, a népgyűlés, a sajtó megrendszabályozását, pusztá kézzel, tiszta kézzel végezte nehéz munkáját.

És e mellett mennyit alkotott, a mi a késő kor üdvére szolgál: reformokat a közigazgatásban, a főrendiházban, a vallásfelekezetek egyenjogúsítását, a jegybank javítását, a magyar rente érvényesítését, az állami háztartás rendbehozatalát.

És mégis el kellett hagyni vezéri helyét.

Ne szellőztessük a kárpitot, mely ennek titkát takarja.

Mikor egy tetterős férfi kezéből kicsavarják a munka eszközét, a győzelemhez szokott fegyvert: az egy halál.

Nem halál annak az államférfinak, a ki vezéri székéből kiszállva, helyet ad az *ellenkező* elvek zászlóvivőjének s szembe ül vele az ellenzék padjára s vállalja a küzdelmet. Ez csak egy *új élet*. De a ki, mint Tisza Kálmán, mikor titáni helyét elhagyja, abba *nem ellenfeleket*, nem pigmæokat, hanem vele egy elvért küzdő, vele tehetségben, honszeretetben, alkotó erőben egyenlő titánokat lát beülni, kik az általa megkezdett feladatot

nem hátravetik, de előreviszik, akkor ezeknek a háta mögé állni, mint *köztriáriusnak*, pajzsával, dárdával védni a vezérutódot: ez már megdicsőülés! Ez a Csaba királyfi regéje, ki szorongatott utódainak megvédelmezésére halottaiból is újra előtámad.

És mikor végre maguk a honfiak el tudják felejteni a nagy államférfi honfiérdemeit, el tudják felejteni a dicsőséget, melyet annyi időn át rájuk különösen, de egész nemzetére árasztott (a háladatosság nem magyar erény,) és kiveszik kezéből még azt a triáriusi pajzsot és dárdát is: hát ez is egy halál.

Bizonyára nekünk, apró embereknek elég lesz egyszer meghalnunk; de a nagy embernek háromszor kell meghalni, hogy átmehessen a halhatatlanságba, hogy meg legyen dicsőítve (még régi ellenfeleitől is,) meg legyen siratva.

Ámde maga előtt láthatta feltámadását is: derék fiaiban, a kik bizonyára örökölték atyjuk szellemét s az általa megkezdett munkát folytatni fogják. Ez a feltámadás.

. . . Örök világosság fényeskedjék fölötte.

X NEHÉZ ESZTENDŐK.

(1902.)

Kálmán Midőn én legelőször megismertem, szép délczeg ifjú volt, hosszúkás, oválarczú, görög metszésű profillal, a minek férfias jellegét emelte a sűrű, fekete szemöldök, szelidítette az ábrándos, mély tűzű kék szem. Akkor is olyan komoly volt, mint mindig. Azt, hogy valakire mosolyogjon, nagyon meg kellett érdemelni.

Már akkor is, az ötvenes évek elején, egyik vezetője volt az ifjú Magyarországnak. Az öregek vagy szétüllettek a nagyvilágba, vagy visszahúzódtak falvaik kis világába, vagy ott ültek a legkisebb világban, a minek neve «börtön.» Ez az igazi mikrokozmosz. A fiatal Magyarországé volt a jelen tér: és ez nem volt az «arany fiatalság», ez az «aczel fiatalság» volt, a mely feladataul tűzte ki, hogy a mit apái elejtettek, Magyarország szabadságát újra felemelje: «vestigia non terrebant.»

Eleinte nem volt más tér a küzdelemre, mint a társadalom. Ennek a gyümölcsei lettek a politikai párbajok, osztrák főtisztek és magyar gavallérok között. Egy ily hármás párbaj hőseként szerepelt Tisza Kálmán, ki abban nehéz sebet is kapott. (A második volt Szapáry Gyula, a harmadik Beniczky Ferencz, ez halálra sebesíté az ellenfelét.)

Azután következtek azok az évek, a miknek nem írjuk meg a történetét. A magyar nemzet törvényhozása

kimondta, hogy «fátyolt vet a multakra», az 1850-től 1860-ig terjedő korszaknak nincs historiografusa.

Csupán egy levelére hivatkozom a magyar emigráció egyik legkitünőbb vezérének, báró Jósika Miklósnak, ki abban panaszolja, hogy a nemzet azon küzdelmet, a mit igazainak fentartásáért az emigráció folytat, nem méltányolja, csupán egy ember érti és segíti e nehéz feladatot, — Tisza Kálmán.

Legelőször negyvenegynehány évvel ezelőtt láttuk őt megjelenni a politikai küzdterén.

Az abszolút kormány minden szabadságot elvett az országtól; még az utolsó volt hátra: a vallás szabadság. Megtámadta hirhedett pátensével a protestáns autonómiát. Ezen tört meg a hatalma. Az egész ország, maga a hatalmas katolikus klérus is a protestáns önkormányzat védelmére egyesült s a merész ellenállás egyik vezetőjéül láttuk előtámadni az akkor 30 éves Tisza Kálmánt.

Következett rá még ez évben az októberi diploma kibocsátása, mely Magyarországon az idegenek kormányzatát megszüntetvé, a sajtót felszabadítá, az országgyűlést egybehívta, de a 48-iki parlamenti kormányzatot nem állítá helyre. A következő évi országgyűlésen már Tisza Kálmán mint a magyar ellenzék vezére szerepel.

És ez nehéz szerep volt. Kormány nem volt, magyar miniszterium nem lett kinevezve, és így kormánypárt sem lehetett. De volt egy nagy szám, mely kiegyezést kívánt a dinasztia és a nemzet között.

Ezzel szemben állt az ellen egyenlő számarányú tábor, melyben együtt voltak a szabadságharcz veteránjai, a kinszenvedett politikai martírok, a forradalom minden tényezői.

Itt kezdődött el Tisza Kálmánnak az a nehéz feladata, melyet huszonöt éven át híven és következetesen vitt keresztül: megtartani a magyar nemzetet az alkot-

mányos jogaihoz való szilárd ragaszkodásban, de visszatartani a szélsőségekbe töréstől.

Mind az egyikre, mind a másakra sokszor kinálkozott az alkalom. Egyfelől az osztrák kormány kiéheztetési politikája, másfelől Ausztria elszigeteltsége, balvégzetes háborúi erősen izgatták a nemzeti közvéleményt: Tisza Kálmán erős keze tartá, hogy se jobbra, se balra ne dőljön. Ekkor alapította több barátjával együtt a magyar ellenzék egyetlen közlönyét, a *Hon* napilapot.

Mikor az alapító kilencz tag névsora megjelent a programm alatt, a kormánykörökben azt mondták: Ime tehát ez a titkos kormány névjegyzéke. És igazuk volt.

Ennek a feladata volt megőrizni a nemzetet a fegyvertelen harc abbahagyásától: akár kapituláció, akár fegyveres harc megkezdése által. A fejével játszott mindenki és nem vonult félre.

Tetterejét érvényesíté, az alkotmányos térről leszorítva, a társadalmi, irodalmi, főleg a nemzetgazdasági téren: jól tudva azt, hogy «a szabadságnak legjobb alapja a népműveltség és a közjólét».

BLAHÁNÉ.

(1896.)

Nevezték őt csillagnak, csalogánynak, tündérnek, csak egyet nem mondtak el róla, hogy milyen drámai művésznő.

Úgy vagyunk Blahánével, mint a holddal. Mindenki látja, gyönyörködik benne, lantokban dicséri; — de senki sem ismeri; a valódi sphærája el van előlünk takarva; pedig ott lehet, ott van élet, növényzet, melegség — és talán boldogság is. Ezt a képet a földlakók soha sem látják.

Nőm, ki ugyanegy színpadon működött Blahánével, azt mondta róla, hogy ő a legkitünőbb drámai művésznők egyike. Nekem is megadatott, hogy őt egy igen tragikus drámai szerepben láthassam. A tragikai műzsának minden ajándéka egyesítve volt nála: mély érzés s annak minden változatait kifejezni tudó hang, megkapó indulatkitörések, beszélő arczkifejezés, eredetiség a fel fogásban, plasztikai mozdulatok és előkelő egyszerűség.

Mindenki azt mondta róla ez alkalommal, a mit Jókainé: «ez egy elsőrangú drámai művésznő».

Bizony a tragikai műzsa volt Blahánénak az édes anyja.

Hanem hát az előkelő anya még azután sem adoptálta legkedvesebb leányát, a mikor véletlenül felismerte. Pedig az szerette őt; Blaháné szerette a drámai művészetet.

Még akkor egy házban lakott a dráma és a nép-

színmű. Át-átlátogattak egymáshoz. Sőt még az opera is ott volt osztályos rokonnak. Az volt a kegyencz. A magasabb drámának a napja volt a péntek, a népszínműé a vasárnap.

Lehetett összehasonlításokat tenni. A pénteki színház üres padsoraival, ásító páholyaival, kopott diszleteivel; az a lágymeleg hangulat, mely mint a malária, magának a művésznak a lelkét is ellankasztja . . . És aztán a vasárnapi színház zsufolt karzataival, lelkesedni, mulatni, örülni kész közönségével; nyüzsgő színpad, daltól visszhangzó kulisszák, tapsvihár, hulló koszorúk! . . .

És aztán? . . . a hogy a nagy római mondta: «Inkább leszek első ember egy faluban, mint második Rómában.» Mikor a népszínművet a Nemzeti Színház átadta a Népszínháznak (a mit én ma is nagy hibának tartok), Blaháné elhagyta a magas sarkú műzsaanya házát, s vitte magával a pillangós czipőit a dajkája házához, a ki eddig fölnevelte. Inkább rózsakirályné a paraszt szalmás kunyhóban, mint hamupipőke a méltóságos palotában! S a siker, a diadal igazat adott a választásának. Mint népszínművek királynéja, egész világot teremtett maga körül. Saját színműirodalmat fejlesztett ki. Jobbágyává tette a magyar Tháliának az idegen népet.

És azután láttuk és bámultuk és szerettük őt az általa elővarázsolt világban, mint naiv parasztleányt, mint kaczkias menyecskét, mint dalos rózsakirálynét, mint operetténekesnőt, mint fiú-szerepek kedves személyesítőjét . . .

Nem! Nem akarok pamlagpört támasztani a művészetek istennői között. Dráma, opera, népszínmű, operette, vaudeville, bohózat: kézcsókoló tisztelője vagyok valamennyinek s nem keresem közöttük a rangkülönbséget. Blahánénak pedig különösen hálás elismeréssel tartozom azért, hogy előkelő drámai tehetségével a népszínművet megnemesítette, s az operettenek tisztességet szerzett. A mély érzés, a nemes szív aureolát sugárzott e műfajokra.

Aztán Blaháné mindig a *mienk* volt!

Talán ez a szó: «volt» — nem is historicum még? Talán az újhold sarlója ismét föl fog tűnni előttünk?

A közönség mindig maga előtt fogja őt látni, s mindig vissza fogja őt kívánni oda, diadalai paradicsomába: a népszínműbe.

Csak én, a kinek megadatott egyszer láthatnom a hold tulsó oldalát is, a hol eleven élet van és virányok és emberalakok, — csak én nem tudok kibékülni azzal a gondolattal, hogy Blaháné művészi ereje teljes birtokában, végkép letűnjön a láthatáron, s csak úgy magamban mondogatom, hogy ha már elvesztette Blahánét a Népszínház, hogy nem nyitotta meg előtte a főbejáratát a Nemzeti Színház?

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A KEDVES LÁSZLÓ.

(1895.)

Ez a fájdalom, a melynek számára nincsen vigasztaló szó.

Fájdalom, mely annál nagyobb lesz, mentül többfelé osztják, annál nehezebb, mentül többen viselik. A részvét sokszorozza a veszteség érzését.

— Veletek sírok, — mondja a király a szenvedő apának.

— Veletek sírunk, — mondja a nemzet mind a kettőnek.

Hát mindenkinek meg kell-e halni, a ki a magyart szereti?

A lomha béke-idő rabolja-e el jövődönk legjobb hőseit?

Nincs már szükség vezér-fényekre, kik elől világítanak a hazaszeretet útján?

Ki pöröl Istennel? Ki áll vitába a végzettel szemben? Porok vagyunk, meg kell hajolnunk az égiek előtt.

És van hitünk, a mely az Éghez csatol.

Vigasztalásunk, hogy a kedves gyermek, a ki áldozatul esett, a nemzeti szentek sorában foglal helyet. Úgy halt meg, hogy nem hagyott maga után mást, mint erényeinek emlékét.

De mikor ez az emlék az, a mi legjobban sajog!

A ki tudja azt, mennyire egymáshoz volt forrva az egész József főhercegi család a kölcsönös szeretetben;

milyen örök és változatlan volt a szülők és gyermekek és a testvérek közötti rajongó együttérzés, mindenkinek egész szív jutott mindenkitől: az lesz képes felfogni azt az ürt, a melyet e kedves, e bálványozott gyermek eltűnése támaszt.

De hiszen nem tűnt ő el: itt van ő. Szétosztva többi testvérei között: ott is marad; ott feltalálható.

Évek előtt, midőn József főherczeg vendégszerető házában voltam, a két még akkor fiatal gyermekfőherczeg ott jártam emlékéül egy ajándékkal lepett meg. Ez egy saját kezük faragta sétabot volt; markolatul derék bunkóval ellátva. «Ez nagyon jó lesz nekem mankónak, mondám átvéve a kedves emléket.» «Minek magának a mankó?» mondá a kis László, «mikor magának szárnyas lova van.» Most már neki van szárnyas lova: nekem maradt a mankó.

Az ég halmozza mindazokat a jókat, a mikkel a sors adósa maradt a kioltott fiatal léleknek, azokra, a kik e lelket bizony örökölték.

ERZSÉBET EMLÉKEZETE.

(1899.)

Van egy vallás, melyben minden felekezet, minden kultusz igaz hívei egyesülnek, melynek oltárát mindenki magával hordja, templomát soha el nem hagyja. E vallás parancsait is Istenkéz írta; de nem kőtáblákra, hanem emberi szivekbe. Ez az emberszeretet és a honszeretet vallása.

Harangszó, zsolozsma, imádság mind Istent dicsérik, de legjobban dicsérik az urat az emberi jótettek.

A ki egy elárvult családot jobb sorsra felemel, a ki a kétségbeesetteknek életkedvét visszaadja, a ki elkeseredett ellenfeleket egymással kibékít, az bizonyára mind híve e vallásnak.

Hát az, a ki egy egész országot emelt fel jobb sorsra, a ki egy kétségbeesett nemzetnek életkedvét visszaadta, a ki trón és ország közötti viszályt kiegyenlíteni segített, ne mondjuk-e azt e vallás szentjének? Az emberszeretet és honszerelem vallása szentjének!

Az volt a megboldogult királynénk, Erzsébet. Mindenütt így látom őt magam előtt. Elkezdve azon a hófehér ruhás szeráfi alakon, mely őt, mint menyasszonyt tünteti fel: dicsőn uralkodó királyunk legbelső szobájának egyedüli díszé, végig azokon a tüneményes képeken, a mikben mint áldó nemtőnk, mint őriző angyalunk közöttünk járt, egész addig a gyászruhás Mater dolorosa alakig, mindenütt a szentek glóriáját látom körüle sugárzani.

Fényes és utolérhetetlen mintaképe volt ő egy királynénak, de fényes és követésre méltó mintaképe a gyermekeit szerető anyának, a hazáját szerető honleánynak, az emberszerető védasszonynak.

A mit hatalom, férfierő, bölcs ész nem bírt megoldani, azt a szerető női szív megoldotta, összeköté.

Erzsébet királyné nevét emlékszobrok, mauzoleumok fogják megörökíteni, de minden ércnél, márványnál tartósabban fogják ezt fenntartani azok az intézmények, melyek az ő áldott védnöksége alatt a szenvedő emberiség s az előre törekvő nemzeti művelődés javára keletkeztek. — Ott, a hol a szenvedés örök, ott hangzik valóban az örök ima: s a hogy a szenvedést felváltja az enyhülés, úgy következik az imára a beteljesülés, mindennap s ez megújul mindennap és el nem múlik soha, a míg csak szenvedők lesznek a világon, a kik az égre emelik kezüket s onnan várják megszabadításukat.

A szenvedők, a hazájuk sorsán töprengők, a jövődők felett kétségbeesők mind, mind őt keresik ott az égben: eltűnt védangyalukat, Erzsébet királynét. És bizonyára ott találják.

Nem hagyhatott ő el bennünket: annyi millió szív szeretetének sugarai visszavonzzák őt a hazához s ki életében áldó nemtője volt nemzetünknek, égbeszálltával védszentjéül fog megdicsőülni.

Életében két koronát viselt: egyik a királyi aranykorona, másik a mártírok töviskoszorúja. Mi hisszük és valljuk, hogy most már a harmadik korona is dicsőíti fenkölt homlokát: a megdicsőültek csillagokból font aureolája.

A legmagasabb helyről ezt a szót hallottuk a legnagyobb fájdalom kitörésében: «ha tudnák a magyarok, miket tett ő érettük a megdicsőült királyné!»

. . . Tudják.

Nincs honleány, nincs hazafi, a kinek a krédójából ez a tudás hiányoznék.

S a míg a magyar szivekben forró vér fog bugyogni, addig bizonyára mindig ünnepnap lesz e hazában Erzsébet királyné nevének, születésének és halálának napja. Ma is összejöttünk a Te emlékedet megünnepelni, óh megdicsőült királynénk, nem hogy mi imádkozzunk teérted, hisz Te az örök üdvösséget megérdemelted egész életed minden cselekedetével, hiszen Te viselted a szivedben az Istenanya töreit, hisz Te csak az erényeket ismerted, a bűnöknek még a fogalmát sem, a Te lelked fehér köntösére egy foltja nem vetődött a földi homálynak. Te már ott ülsz a szenteknek sorában s látod színről-színre az Istent; de mi kérünk Téged esedezve, hogy te imádkozzál miértünk a népek Atyjához, a királyok királyához, hogy áldja meg, védje meg a mi jó hazánkat, adjon népeinknek békességet, egyetértést, hűséget és kölcsönös szeretetet s áldja meg hosszú élettel, dicsőséges uralkodással a mi szeretett királyunkat, a kit a Te angyali szellemed ihlessen az égből, a mint egykor a földön, hogy népeinek boldogságában találja örömét, dicsőségét. Amen.

MUNKÁCSY.

(1900.)

Nem akar a toll fogni a kezemben.

Milyen reszketősen jönnek elő a betűk, — kényszerítve.

Hát neked kellett előre menned?

A ki annyival erősebb, fiatalabb, életteljesebb voltál nálamnál, a ki előtt még egy nagy útja állt a dicsőségnek, a kire még oly nagy munkája várt az alkotásnak.

Mennyi kedves emlék fűződik a te édes alakodhoz!

Mikor legelőször láttalak, egy fiatal művészt jöttél meglátogatni hozzám, Feszty Árpádot, a vőmet. Egyedül voltam otthon. Én mutogattam meg a nagy mesternek a fiatal művész kartonjait, melyek után az igazságügyi palota esküdtszéki terme számára festette meg a tempera-képeket. A mester el volt ragadtatva a fiatal művész alkotása által: azt mondta, hogy ez a helyes történelmi festészet s nagy jövődöt jósolt azok alkotójának.

Mennyi kedélyes találkozásunk volt azután is! A munkácsi diadal után az írók és művészek lakomáján, de a legkedvesebb az én csendes kis hajlékomban, családi és baráti körben, vígan adomázva s poharazva. Mind olyan emberek, a kik azt hisszük magunkról, hogy «sohasem halunk meg». Valami megmarad utánunk. Azután daloltunk együtt magyar népdalokat. Munkácsy-

nak mély bariton hangja volt, nekem tenor. Most is a lelkemben cseng még az a nóta, a mit együtt énekelünk: «Édes anyám, kérem, — Ne rontsa meg vérem! — Hiszen én ígérem, — Hogy az én rózsámmal — Holtomig beérem». Ilyen duettet sem hall Európa többet! Füttyülése pedig versenyzett a pacsirta dalával.

Munkácsynak a haja csak akkor kezdett még szürkülni. Gyönyörű, tömött, göndör fürtjei voltak. «Festeni nem fogom a hajamat, — mondá, — de a bajuszomat védelmezni fogom.»

Az «Ecce homo» korszakában már nem védelmezte, egészen fehér volt: üstök, bajusz és szakáll, ő maga összetört alak.

Most már halott.

Hát mi az, a mi bennünket megemészt?

A lélek. Megöl az mindenkit, a ki az idegeivel dolgozik: festőt, költőt, szobrászt, művészt: ez a mi Malach Hamoveth angyalunk. Ez a szent láz, mely felemészt; ez az édes pokol, melyben megégni gyönyörűség.

S még ha megégünk, ha hamuvá leszünk, hála érte.

De élve maradni az ész elégeése után, nyomorult izom- és csonttömegnek! Ez rettentő végzet.

S ez elé rohan mindenki, a kire a sors azt a hivatást mérte, hogy a lelkével alkosson.

Mindannyiunk között legjobban ki van téve e végzetnek a festő: a kinek az alkotása egyszerre és közvetetlenül jelenik meg s annak addig, míg műve megalakul, a tudáson s a teremtető erőn kívül még végtelen tanulmányokat kell összegyűjteni, azoknak az alkalmazását kitalálni, belőlük egy egészet megteremteni. A ki ezt kezdetétől befejezéséig fejlődni látta, az, ha van szívében szeretet a festő iránt, minden este imádkozhatik érte, hogy őrizze meg az ép lelkét az Isten!

Mit tudnak a lélek elégeése ellen a doktorok?

Azt, hogy ha olyan emésztő a munka, hát hagyjunk fel vele.

Oh, be rosszul ismerik a test és lélek közötti kölcsönös viszonyt!

Hisz a kifáradt léleknek csak egy gyógymódja van: az új munka. Legyen az könnyű munka, játszi munka, vagy merész, lehetetlen munka, de csak ne szűnjön meg soha.

Munkácsyn akkor tört ki a dühös őrzöngés, a mikor az orvosai és a szolgálja az ecsetjeit elvették tőle. Ez természetes. Hiszen ebben az ecsetcsomagban volt az ő lelke!

Én csak jámbor ember vagyok, egy gyermek parancsolhat velem, de ha valaki az író tollamtól meg akarna fosztani, én azt megölném, ha Sámson volna is. Pedig az író még dolgozhatik a fejében is; de a festő ecset nélkül nem élő ember.

Azt kellett volna mondaniok a beteg művésznak: «El ne hagyd a rajz-ónodat, eredj ki a mezőre, fess virágokat, fatörzseket, vagy fess akár örült fantazmagóriákat, fess torzképeket s ha egyebet nem tudsz, kolorálj fotografiákat, csak abba ne hagyd a munkát, mert abban van a lelked, abban az idegeid gyógyszere.»

Most már «elvégeztetett». Levehetjük a művészt a keresztfáról. Csinálunk neki pompás temetést. Hát a nagy mesterművéből mi lesz? A magyarok honfoglalásából? Azt is eltemetjük?

«Ma velem leszesz a Paradicsomban.»

Azon a nagy (halhatatlanságnak szánt) történelmi képen Munkácsy a saját arczképét és az enyémet is megörökítette (???). Vigasztalásomra szolgál, hogy együtt dobnak ki bennünket s szállunk alá a poklokra.

X MUNKÁCSY ÖZVEGYÉNÉL.

(1900.)

Négy év mulva az utolsó találkozás után mint gyász-
vigasztaló látogattam hozzá.

Egyedül volt, kísérő unokaöcsésével.

— Minő végzet! Mennyi vidám napot töltöttünk együtt
ő vele, a felejthetetlennel! Egy megkezdett levelére talál-
tam, melyet önhöz írt, de nem tudott befejezni: tele
van eszmékkal. Ez a levél is ott van az eltévedt bőrönd-
ben, mely a bécsi állomáson elmaradt.

Utánam érkezett Benczur Gyula mester a nejével
Munkácsynéhoz.

A gyászoló özvegy elmondta előttünk a megboldogult
utolsó napjainak történetét.

A szanatorium orvosa mult hétfőn tudatta Munkácsy-
néval, hogy férjének betegsége a legválságosabb álla-
potba jutott: ételiszony (sitophobia) vett rajta erőt.
Ápolói kénytelenek lesznek mesterséges úton ételt ve-
zetni a gyomrába.

Munkácsyné rögtön sietett az intézetbe a beteg láto-
gatására.

A mesteren egész új divatos öltözet volt, szürke ka-
bát kék nyakravalóval. Nagyon örült, mikor a nejét
meglátta, s e hatás alatt sajátkezüleg feltört egy na-
rancsot s azt elfogyasztotta.

Később egy nőrokona is odaérkezett látogatására.
A beteg szobája falát két gyermekarczkép díszítette.

Munkácsy nagy élénkséggel magyarázta látogatójának, hogy ezekhez a képekhez az ő kis leánya volt a minta. Csak kézmozdulatokkal magyarázta, mert a mi hangokat száján kiejtett, az nem volt emberi beszéd, csak ért-hetetlen makogás.

Az orvos javulást jelzett.

Pár nap mulva azonban ismét a baj rosszabbra fordultáról értesíté Munkácsynét, ki rögtön sietett férjéhez.

Fenn találta; fekete frakkba volt öltözve, mintha látogatásokra várna. Arcza elárulta, hogy haldoklik. Émelygős hányás bántotta.

Neje megtörülte az arczát, s kebléhez szorítá fejét. Egy hangot nem tudott már adni.

— Meghal a férjem! — rebegé Munkácsyné az orvoshoz.

— Igen, — volt a válasz.

Azzal lefektették a haldoklót az ágyba. Ott a fal felé fordult, s öt percz mulva kilehelte dicső lelkét. Elaludt csendesesen, mint gyermek az anyja ölében.

— — — — —

MADÁRTÁVLATBÓL.

(1892 jun. 8.)

Elöttem a pompás főváros, mátul fogva büszke nevű: «rezidenczia.» A Svábhegy keleti lonkájáról nézek le rá. Estenden máskor is elragadó tünemény roppant háztömegeivel, karcsú tornyaival, a bazilika magasra kiemelkedő jelképével, elszórt csillagokkal megrakva, melyek a városliget zöld lombszőnyegéből csoportosan ragyognak elő; aztán a Dunapart lámpasorai, visszaverve a kék Duna tükrétől; a két álló hid, mint két bogláros öv: a lánczhidat eltakarja előlem a Várhegy; de annak is ott van a mentekötője panyókára vetett lámpasorbul. Innen szoktam én az én «kedvesemmel» kaczerkodikni, a bájos Budapesttel, a csodás tündérhölgygyel, a ki mentül vénebb lesz, annál fiatalabb. Nem hiába nevezte a török is «szívgyönyör»-nek: *«Dsigerdilen.»*

Ámde a mai estén különös ünnepi díszet öltött az én imádoztam: felrakta valamennyi gyémántjait, rendjeleit. Tűzbálványok emelkedtek elő, fénykarikák, kettős napok a város minden részéből, a városligetből, a Gelérthegy ormáról. Ezeknek sugárküllői egyre vándoroltak a háztömegek fölött, végig zománczozták a Dunát, egy-egy templom, mint egy álmokép tünt elő egyszerre a sötétből; aztán egymásnak köszöntgettek, innen oda, onnan ide, mint két üstökös fark, mely egymást keresztezi s mikor egyikük egyenesen odatűzött a sze-

membe, az olyan volt, mint egy kis nap, ép olyan vakító, ezer szivárványos sugárt szóró nap: vagy mint egy megkötött meteor! Ezt az összjátékát a fénypompának csak innen a távolból lehetett elnézni.

A hold maga is hódolt ma. Nem akarta kisebbíteni égi fényével a földiek fénypompáját. Az egész ég tiszta volt, csak a telehold vont fényes arcza elé egy fekete felhőkárpitot, mely ott maradt és vele együtt emelkedett följebb. Hagyott bennünket magunktól ragyogni.

Ragyogtunk is! A mint az estharangok bim-bamja megszólalt, a melynek harmoniás csodazenéjét is csak innen a hegyről lehet élvezni; a városlakónak sejtelve sincs arról, hogy minő instrumentációja van a toronyok sextettjének, csengő, kongó, zúgó, bömbölő mély hangok fölséges egybevegyülése; hát akkor egyszerre egy veres tűzvonal támadt a Duna-parton: az eskütértől a Petőfi-térig s az a tűzvonal kigyózott, hullámozott, ezer meg ezer fáklya szakadatlan lobogványa volt az. Mikor a tűzkigyónak a farka a pesti oldalon elenyészett, már akkor a feje ott világított a budai várfokon. Az a két fényeszóró gömb ott a királyi vár előtt olyan volt, mint egy túlvilági óriásnak a két szeme.

S ez az óriás egyre nőtt, tömörült, megdagadt; a mint a fáklyaözön belefolyt a lángtóba. Az olyan fényt árasztott maga körül, hogy körülöttem árnyékot vetettek a fák a falra. Az egész királyi palota izzani látszott, mintha olvadt aranyból volna. A delejes napok oda vetették sugárkévéiket a várra; de azok elvesztek a fáklyák tűzfényében.

De a mi az optikai pompánál is meglepőbb, az volt az akusztikai rendkívüliség: a mihez hasonlót csak egyszer hallottam életemben.

Az a hegyoldali lonka, a hol én álltam, öt kilométernyi távolban esik a budai királyi várlaktól. Egyes emberi hangnak onnan idáig elhangzani nem lehet. Hanem mikor az a tizezer ajk egyszerre rázendíté az

éljen kiáltást ott a várudvaron és a téren, az olyan volt, mint a vihar kitörése. Ily óriási tömegben az emberi hang mérföldnyire elhangzik s ki lehet venni az «éljen!» szót belőle. És újból, meg újból ismétlődött az a viharszerű zengzés. Ez egy olyan hang volt, a minek fel kellett törni az egekig. Rémséges, megrendítő, lélekidéző szózat!

Körülöttem méla csend; mindenki a városban van most. Mellettem a közeli bokorban megszólalt a fülemile. Én hallgattam és csak magamban gondoltam valamit..

... Talán az is felhallatszott az éégig!

OSZK

X «CSINÁLJUNK MAGUNKNAK EGY JÓ NAPOT.»

(1892.)

«A pokolban is esik egyszer vásár!» azt mondják a magyarok. «Este virágzik a tök.» Azt is mondják. «Mach mer unz án gúden Tág!» Ezt meg a németek mondják. Hát miért ne csinálnék egyszer én is magamnak egy *jó napot*?

Az én jó napom azzal kezdődött, hogy reggel öt órakor felkeltem regényt írni. T. i. hogy a «Fráter György»-nek legközelebbi fejezetét elvesztették a szerkesztőségben. Úgy eltűnt, hogy nem akadt gazdája. Este tudatták velem. Egész éjjel erről álmodtam. Ezt újra meg kell írni. Minden poéta-mesterember tudja, hogy nincs annál pokolra valóbb mulatság, mint egy elveszett munkát újra visszagondolni, vagy mint Tinódi Sebestyén kifejezi: «Hátra tanulni!» vagy mint Sárosy Gyula mondja: «ujra szülni.»

Dél felé készültem el vele. Irtam is hozzá a tisztelt szerkesztőségnek egy olyan comitivát, hogy tudom, nem teszi el az autogram-gyűjteményébe.

Akkor felmentem az országházba. Horánszky Nándor barátom beszélt. Ő tudja miről! — Én valami megjegyzést találtam rá tenni gróf Pongrácz Károly barátomhoz fordulva, azt Horánszky meghallotta; belém kötött, én visszakötöttem; nagy hajcihő lett belőle, úgy, hogy utoljára gróf Károlyi Gábor felkelt a helyé-

ről, azt mondja: «Ezt a scandalumot nem lehet kiállani», s kiment. Nekem pedig megvolt az a jó napom, hogy egyszer valahára én is közbeszónokolhattam. Egészen újjászülettem tőle! Mintha csak 1867-ben élnénk.

Ebédre Fenyvesy Feri barátomhoz voltam hiva a Hungáriába. Színházi nyugdíj-ebéd volt a titulus bibendi. Az üléstől az ebédig még egy óra volt agyonverni való. «Mit csináljunk addig, Károly barátom?» mondtam Vadnaynak, a ki szintén oda volt meghíva. «Sétálunk és nézegetjük a szép hölgyeket az utcán.» «Nagyon jól van, úgy is régen sétáltam már, s régen kacsintgattam szép hölgyek szeme közé», és így nagy élvezettel töltöttük el az interkaláris egy órát, kölcsönösen emlegetve egymásnak, hogy «Hej, pajtás, mikor mi ennek a szép hölgynek a mamájával jártuk a csárdást!» (Nagymamáját is mondhatnám, de nem akarom Károly barátomat kompromittálni.)

A nyugdíj-lakomán aztán felségesen mulattunk. Tizenhat toasztot végigittunk; a tizenhatodiknál Hegedüs Sándor fiúilag megintett, hogy elég lesz a jóból; még egy fővárosi képviselőtestületi ülés van hátra, a hol nagy feladatok várnak reánk. Publica privatis præcædunt! azt mondják a magyarok. Ott hagytuk a vidám társaságot, s osontunk kifelé. Az előszobában a pinczerek rám adták a felöltőt, fejembe nyomták a fekete selyembélésű czilinderemet, s rövid időn ott találtam magamat az új városház képviselői termében, mely már akkor zsúfolva volt lelkesült hazafiakkal. Valaki szónokolt a baloldalon. A mellettem levő urak kiabáltak: «Eláll! Eláll!» Én együtt kiabáltam velük: «Eláll!» És csakugyan elállt. Akkor a jobb oldalon állt fel egy másik szónok, annak még jobban kiabáltuk: «Eláll!» s az is elállt. Akkor az elnök kísérté meg a kérdés feltevését: annak meg addig kiabáltuk a «halljuk»-ot, hogy semmit sem hallottunk belőle. Akkor aztán következett a szavazás felugrással vagy guggonúlással, én

is a felugrók között voltam. Hogy miről volt szó? Azt bizonyosan úgy tudta mindenki, mint én magam.

Denique a magistratusnak minden propozícióját le-szavastuk. Ez már csak jó nap volt. Nem adunk pénzt semmire! A czitadellát bevesszük ostrommal, nem fizetünk érte!

Onnan pedig, nagy diadallal, egy kedves barátomhoz mentünk el estélyre, a hol bájos és szellemdús úrhölgyek társaságában töltöttük el a napot az utolsó óráig, a mikor is én a széles Andrásy-úton nagy büszkén vándoroltam hazáig, magamban dúdolván a «Jaj be hangoz a Becsali csárda!» melódiáját.

Hazaérve aztán fogtam a czilinderemet, hogy — rendes ember létemre — majd elteszem a kalapskatulyába. Hát már akkor ott volt az én fekete béléses czilinderem a kalapskatulyában! Hát ez már mi-csoda? Hogy jött haza ez a czilinder-kalap nálam nélkül? Hogy lett nekem egy czilinder-kalap helyett két czilinderkalapom? Nem vagyok én még két-fejű sas!

Ha jól sejtem, én valakinek elhoztam a czilinderkalapját. De ki az a valaki?

Most már ezt az útját választom a kurrentálásnak, hogy felhívom a nyugdíj-lakoma részeseit, hogy a ki elveszett a kalapjából, jelentse magát nálam, a hol egy elszomorodott czilinder-kalap kész megbocsátani a tőle megszökött viselőjének s őt a multak iránti szemrehányás nélkül ismét keblére fogadja.

Megesik ám az ilyen tévedés okos embereken is.

Tisza Kálmántól hallottam, az esetet elmondva, azt a sokkal jobb adomát, hogy egyszer ő a hatvanas években egy vidám társaságban mulatva, midőn Beniczky Ferivel mint két legutolsó résztvevő hazamenni készült, már akkor az előszobában nem hogy az ő kalapjaik lettek volna készletben, de kettejük számára csupán «egy» czilinder volt hátrahagyva. Ekkor aztán, nehogy

egyikük hajadonfótt legyen kénytelen hazamenni, azt tették, hogy közepett ketté szelték a czilindert: egyikük feltette a karimáját, a másik a kupáját, s úgy mentek haza az összes millimárik nagy gaudiumára.

Végül pedig a maga moráljával azt vágta a fejemhez, a generális, hogy «te ugyan drága legény vagy! A regényhősödet jámbor, józan életre kényszeríted, hanem helyette magad lumpolsz!»

A mi igaz is. De hát «pokolban is esik egyszer vásár.»

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A GYŐRI ÜTKÖZET EMLÉKE.

(1897.)

Emléket emeltek a magyarok, azt leplezik le mai nap. Kinek? Az utolsó nemesi insurrectiónak.

Nem a legnépszerűbb, hanem a legjobban elrágalmazott alakoknak a magyar történelemben.

A mai nemzedék egyszerűen nem tud róluk semmit. Vagy elfelejtette, vagy nem hallott róluk. De mi, a század első évtizedeiben serdültek, még emlékezünk azokra a gúnydalokra, a mikkel a népajk derék vitézeink véráldozatát megjutalmazta: «retirálj! retirálj! Komáromig meg se állj!» s sokáig fentartotta magát! az a röpke szó, hogy «kend az az Alvinczy?» (Mintha Alvinczy lett volna a nemesi insurrectiónak a győri ütközetben a vezére.) Ma már csak a tarokkozás közben mondják az osztónak, ha rossz blattokat vág fel a talonbul, hogy «kend az Alvinczy?» hozzá gondolva a többit.

A saját honfitársaik még jobban elócsárolták az emlékezetüket, mint az ellenségeik.

Nem a francziák, a kikkel verekedtek, azok derék ellenségek voltak, azok felmagasztalták a magyar nemesi felkelő sereget: más, alattomos, hátból támadó, holtakon vitézkedő ellenségek voltak azok.

S a magyarban nagyon ki van fejlődve a csufolódási ösztön. Ha mások a nemzete typicus alakjait kifigurázzák, ő még tódít rajta. S ilyenek voltak az insurgensek. A ki az volt, nem dicsekedett vele. Az apám is

hadnagy volt az insurrectióban, a győri ütközetben is részt vett (mint vőlegény), soha sem beszélt róla. De-hogy mondta volna el, hogy az a nagy csorba a fringiája élén hogyan támadt. A jó barátai mondogatták el csipkelődve, hogy a csizmaszárába dugott frizőr-fésű mentette meg, a miről a francia golyója visszapattant. Hanem a kapitánya mellette esett el.

Nohát ezen volt mit tréfálózni ezelőtt hatvan esztendővel.

Pedig hát az 1809-iki győri ütközet nem volt szégyenletes futás, hanem naphosszant tartó derék küzdelme egy harcban nem gyakorlott, rendes katonaságtól nem támogatott, csupa nemesekből álló felkelő seregnek egy diadalhoz szokott, a világ legelső katonáiból álló francia ármádia ellenében: tele hőstettek, csoda-vitézségek epizódjaival, a nemesek dicső vezérjének, a nemesi insurrectió megalkotójának, József nádornak személyes vezénylete mellett. A magyar sereget nem verték meg, egy ágyút, egy foglyot nem veszített, az ütközet sorsa eldöntetlen maradt; a mit bizonyított maga a csatater, a hol kilencszáznyolczvanöt magyar nemes maradt halottan, sokkal több francziával együtt, s hogy a francziák nem voltak urai a csatamezőnek, azt ezek a halottak bizonyítják, a kik harminczöt napon át ott heverték a szentkirályi halmokon, az ég alatt, temetetlenül: midőn harminczöt nap mulva József nádor negyvennégy eskadron nemesi insurgents lovaság élén ugyanazon a csatateren megjelent, ő temetette el az ott hagyott halottakat. Harminczöt napig vártak a hősök a nyugodalmas sírra, nyolczvannyolcz esztendeig a sírkoszorúikra.

S még a győri ütközet után is a hadviselésben ritka diadalmas hadikalandokat végeztek a magyar insurgentsek, a minő volt Meskó alvezér dandárának keresztöltörése az egész francia hadseregen, s egész ezredekben harczoltak vitézül a wagrami ütközetben.

De mind erről nem tudott meg semmit se az ország, se a világ. Hirlapjaink még gyéren voltak akkor, nem is olvastattak. De nem is írtak erről.

Volt azonban egy történetírója a magyar insurrectiónak, a ki azt ragyogó tollával megírta, Kisfaludy Sándor, a fővezér, József nádor hadsegéde a háború alatt. A ki azokat a szép «Regéket» írta, melyeket úgy szeretett mindenki. De az igaz történetei, melyeket e műben összegyűjtött, még szebbek. Soha sem jelentek meg nyomtatásban.

Miért nem? Azért, mert volt egy nagyhatalom, mely erősebb a királyoknál, a pápánál: a cenzura. A veres írón hatalmasabb a villámnál; a mennykő csak azt mondhatja: «meghalsz»; de a veres plajbász azt sugja: «nem születesz.»

Hatvan évig ott hevert Kisfaludy Sándornak ez a kézírata József nádor fenséges családjának levéltárában, ereklýe gyanánt őrizve.

Ekkor írtam én egy regényt, mely a magyar insurrectió történetével végződik, a mihez én kútforrásul Kisfaludy kéziratát használhattam, fenséges tulajdonosa kegyeiből. Ugyanazt egyidejűleg egy bécsi német lap is közölte. De mikor végre a magyar insurrectióra került a sor, akkor az én bécsi szerkesztőm megköttötte magát: «ez nekünk nem kell»; «das schmeckt uns, wie abgestandenes Zuckerwasser!»

Ha még paprikát mondott volna! De «áporodott cukrosvizet.»

No hát ez az állott czukrosvíz most egyszerre átalakult habzó pezsgővé.

Azoknak a sokáig temetetlen, még sokábbig koszorúzatlan hagyott nemes hősök ezerének sírja fölött emléket emelt a nemzeti kegyelet, s ez emlékre az első koszorút ugyanazon uralkodó családnak a trónhoz legközelebb álló tagja teszi le, a mely uralkodó családnak egy dicső emlékü tagja, a király testvére ugyanazon helyen megívta hősi csatáját.

Az a kegyelet, melynek szálló magvait a daliás ifjú főherczeg e véráztatta földön elhinté, e hősök porából új babérok sarját fogja kihajtani az ő homlokára.

A győri ütközet hőseinek emlékoszlopánál megjelenő királyi családtagok nemcsak a multak iránti tiszteletnek, de a jelenkor iránti szeretetnek is magas tanúbizonyságai. Jutalmuk legyen a jövő!

Most már alhattok nyugodtan ti félreismert hősök!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

X A RÉGI BOLDOG UJSÁGÍRÓK.

Úgy elmosolygok magamban rajtatok, ifjú pajtások!
Hogy töritek magatokat a közönség szolgálatában!
Hogy verácsoltok a gáz mellett egész éjszakán át, lesi-
tek a táviratot, füleltek a távordítóba, nyírjátok a kő-
nyomatút, nyaljátok a «logikai összefüggés»-t (műkife-
jezés amaz ostya számára, melylyel a cikkkfoltokat egy-
máshoz ragasztják), reggel felé elpilledve rohantok a
kávéházba, éhséget, szomjúságot és didergő undorgást
elverni!

Szegény éjjeléhező fiúk!

Bezzeg mi, hajdani hirlaposok, este nyolcz órakor
már a vacsoráló asztalnál ültünk; egyetlenegy munka-
társ maradt ez órán túl a szerkesztőségben, a külföldi
szemlész, az bújta még a bécsi lapokat, no meg aztán
a korrektor: pont kilenczkor az elébbi is az asztal
lábához verte a tollat (mert kopasz volt, a korrektor
ellenben a hajához törülte, mert volt neki sok), a
metrompás ott állt már a háta mögött s húzta a kö-
nyöke alól a papírszeletet. A mint az óra a kilenczet
ütötte, az irodaszolga lecsavarta a gázt, sötét lett; nem
írt többet senki fia egy betűt sem. A mi kilencz órán
túl történt a világban, az nem történt meg a mai nap
számára, várhatott másnapra.

S miért voltunk mi ilyen lusta pernahajderek?

Azért, mert «muszáj» volt! Így rendelték a felsőbb
hatalmasságok.

De kezdjük hátulról, hogy megfogható legyen a láncolat.

A legelső hatalom volt a vasút. Ez követelte, hogy a posta reggel hat órakor már ott legyen az udvarán, ha el akar menni a reggeli vonattal; ezzel összefüggésben megint a második nagyhatalom, a posta regulázta meg a hírlapokat azzal a rendelettel, hogy reggel öt órakor oda legyenek állítva a kapu alá (a Marczibányi-házba), csomagolva, marschroutánkint szortirozva. Egy kollegánk (az Idők Tanúja) úgy segített magán, hogy a délutáni vonattal, a Bummelzug-gal küldte szét a reggeli lapjait; mi azonban (a Pesti Napló és A Hon) nagyobb teketóriát csináltunk vele: nekünk kemény szerződésünk volt a nyomdászunkkal, hogy a lapunk fél négyre ki legyen nyomva, összehajtva, czímszalagozva, becsomagolva, targonczára téve. Valahány szám elkésik, a nyomdász annyi ezer forintot fizet a laptulajdonosnak. (Ez volt a harmadik hatalmasság.) Ezzel szemben aztán, hogy a saját hátát védje, a nyomdász (a negyedik hatalmasság) peremptorius dekretummal kötelezé a szerkesztőséget, hogy az összes kéziratokat a mai számra esti kilencz óráig beszolgáltassa: hogy azt kiszedhessék s a kefelevonattal pontban tíz órakor ott kopogtathassanak a rendőri palota II. emeletén, a 36., 37. és 38-ik számú hivatalszobák ajtaján.

Ott éjszakázott Pultz úr, Bányász úr és a Csehall úr. Minos, Aeacus és Rhadamanthus: a háromfejű sárkány. Ez volt azután az igazi hatalmasság: a censura. Ezek rögtön munkába vették a kefelevonatot; veres plajbászszal jelezték meg, a mi nem tetszett nekik benne, kék plajbászszal, a mi nagyon nem tetszett.

Erre ti azt mondjátok, hogy micsoda erőltetett hülyeség ez már?

Dehogy is hülyeség!

A kék plajbászos olyan cikket jelez, a minek nem szabad napvilágot látni, maszlag, a mit még bimbója-

ban le kell forrázni; a veres plajbászos olyan dudva, a minek meg lehet engedni, hogy csak hadd menjen magba; s aztán utólag katonai törvényszék elé állítani az elkövetőjét. — Az elsőbb esetnél a lapot lefoglalják, a másodiknál hagyják veszedelmébe rohanni: a plajbászolás hivatalos titok.

A nyomdának várni kellett éjféli tizenkét óráig, hogy nem foglalják-e le a lapot? Ha tizenkét órakor nem toppan be a rendőrbiztos, egyenes kard az oldalán, fekete-sárga szalag a derekán, csóka-orru kalap a fején, akkor elkezd dolgozni a gőzgép.

Megtörtént azonban, hogy a krízis órái alatt megjelent a censor — uniformis nélkül — csak úgy czivilben s jóakaratólag figyelmeztette az «illetőt», hogy komolyabb baj van a kefelevonatban: jó lesz ezt a kék plajbászos dolgot kivenni a lapból. — Ez az «illető» pedig nem a szerkesztő volt (mi a Svábhegyen laktunk, meg a Margitszigeten), hanem a derék Urschitz, a faktor: egy jámbor, becsületes német ember, egy szót sem tudott magyarul. Ennek a feladata volt reperálni a főbenjáró bűnt. — Ennek is igen szépen ki volt találva a módja. A szedőszekrényben állandóul voltak kész szedések, apróbbak, nagyobbak, rövidárúk, válogatás szerint: buenosayresi és cernagorai czikkek. Ezek közül egyet kimértek czollstokkal, a melyik a diffikultált cikk helyét egy kis «spekk» hozzájárulásával kitöltötte, azt beillesztették a formába s az új kefelevonatot a censor zsebébe dugták. A derék, jó ember elfogadta a reperaturát s ment vele haza.

Másnap aztán a szerkesztő maga is kíváncsi volt rá, hogy miféle változáson ment keresztül a vezérczikke? Van-e vezérczikk?

Semmi baj! Csak Budapest helyett Buenos-Ayres.

De nem mindig ütött ki ilyen simán az anyagszere.

Mivelhogy a censori hatalmasságon fölül volt még egy legfelsőbb hatalmasság a világon: maga a kormányzó úr.

A censoroknak még éjfél előtt föl kellett küldeni Budára az általuk átvizsgált lapokat. A kegyelmes úr addig le nem feküdt, míg azokat hegyéről-tövére át nem nézte. — S ha még csak maga nézte volna át, de tartott maga mellett tapasztalt vén magyar írókat, a kik tudnak a fehér sorokban olvasni, a kik kitalálják a titkos intencziókat, a rejtett szójátékokat, a humorba burkolt ellenzéki szándékot, a kik már ismerik az irodalmi tolvajnyelvet s odatartják a kormányzó orra elé a fölfedezett merényletet; olyankor aztán a kegyelmes úr kegyetlen méregbe jön, kapja a nádpálczáját, vágta alá Budáról a rendőrségbe, szétcsap a censorok között, lepocskondiázza őket s kerget minden embert lapot lefoglalni. Ez esetben aztán még Urschitz úr sem tud a dolgon segíteni. A szerkesztőt fölránczigálják álmából: megérti a dolgot. Azzal fal felé fordul és tovább aluszik. A lap féloldalon jelenik meg.

Látjátok, kedves ifjú pajtásaim, ilyen kedélyes állapot volt az én időmben a hirlapírás. Élni akkor is keserves volt; de legalább nem volt muszáj éjjel is élni.

Akkor is sok szénát-szalmát össze kellett ennünk, de legalább a kérődzést végezték a méltóságos és kegyelmes urak.

MIVEL TÖLTÖTTÉK AZ IDŐT A HAJDANI DIÁKOK?

(Korrajz.)

(1902.)

Két esztendő volt szabva a jogászi pályára. Ezt én a kecskeméti kollégiumban jártam végig. Elég volt ez idő az akkori magyar törvény egész kódexének a megismerésére.

Mikor a tanévet megnyitó «Veni Sancte» után a kollégium nagytermében összegyűltünk, valamennyi magasabb klassziszbeli tanulók, teológusok, jogászok, filozófusok, fizikusok; a professzoraink eltávozása után a legvénebb diák, Munkácsy, felállt a pódiumra és megtette az indítványt:

— Urak! Nekünk régi szokás szerint az iskolaév elején fel kell osztanunk a teendőinket. Sok olyan tudnivaló van a világban, a mit a katedráról nem tanítanak, de az élet megkövetel. Ilyenek a francia nyelv, az ének, a zene, a táncz, a vívás, a szavalás, a rajzolás. Ezt az elődeink is így tették; a ki legjobban értett valamihez, azt kiáltották ki mesternek, az tanította ki a többit. Most is ezt a rendszert kövessük.

Egyhangú mormogással lett elfogadva az indítvány.

— Tehát legelső a francia mester. Ki vállalkozik rá?

Egy szökeszakállas, szélesvállú legény állt fel, megmondva a nevét: *Szalay Sándor*. Elfogadtatott.

— Énektanítónak proponálom Szenté Péter urat, a kántus-prézest.

— Helyes! Következik a zenéhez értő!

— Gyenes Bandi! Gyenes Bandi! — hangzott minden oldalról. Ezt már mindenki ismerte: gordonka-játszó volt, a bátyja meg jeles hegedűs. Molnár Adi a fuvolához értett; készen volt a konzervatórium.

— Következik a táncz! Erre már több vállalkozó volt. Szavazásra került a sor: a többség Hartmann Józsit fogadta el.

— Áttérünk a vívásra!

Egyhangúlag Muraközy Jancsi lett kikiáltva, a kolégium atlétája, a ki jól tudta forgatni a kardot és vívótört, a birkózást pedig *à la Rappo* gyakorolta.

A szavalás tanítása nem talált pártolásra. Hisz ahhoz minden magyar ért, vagy legalább is ért annyit, mint az a másik, a ki tanítani akarja. Majd jönnek színészek, tanulunk azoktól.

Végre jött a rajzmesterség. Erre nem akadt vállalkozó.

Én aztán nagy szégyenlősen előálltam. Új ember voltam itt, senkisé ismert; megneveztem magamat; tudok rajzolni annyira, hogy mást is taníthatok. Meg-erősítettek.

Erre még valahonnan, a hátulsó padból, felemelkedett egy sovány, bajusztalan fiú, Szabó Józsi, ezzel az indítvánnyal: «Én pedig megtanítom az urakat gyümölcshát ójtani!» Ez is örömmel fogadtatott.

Ekkor aztán csak a napokat és órákat kellett felosztani, hogy egyik szaktudomány a másiknak ne előgessen; az egész heti rend megállapított, a diktandó mindenki által lekörmöltetett, az eredeti helybenhagyás végett a professzorátusnak benyújtatott.

És így képezték ki magukat és egymást a kecskeméti diákok a francziában, az énekben, zenében, (a zene-
karuk olyan híres volt, mint egy cigánybanda; még «Beatrice di Cenci»-t is eljátszotta), a tánczban, a mi

akkor nagy mesterség volt: körtáncz, kvadrill, mazurka; a vívásban, tornázásban mindenki vetekedett egymással. (Párbajaink nem voltak, hanem azért szabdaltunk a karddal a meztelen testre olyanokat, hogy manapság jegyzőkönyvet vennének fel róla.) Szavalásunk művészi fokáról tanuskodik a kollégiumi olvasókönyvtár, melynek költségeit mi diákok műkedvelőztük össze; a közönség meg volt velünk elégedve, mi is a közönséggel.

Hogy a rajziskolából valami híres mesterek kerültek volna elő, azt nem állítom, de hogy a tanóráimról soha senki el nem maradt, azt is tudom. A ki későn jött, azt megdögönyöztem.

És így két év alatt az egykorú diákság mint kész *arszlán* (akkor ez volt az elnevezés) került ki az iskolából, az életrevalóság mindenféle attribútumaival el látva.

És mindez az ifjak szüleinek egy garasába sem került. Kapták ingyen, barátságból, tovább adták ingyen, barátságból. És maguk is jól töltötték az idejüket mellette.

Igy volt ez ebben az időben, a mikor még nem volt se politika, se zengeráj.

— Jól van, jól, — mondja nekem erre az én ifjú diák barátom. — Ti, bátyám, minderre ráértetek, mert a törvénytudományotok egy tizedrésze volt a mostaniaknak, de mi, a kiknek tízszer annyit kell most megtanulnunk, nem érünk rá ezekre.

... Hát hiszen nem is tinektek mondtam én ezt el, a kik nem értek rá, hanem azoknak, a kik ráérnek.

X AZ EL NEM MONDOTT VÁLASZ.

(1897.)

A török-orosz háború folyt javában.

Az egész világ érdeklődött a kimenetele iránt.

De senki sem annyira, mint a magyarok. Mi még talán jobban fel voltunk buzdulva a török fegyverek győzelmeért, mint maguk a törökök.

Plevna ostromának vitéz visszaverését Budapest általános kivilágítással ünnepelte meg.

Ugron Gábor betörést szervezett a Székelyföldről az orosz hadsereg hátába.

Eötvös Károly, Herman Ottó, Verhovay Gyula és többen rémnépgyűlést (monstre-meeting) rendeztek a törököknek nyújtandó fegyveres segély sürgetésére s tömegestül hatoltak a miniszterelnöki palota elé, a nemzet akaratát a kormányelnök fülébe mennydörögni.

A pénzügyminiszter, Széll Kálmán népszerűsége tetőpontjára hágott, a midőn tudatta velünk, hogy sikerült Csefket basának a dicsőségteljes Plevnát újból ellátni élelemmel és lőszerekkel.

Hanem hát egy *kérdés* volt, a mi a magyar közóhajlás előtt bereteszelve tartotta az ajtót. (A Jánus templomáét.)

Az a kérdés, hogy miért van a bálnának (Phiseter) két szíve? A bálna a tengeri halak legvitézebbike, a ki széttépi a czethalat, partra kergeti a czápát. Nagy természeti talány, hogyan igazítja el a dolgát ez a tengeri

óriás a maga két szívével, mikor tettelegességre akar vete-medni! Hátha az egyik szíve akarja, a másik meg nem akarja? Hátha az egyik szíve azt mondja: «minek nekem az a verekedés? Én nyugodni akarok! Én félek, hogy minket vernek meg.» Mi lesz akkor, ha a bálnának az egyik szíve azt akarja, hogy a fejével menjen előre, a másik meg a farkával?

No hát ezt el tudja igazítani a tengeri bálna a maga nagy fejével.

Sokkal nagyobb fejtörésébe kerül az ilyen kérdés megoldása annak a szárazföldi bálnának, a kinek «osztrák-magyar monarchia» a neve. Ennek is két szíve van: az egyik Budapesten, a másik Bécsben.

Az a kérdés, hogy vajjon együtt ver-e ez a két szív, mikor valami közös cselekményre kell előtámadni?

— — — — —
A bécsi Ballplatz palotájában fényes estélyt tartott a plevnai napok alatt a közös külügyminiszter, gróf Andrássy Gyula.

Minthogy akkor nem volt delegáció, teljesen hiányzottak a vendégtársaság pompájából a magyar díszöltönyök, a mik bogláraikkal, mentelánczaikkal minden érdemrenden túlragyognak, ellenben nagy illetményt szolgáltatott a fekete frakk, a legtöbb minden diszítmény nélkül: ez jelezte az osztrák birodalmi tanács tagjait. Érdemrendet nem viselni — ilyen társaságban — ez is kitüntetés. A mit az ember nem talál a gomblyukban, keresi mélyebben, talán ott van: a szívben.

Egy ilyen egyszerű fekete frakkos vendéget tüntetett ki a házi úr, a külügyminiszter legnyájasabb barátkozásával. Mindenki előtt ismeretes alak volt, szürke fejével, kurtára nyírt szakállával: Herbst úr, a hatalmat kezelő, a kormányfentartó (és elejtő) német párt feje, vajdája, prófétája.

Andrássy diplomatai nyájassággal becsalogatta a nevezetes vezérférfiút a magándolgozó szobájába, a hol

rajtuk kívül senki sem volt. S ott azt a kérdést intézte hozzá: «ha az osztrák-magyar monarchiát a politikai helyzet odakényszerítené, hogy a mostani háborúba fegyverhatalommal beavatkozzék, lehet-e számítani a kormánynak Herbst úr s az irányadó német-osztrák párt támogatására?»

Erre a kérdésre Herbst úr megfordult a sarkán s indult az ajtó felé.

De Andrassy fogta a karját, s vele ment, unszolva, hogy feleljen hát, vagy igent, vagy nemet.

A pártvezér siketnek tetette magát s végig törtetve a táncztermen, az étkezőn, kivonult a ruhatárba. Andrassy oda is elkísérte. Még a felöltőjét is segítette neki felvenni s újból ismételte a kérdést: «hát feleljen doktor: igen vagy nem?»

Herbst úr kiugratta a csappantyús kalapját, felcsapta a fejére s úgy elment, hogy azt sem mondta: «volt szerencsém!»

Ezt a jelenetet maga Andrassy Gyula mondta el nekem, mikor évek multán együtt utaztunk Bécs felé.

A MAGYAR INSURRECTIO EMLÉKSZOBRA.

(1897.)

Ez a mai szent nap egy eltemetett óriásnak: a magyar nemességnek megdicsőítő napja!

Erre az egy napra visszaveszem a nevem mellé az ypszilont, melyet az új korszak kezdőnapján, beállva a közmunkások, a polgártársak sorába, nevemből elhagytam s felemelt fővel mondom ki, hogy őseim mind magyar nemesek voltak s apám is ott harczolt a győri csatatéren, mint tisztje a fölkelő seregnek.

Nyolczvannyolcz esztendeig nem volt jobban kigúnyolt név széles e hazában a magyar inzurgensnél, szégyenletesebb folt a magyar történelemben a győri ütközetnél. Soha holt hősokeket jobban el nem gyaláztak, mint azt a kilenczszáznyolczvanöt vitézt, a ki a szentkirályi halmokon halva maradt, vérét hazája és királya védelmében oltva.

Az egész győri ütközetről azt hiresztelték, hogy az egy szégyenletes megfutamodás volt, szétmállása a magyar inzurgens seregnek az ellenség első ágyulövésére.

Pedig maga a Győr melletti ütközet két napig tartott s az inzurgens sereg küzdelme a hazánkba betörő ellenség derék hadával, nem kezdődött Győrnél, nem is végződött ott, hanem megelőzte azt öt nappal, minden napot egy csatatérrel jelezve s eltartott Wagramig: egész a hadjárat befejezéséig.

A nemesi inzurgens seregnek alig volt egy hónapi

ideje a megalakulásra, ócska fegyverekkel, tökéletlen felszereléssel kellett rögtön szembeszállni a diadalhoz szokott francia hadsereggel.

János főherczeg vonult a seregével Olaszországból a Duna felé, sarkában a francia ármádiával. Az ő védelmére kellett kiállni Andrássy tábornoknak, a pesti és veszprémi lovas és gyalog inzurgens-ezredekkel. Két dicsőséges nap jött: a karakói és pápai, közben Rádóc, Szombathely, Takácsi. A mit e napokról a hiteles hadi-bülletinek följegyeznek, az mind mesének, hőskölteménynek látszik: az elszámlált nemesek neveiből egy polgári lexikon, egy Pantheon telne ki, veres betűkkel a hős halállal elestek, arany betűkkel az ország nagyjai, a csapatvezérek; a két Zichy Ferencz és Károly, az Eszterházyak, Andrássy, Erdődy Károly, Teleky Ádám, Festetics, Barkóczy, Dessewffy, Szapáry Vincze, Keglevich, Széchenyi Pál; hát még a birtokos köznemesség: Kisfaludy Sándor, József nádor hadsegéde, Gosztonyi, Salamon, Hegedüs, Földváry, Boronkay, Olgyay, Jeszenszky, Vojnics, Ghilányi, Szeless, Ihász, Hunkár, Luzsénszky, Kandó, Pászthory, Horváth, Radó, Tisza Péter, kik mind csapatjaik élén harczoltak; hát még a közvitézek kifogyhatlan névsora, a kiknek neve után csodái a vitézetteknek vannak felsorolva. Egy zászlót, egy ágyút el nem vett tőlük az ellenség: egy sebesült tisztet nem hagytak foglyul elmaradni. Az egész inzurgens tábor csupa jó pajtások tábora volt s középen az egész nemzet jó barátja, József nádor, ki az egész győri ütközetet végig nézte (csak «nézhette», vezéri rangját le kellett tennie). Kiséretéből két hadsegédét elsodorták az ágyugolyók, a harmadiknak, Kisfaludy Sándornak a csákóját csapta le egy golyó a fejéről. A nádor ott maradt az ütközet végéig. Akkor aztán ő vezetett. S az elvonulás volt valóban a napnak a dicsősége.

A francia részen Caffarelli hadügyminiszter nézte végig az ütközetet s nem fojthatá vissza magába ezt

a szót a magyar insurgensekről: «ils sont braves, mais ils ne sont pas encore dressés».

Honnan támadt tehát ez a «gyászvitézek» hire a győri ütközetben részt vett insurgensekre?

Onnan támadt, hogy részeg duhaj csapat, mely közel sem járt a csatatérhez, megpillantotta az útban a sebesülteket szállító szekereket s arra agyonrémülve, megfutamodott, végig ordítva a világot Esztergomtól Budáig, hogy vége van mindennek, levágta a franczia az egész magyar nemességet! Ezt a rémordító csürrhét tartóztatta fel Alvinczy tábornok a budai hajóhídnál, nehogy ijedt bömbölésével a Tisza felől jövő insurgents ezredeket is szétriaszsza. Itt mondhatta neki valami gyáva pimasz azt a röpke szót, mely aztán megmaradt az insurrectio emlékmondatának. S a mi népünk ezt hitte el.

S ha még csak a magunk népe hitte volna el.

De nemzetünk rosszakarói siettek ezt a szószátyár torokból okádott gyalázatot azonnal király ő felségével tudatni. S a király nagy felháborodásában erősen dorgáló levelet küldött József nádorhoz az insurgensek ellen.

Ez volt a legfájóbb seb.

A magyar insurgensek erre azzal feleltek, hogy harmadnapra megtámadták az ellenséget a főhadiszálláson s egy vezértábornokát levágva, állásából diadalmasan kiverték.

És rövid idő múlva az insurgents lovasság negyvennégy escadronja állt összpontosítva a Csallóközben, az ellenséget fölkeresni készen.

József nádor rangja teljes pompájában jelent meg a dandárja előtt s azt mondá vitézeinek:

«Ma visszanyerjük zászlóink esorbitott jó hírét».

Azok vivátot kiáltottak rá: azt hitték, az ellenségre fognak indulni.

De nem úgy jött.

Hanem elévonult a faluból egy fényes lovagesoport.

A csoport élén egy délczeg férfi, melle rendesillagokkal rakva. A király. A táborkar élén.

A meglepett insurgens lovasság harsogó viváttal fogadta az uralkodót. S arra a vezénylő nádor tömeges hadmozdulatokra vezette a lovas tömegeket a táborkar előtt.

Az a nádori levéltárban ereklje gyanánt őrzött kézirat (Kisfaludy Sándor műve) ezeket a szavait őrizte meg a királynak:

«A császár és király a felvonulás gyorsaságán, a tömegek alakulásán, a fennálló renden elbámult s benső meglegedését nyilvánítja.»

Még több sor is van odaírva, a miket a censura keresztül húzott! de a miket el lehet olvasni ma is:

«S azt mondá, hogy a nemesi felkelő sereget egészen másformának találta, mint a milyennek azt előtte lefestették s most már megtudta azt is, hogy Győr alatt a fiak atyáik példája szerint harczoltak.»

Ezeket a szavakat a censura porba temette. E mai napon e királyi szavak kitörnek a porból.

A trónhoz legközelebb álló főherczegek hozzák a babérkoszorút a dicsően elvérzett vitézek számára, a nemzeti kegyelet által emelt emlékszoborhoz.

Ez az igazság diadala itt a földön!

Ennek a babérnak az ága gyökeret fog verni e drága porokban s új babérokat fog a koszorút hozók számára hajtani. Adja Ég!

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
—A hajdani Nemzeti Színházról	3
A sajtó és a censura Magyarországon	48
—A hajdani hangos Budapest	87
—Márcezius tizenötödike Bécsben	93
Adatok a magyar szabadságharcz kisebb történetéből	102
Érdemrendek kiosztása Debreczenben	107
Visszaemlékezések 1849-re	113
—A ki még a királyon kívül viselte a szent István koronáját	116
Vörösmarty apánk	124
Czakó Zsigmond	130
A legátus-világ	134
—A legerősebb fej	138
—A villásreggeli	141
—Gróf Zichy Nándor és A Hon	145
A felszabadult felfogadás	160
Deák Ferencz a koronázás napján	176
Deák Ferencz alakja	179
Az első néptribun	184
Lendvay	189
—A Kántorné királyi palástja	192
—Az első szereptanulás	195
Katona József Bánk bánja	197
—Látogatás a Helikonon	210
A történelmi tarokkparti	218
Rudolf trónörökös	222
A trónörökös betegsége	225
Andrássy Gyula gróf	228
Kossuth ravatalánál	230
Tisza Kálmán I.	233
Tisza Kálmán II.	235

	Lap
-Nehéz esztendők	238
Blaháné	241
A kedves László	244
Erzsébet emlékezete	246
Munkácsy	249
-Munkácsy özvegyénél	252
Madártávlatból	254
-Csináljunk magunknak egy jó napot	257
A győri ütközet emléke	261
-A régi boldog ujságírók	265
-Mivel töltötték az időt a hajdani diákok?	269
-Az el nem mondott válasz	272
A magyar insurrectió emlékszobra	275

